

**МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
АКТЮБИНСКИЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ
ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫ**

**AKTOBE LAW INSTITUTE OF THE MINISTRY OF INTERNAL
AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN NAMED AFTER
M. BUKENBAEV**

**МИР ЗАКОНА
№ 5 (205)**

THE WORLD OF THE LAW

№ 5 (205)

Ақтобе, 2019

МИР ЗАКОНА

Юридический научно-практический журнал
Издается с 01.06.1999 г.
Периодичность: 1 раз в месяц
Свидетельство об учетной регистрации СМИ
№ 544-Ж от 13.01.1999г.
Главный редактор:
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент)
Сайтбеков А. М.
Научный редактор:
Кандидат юридических наук
Сулейманова Г. Ж.
Редакционная коллегия:
Ананич В. А. — доктор исторических наук, кандидат юридических наук, профессор.
Осипенко А. Л. — доктор юридических наук, профессор.
Бекнишева С. Д. — доктор юридических наук, доцент.
Таранова Т. С. — доктор юридических наук, профессор.
Татарян В. Г. — доктор юридических наук, профессор.
Грибунов О. П. — доктор юридических наук, доцент.
Алиев Н. Т. — доктор философии по праву, доцент.
Абеуов Е. Т. — кандидат юридических наук, доцент.
Воронина И. А. — кандидат юридических наук, доцент.
Максименко Е. И. — кандидат педагогических наук.
Гук А. И. — кандидат философских наук, доцент.
Пашнин А. Н. — кандидат юридических наук, доцент.
Ответственный секретарь:
Каримбаева А. К. — магистр юридических наук.
Технический секретарь:
Байкунакова Г. А. — магистр юридических наук.

МИР ЗАКОНА

Заңгерлік ғылыми-тәжірибелік журнал
1999ж.01.06 бастап шығарылуда
Шығу мерзімділігі: айына 1 рет
БАҚ-тың есептік тіркеу туралы куәлігі
1999ж.13.01.№ 544-Ж
Бас редактор:
Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (доцент)
Сайтбеков А. М.
Ғылыми редактор:
заң ғылымдарының кандидаты
Г. Ж.Сулейманова
Редакциялық алқа:
В.А.Ананич — тарих ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор.
А. Л. Осипенко — заң ғылымдарының докторы, профессор.
С. Д. Бекнишева — заң ғылымдарының докторы, доцент.
Т. С.Таранова — заң ғылымдарының докторы, профессор.
В. Г. Татарян — заң ғылымдарының докторы, профессор.
О. П. Грибунов — заң ғылымдарының докторы, доцент.
Н.Т.Алиев — құқық бойынша философия докторы, доцент.
Е. Т. Абеуов — заң ғылымдарының кандидаты, доцент.
И.А.Воронина — заң ғылымдарының кандидаты, доцент.
Е. И. Максименко — заң ғылымдарының кандидаты.
А. И. Гук — философия ғылымдарының кандидаты, доцент.
А. Н. Пашнин — заң ғылымдарының кандидаты, доцент.
Жауапты хатшы:
А. К. Каримбаева — заң ғылымдарының магистрі.
Техникалық хатшы:
Г. А. Байкунакова — заң ғылымдарының магистрі.

THE WORLD OF THE LAW

The juridical scientific-practical journal
Published since 01.06.1999.
Periodicity: 1 time per month
Certificate of accounting registration of the media
№ 544-Ж of 13.01.1999
Chief Editor:
Candidate of juridical sciences, associated professor (docent)
A. M. Saitbekov
Scientific Editor:
Candidate of Juridical Science Suleimanova G.Zh.
Editorial board:
Ananich V.A. — Doctor of Historical Sciences, Candidate of Juridical Sciences, Professor
Osipenko A.L. — Doctor of Law, Professor.
Bekisheva S.D. — Doctor of Law, Associate Professor.
Taranova T.S. — Doctor of Law, Professor.
Tataryan V.G. — Doctor of Law, Professor.
Gribunov O.P. — Doctor of Law, Associate Professor.
Aliiev N.T. — PhD in Law, Associate Professor, PhD in Law, Associate Professor.
Abeuov E.T. — Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor.
Voronina I.A. — Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor.
Maksimenco E.I. — Candidate of Pedagogical Sciences.
Guk A.I. — Candidate of Philosophy, Associate Professor.
Pashnin A.N. — Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor.
Executive Secretary:
Karimbaeva A.K. — master of juridical sciences.
Technical Secretary:
Baykunakova G.A. — master of juridical sciences.

Дуйсембаева Д.А. — преподаватель кафедры военной и физической подготовки Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, капитан полиции

УДК 348

ПОНЯТИЕ РЕЛИГИОЗНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЕЕ СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ В РК

ДІНИ ҚАУІПСІЗДІК ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

THE CONCEPT OF RELIGIOUS SECURITY AND ITS CURRENT STATE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ключевые слова: *религия, безопасность, экстремизм, террор, идеология, республика, демократия, независимый Казахстан, будущее, концепция.*

Түйінді сөздер: *дін, қауіпсіздік, экстремизм, террор, идеология, республика, демократия, тәуелсіз Қазақстан, болашақ, тұжырымдама.*

Keywords: *religion, security, extremism, terror, ideology, Republic, democracy, independent Kazakhstan, future, concept.*

За годы независимости в нашей стране произошли кардинальные изменения в экономической, социально-политической, духовной сферах. Изменилась и поликонфессиональная ситуация. Так, если на 1 января 1989 г. в Казахстане было около 700 религиозных объединений, принадлежавших к 30 конфессиям, то в 2011 году (до принятия Закона о религиозной деятельности и религиозных объединениях) насчитывалось свыше 40 конфессий и деноминаций, 4551 религиозных объединений, многие из которых имеют руководящие религиозные центры за рубежом. Религиозная неграмотность населения служит питательной почвой для появления деструктивных религиозных направлений, причиной широкого распространения в стране различных религиозных объединений. Появились новые, нетрадиционные для Казахстана, религиозные течения, среди которых всё большее распространение получает рост протестантских объединений. Они проводят целенаправленную, систематическую работу по привлечению в свои ряды казахского населения республики. На казахский язык переведена Библия, на казахском языке проводятся богослужения, в общинах активно изучается казахский язык. Последствия подобной деятельности проявляются в том, что определенная часть государство образующего этноса меняет традиционные культурно-религиозные ориентиры. Данное обстоятельство может явиться одной из причин внутренних этнических конфликтов. Деятельность этих организаций может негативно отразиться и на процессе возрождения национального самосознания, национальной культуры¹.

В этой связи встает проблема религиозной безопасности, под которой понимают отсутствие угроз для развития общества, ее целостности, реализацию важнейших целей и функции межконфессиональной политики государства. Следует

заметить, что в концепциях национальной безопасности нашей республики, в законодательных документах по образованию недостаточно внимания уделяется религиозной безопасности, воспитанию религиозоведческой культуры подрастающего поколения. Следует заметить, что именно религиозная неграмотность населения служит питательной почвой для появления деструктивных религиозных направлений, причиной широкого распространения в стране различных религиозных объединений. Кроме этого, активизация религиозных объединений обусловлена ещё следующими причинами. Во-первых, в нашей стране имеется значительное количество людей, индифферентных к религии, есть такие, которые колеблются между верой и неверием. Они рассматриваются миссионерами как основная цель пропаганды своей веры. Во-вторых, подавляющее большинство зарубежных миссионеров являются протестантами и им легче склонить к своей вере людей, поскольку в их учении упор делается на предпринимательство и финансовый успех. К тому же, у миссионеров-протестантов накоплен огромный опыт приспособления к самым различным условиям, что придаёт гибкость в их работе, умение действовать с учётом обстановки, психологии различных групп населения. Большую ставку они делают на молодёжь, хорошо знают ее меняющиеся потребности и вкусы. В-третьих, для нетрадиционных религий характерны специфические процессы дедогматизации, секуляризации, которые облегчают возможность вступления человека в религиозную организацию. Эти организации открыты для новшеств, учитывают вкусы различных групп населения.

Сегодня в Казахстане происходит изменение национального состава верующих. На богослужениях, наряду с немцами, поляками, русскими, белорусами, можно встретить и казахов.

Особенно активную деятельность по привлечению казахского населения в свои ряды проводят так называемые харизматические нетрадиционные конфессии. Многие из них являются тоталитарными. Они несут реальную угрозу национальной безопасности. Нельзя упускать из виду, что религия является мощным инструментом контроля над общественным сознанием; религиозный фактор выступает как действенное средство реализации различными силами определённых целей; массовое сознание легко поддаётся внушению и соответственно легко управляемо.

Основной проблемой для южных и западных регионов страны остается распространение радикальной религиозной идеологии, активизация деятельности представителей таких религиозных течений турецкого происхождения, как нурсизм, «Тарихатшилар», «Сулейменшилер», религиозно-политической партии «Хизб-ут-Тахрир» (Исламская партия освобождения) и движения «Таблиги Джамаат» (Общество исламских улемов). Особый интерес для салафитов, различного рода миссионеров экстремистского толка представляют западные регионы Казахстана, что обусловлено большими нефтегазовыми ресурсами. Не удивительно, что они уже воспитали местные кадры, которые ведут активную работу по прозелитической деятельности².

Религиозная миссионерская организация «Таблиги Джамаат» продолжает активно предпринимать попытки пропаганды своей идеологии и увеличения сторонников. В Республику Казахстан представители «Таблиги Джамаат» начали прибывать из стран Арабского Востока, Пакистана и Кыргызстана с 1998 г. группами в количестве 5-10 миссионеров. В целях привлечения большего числа своих приверженцев, активисты данного течения периодически организуют трех, десяти и сорокадневные поездки («дагуаты») по селениям и городам. Данные действия джамаатовцев способствуют широкому распространению идеологии «Таблиги Джамаат» на всей территории Казахстана.

Радикально-террористической организацией выступает и «Талибан». Данная организация формировалась в течение 1994 г. при участии некоторых пакистанских мусульманских деятелей как религиозно-политическое движение Афганистана. За короткий срок превратилась в крупное экстремистское движение. Важным источником финансирования движения выступает производство и реализация наркотиков. В своей деятельности «Талибан» использует террор, поддерживает тесные связи с незаконными формированиями, действующими в Чечне, на Кавказе, в центральноазиатских и других государствах. Члены этой организации предпринимали попытки захвата власти в этих государствах, в частности, в Узбекистане, Таджикистане и Кыргызстане.

В последние десятилетия терроризм интернационализировался, появились международные и транснациональные группировки, возникла связь и взаимодействие между некоторыми террористическими организациями. Они свои паучьи сети разбросали по многим странам и представляют потенциальную угрозу мировому сообществу.

С учетом растущей угрозы и масштабов распространения терроризма и религиозного экстремизма в Центрально-азиатском регионе все более актуальным становится вопрос о противодействии тем лицам и организациям, которые борются за власть, прикрываясь религиозной риторикой, используя методы террора, разжигания межконфессиональной и межнациональной розни.

Религиозный экстремизм в Казахстане выступает явлением, которое масштабно не проявилось. На территории нашего государства нет внутренних предпосылок для террористических и экстремистских проявлений по причине отсутствия социальной и политической базы, чему способствует взвешенная политика, проводимая руководством нашей страны. Тем не менее, ситуацию нельзя рассматривать однозначно. Сложившиеся государственно-конфессиональные отношения характеризуются рядом тенденций и проблем, требующих внимательного рассмотрения и решения.

Поэтому обеспечение безопасности, внешней и внутривнутриполитической стабильности через этническую и конфессиональную консолидацию отдельных государств и всего мирового сообщества в целом, представляется важнейшим и обязательным условием для решения глобальных проблем человечества.

Этнорелигиозная ситуация в Казахстане сегодня признана одной из самых стабильных в мире. Очевидно, что уникальный опыт нашей страны по сохране-

нию согласия и доверия в полиэтническом обществе весьма актуален в эпоху глобализации. Этот опыт может выступить основной для создания новых механизмов взаимодействия на международном уровне.

Государственная политика в отношении религии объединяет, а не разделяет, консолидирует, а не противопоставляет людей. Ее идеологию составляют толерантность, веротерпимость и внимательное отношение к верующим всех религиозных направлений. Духовное единство народа Казахстана является необходимым условием для политического, социального и экономического развития страны, для укрепления ее независимости, консолидации народа, идущего по пути мира, созидания и прогресса.

---

¹ Религия и право: Информационный бюллетень. — 2009. — № 4. С. 68.

² *Карпец И.И.* Преступления международного характера. — М.: Юридическая литература, 1979.

АННОТАЦИЯ

Религиозный экстремизм — это создание в стране смуты и вражды, а пропаганда экстремистической религии показывает его за счет этих факторов, которое приводит к враждебному влиянию в обществе.

Автор в данной статье раскрывает роль религии в обществе и влияние на человека.

ТҮЙІН

Діни экстремизм — ел ішінде алауыздық тудыруды, жек көрушілік пен дінді саясаттандыруды көздеп, сол арқылы қоғамға кері әсерін тигізетін құбылыс.

Автор берілген мақалада діннің қоғамдағы рөлін және адамның рухани жетілуін ашып көрсеткен.

ANNOTATION

Religious extremism is the creation of turmoil and enmity in the country, and the propaganda of extremist religion shows it at the expense of these factors, which leads to a hostile influence in society.

The author in this article reveals the role of religion in society and its influence on man.

Ерланұлы Қ. — преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, майор полиции

УДК 37

**ГОД МОЛОДЕЖИ — ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
ЖАСТАР ЖЫЛЫ — МҮМКІНДІКТЕР МЕН ЖОСПАРЛАР
YEAR OF YOUTH — OPPORTUNITIES AND PROSPECTS**

Ключевые слова: год, молодежь, возможности, перспективы, молодежная политика, государство, развитие.

Түйінді сөздер: жыл, жастар, мүмкіндіктер, перспективалар, жастар саясаты, мемлекет, даму.

Keywords: year, youth, opportunities, prospects, youth policy, state, development.

2019 год в Республике Казахстане объявлен Годом молодежи. На что есть соответствующий Указ Первого Президента «Ел Басы» Республики Казахстан Нурсултана Абишевича Назарбаева. У Ел Басы особое, трепетное отношение как к рабочей, сельской, творческой и к студенческой молодежи.

Свои надежды Нурсултан Абишевич Назарбаев возложил на молодое поколение страны. Относительно недавно Ел Басы обратился к выпускникам всех вузов Республики Казахстан с такими словами: «XXI век мы называем не только эпохой глобальных вызовов, но и временем молодых, энергичных и талантливых людей. В Республике Казахстан на сегодняшний день каждый четвертый гражданин — это представитель молодого поколения. В связи с этим, я хочу призвать всех помнить, что важное в жизни — это знания, высокий профессионализм и преданность своей Родине. У вас большой потенциал сил, творчества, энергии. Направляйте все это на осуществление главной цели в вашей жизни»¹.

В связи с объявлением Годом Молодежи, харизматичный аким города Шымкент Габидулла Абдрахимов провел Форум молодежи, где с трибуны призвал всех молодых людей не тратить все свое время на социальные сети, а проводить свои молодые годы по полной, но разумно. Сегодня мечтает каждый молодой человек, о том чтобы окончить ВУЗ, устроится на хорошую работу, многие хотят открыть собственное дело, построить дом, завести семью, растить и воспитывать детей. И это правильно, потому что это все простые человеческие цели. Но что нужно, чтобы их добиться? Необходимо работать и начинать как можно раньше. «Я стал зарабатывать себе на жизнь, когда был еще простым студентом. Времена тогда были непростые. Родители нам не могли помогать. Наоборот, мы сами, старались им помогать. Лично я брался за любую работу. с друзьями продавали игрушки, мороженое. В итоге на 4 курсе обучения смогли купить квартиру! Этим я хочу сказать нашей молодежи: «чем без дела проводить время в Instagram и писать ненужные комментарии — работайте»². Здесь же Габидулла Абдрахимов дал практический совет молодому поколению: «Не нужно стыдиться своей работы и

заработанных денег. Возьмите место на рынке, купите оптом что-либо и продавайте в розницу, откройте парикмахерскую, столовую и т.д. Работы очень много – было бы только желание. Я независимый человек, я ни от кого не завишу, я даже родителям своим помогаю — вот это называется достижением. Когда я обучался в Германии, вместе со мною учились дети миллионеров, и они сами подрабатывали официантами. Когда я спросил у них: зачем Вам работать, вы же можете взять деньги у родителей, а они мне отвечали: это деньги родителей, а мы хотим иметь свои»³.

Первый Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев в конце ноября 2018 года на VIII Гражданском форуме призвал усилить роль неправительственного сектора в реализации молодежной политики. «Это особенно важно, так как я объявил 2019 год Годом молодежи. Все думают: что сейчас Год молодежи, поэтому все блага будут переданы молодежи. Не в этом вся суть. Участие нашей молодежи во всех делах и мероприятиях нашего государства, во всех программах, во всех моих инициативах»⁴.

Вы понимаете, что нам от наступившего года нужно ожидать только хорошее – много интересного, оригинального и полезного для нашего общества и проектов, инициированных молодежью Казахстана. Молодежь действительно – наше будущее. Мы имеем право надеяться, что именно они будут как минимум умнее и счастливее нас по жизни, предприимчивее в делах, практичнее в быту, осмотрительнее и человечнее в своих личных отношениях, эффективнее и успешнее в работе и милосерднее к нам. Нам нужно немного посторониться с их пути и не мешать им в достижении намеченных целей. Мы должны где-то помочь, подсказать, подпереть, поддержать, подменить, одолжить... Пока мы еще в силе. Как любил говорить мой папа: «Святой долг родителей – довести детей до пенсии»⁵.

Почувствовав такую поддержку с стороны государства, молодое население страны — предприниматели, стартаперы и инвесторы должно активизироваться в развитии технологии и науки, образования и медицины.

В нескольких этих направлениях имеется немалый рост. Так, согласно Индекса развития молодежи при ранжирования на страны, Казахстан занял двадцать седьмое место из 170 стран мира оставив позади такую страну как Россия (88 место)⁶.

Как отмечают П.Вальтер и Д.Казаков, исследовав казахстанскую молодежь на предмет ее социально-психологических, экономических аспектов, выделяется 5 фактов о казахстанской молодежи.

Факт 1. Казахстанская молодежь в большинстве своем стремится к простым и консервативным жизненным сценариям.

Факт 2. Работа — для них это лишь способ заработать. В большинстве своем казахстанская молодежь не хочет работать, но как правило хочет зарабатывать. Они направлены на достаток и комфорт, однако повседневная работа для них не является самой целью, то есть они хотят много получать, но не очень хотят много работать для достижения этого. Молодежь может быть достаточно мобильна в

поиске работы-мечты. Мечта — это «хорошая заработная плата и соответственно меньше впахивать».

Благоприятным вариантом трудоустройства является то, когда тебя устроили на работу с помощью родственника. Для большинства казахстанской молодежи работа в государственных органах и крупных административных центрах областей Казахстана является пределом мечтаний карьерного характера.

Факт 3. Учиться молодежь также не желает. Многие не руководствуются принципом рациональности при выборе будущей профессии. Как правило в основном молодежь не настроена на учебу, не видят пользы и формально относятся к учебному процессу. Как правило, учатся они ради диплома "корочки", осознавая что без диплома сложнее устроиться на работу. В большинстве случаев они ошибаются при выборе профессии, оказываясь под влиянием своих близких, родственников и, к сожалению, на стереотипах.

Факт 4. Достаточно доминирующее место у молодежи занимает миграционное настроение.

Основными причинами являются экономические вопросы. Некоторые едут в поисках лучшей работы и перспектив в карьере. Однако желание покинуть Казахстан по регионам, например, в северных областях этот показатель завышен, а в южных регионах в точности наоборот — ниже.

Факт 5. Мобильность Казахской молодежи. Желание путешествовать у казахстанской молодежи стоит на третьем месте после работы и семьи. В основном молодежь влекут страны дальнего и ближнего зарубежья. Те кто не может себе позволить поездки зарубеж. Могут себе позволить съездить на отечественные курорты и крупные города (в основном это молодежь из регионов). Развитие телекоммуникационных сетей, в том числе интернет и медиа пространства показывает, что вокруг них целый мир, и они, конечно, хотят попробовать его на вкус⁷.

Уровень грамотности молодёжи находится на достаточновысоком уровне, составляя 99,81% и 99,87% у мужчин и женщин соответственно. Общий уровень грамотности молодёжи составил 99,84%⁸. Численность молодёжи в Республике Казахстане составляет 4 млн человек из 18 690 780 граждан. Большая часть из них живёт в городе. Как сообщил, Нурлан Нигматулин численность молодёжи в нашей стране составляет 22 процента, а если брать абсолютную цифру, то это четыре миллиона человек. Из них в городской местности проживает 2,3 миллиона, в сельской – 1,7 миллиона человек» По данным Н.Нигматуллина в Казахстане функционирует 549 молодёжных организаций, 10 из них наделены статусом республиканского значения. За 25 лет существования образовательной программы «Болашак» оно выпустило 13 тысяч казахстанцев.

Также как отмечает Д.Калетаев в сфере молодёжной политики ежегодно выделяются гранты для поступления в вузы. Так, в 2017 году гранов удостоены более 37 тысяч абитуриентов, это 27 процентов от числа поступающих, в 2018 году – уже 53,6 тысячи. Это почти половина от общего числа поступающих. С 2017

года гражданам до 24 лет предоставляется профессионально-техническое образование на бесплатной безвозмездной основе⁹.

Уровень безработицы среди молодежи по итогам первого полугодия 2018 года составил предварительно 3,9%, за аналогичный период прошлого года — 4,1%. Сокращение безработицы молодых людей связано с ростом числа наемных работников на 3,1%, с 1,5 до 1,6 млн человек. Число самостоятельно занятых, напротив, сократилось на 7,9% и составило 455,6 тыс. человек¹⁰ эти цифры говорят сами за себя.

Подводя итоги, можно сделать вывод, что нынешняя молодежь Республики Казахстан самобытна, амбициозна и направлена на достижение поставленных целей. Главной задачей на сегодняшний день, поставленной перед молодежью Казахстана, является направление всех своих сил на развитие нашего с Вами государства.

---

¹ <https://www.zakon.kz/4779723-n.nazarbaev-prizval-molodezh.html>.

² <https://www.kazpravda.kz/fresh/view/vremya-molodih-talantlivih-ludei>.

³ Там же.

⁴ <https://www.ktk.kz/ru/newsfeed/article/2018/10/05/104220/>.

⁵ <https://otyrar.kz/2019/01/2019-god-molodezhi-v-kazaxstane-dadim-porulit/>.

⁶ https://www.vkgu.kz/sites/default/files/files/metodichka4_53_20150310.pdf.

⁷ <https://kapital.kz/finance/78099/vozmecshenie-po-depozitam-predlagayut-uskorit.html>.

⁸ <https://countrymeters.info/ru/Kazakhstan>.

⁹ Инвестиции в молодёжь. Не оставим никого без внимания. Международная конференция.

¹⁰ <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2018-08/naibolshee-kolichestvo-bezrobotnoy-molodezhi-prozhivaet-v-almaty>.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы касаемые 2019 года — Года молодежи, возможности и перспективы развития молодого поколения и казахстанского общества.

ТҮЙІН

Мақалада 2019 жылға — Жастар жылына, жастарға қатысты мәселелер, жас ұрпақтың және қазақстандық қоғамның даму мүмкіндіктері мен келешек жоспарлары қарастырылады.

ANNOTATION

The article deals with the issues related to 2019 — the Year of youth, opportunities and prospects for the development of the young generation and the Kazakh society.

L.A. Zhubandykova — Scientific Secretary of the Academic Council of the Aktobe law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbaev, master of laws, police Lieutenant colonel

УДК 343

DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW POLICY OF KAZAKHSTAN IN THE FIGHT AGAINST CRIMES RELIGIOUS EXTREMIST DIRECTIONS

ДІНИ ЭКСТРЕМИСТІК БАҒЫТТАҒЫ ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕС МӘСЕЛЕЛЕРІНДЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫН ДАМУ

РАЗВИТИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА В ВОПРОСАХ БОРЬБЫ С ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ РЕЛИГИОЗНОЙ ЭКСТРЕМИСТСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Keywords: religious extremism, terrorism, counteraction to extremism, organized criminal group.

Түйінді сөздер: діни экстремизм, терроризм, экстремизмге қарсы іс-қимыл, ұйымдасқан-қылмыстық топ.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, терроризм, противодействие экстремизму, организованно-преступная группа.

In his address to the people of Kazakhstan «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» dated January 31, 2017, Head of state Nursultan Nazarbaev noted: «In modern conditions, humanity is faced with the growth of terrorism. The key issues here are the fight against the financing of destructive forces and links with foreign terrorist organizations»¹. Giving this topical issue the role of a strategic priority in ensuring the national security of the country every year becomes more and more relevant.

Over the past 20-25 years, the world community has been constantly confronted with this large-scale, diverse in forms and modes of action phenomenon – religious extremism and its most painful form of manifestation – terrorism. In the last two years alone, more than 3,000 people have been killed and tens of thousands injured in terrorist attacks around the world, not including ISIS crimes². In these conditions, it becomes natural to pay special attention to this problem of scientists-political scientists, sociologists, lawyers. It does not remain without attention at meetings, summits, high-level conferences of heads of state, well-known political figures and religious leaders of the world. However, as world practice shows, this plague of the XXI century has not yet been eradicated.

Despite the predominance of Islam in Kazakhstan at the level of identity and traditions, we feel the manifestation of the actions of radical cells in our country, which over the past 5 years in Kazakhstan committed 9 terrorist attacks³.

The experience of the state practice of countering religious extremism shows that it is problematic to quickly and finally neutralize its forces and related terrorism for

various reasons. First of all, this is due to the characteristic features of these phenomena at the present stage, namely: the formation of their radical views and ideological attitudes; the scale and globalization of distribution; the presence of an extensive system of financial sources; conspiracy of illegal activities, willingness to sacrifice their lives to prove loyalty to the idea, etc. Their internal structure, methods of sabotage and Subversion are largely different from organized criminal groups and communities⁴.

The presence of the above mentioned reasons, has allowed the development of religious (Islamic) extremism in our country in the following stages:

I-stage – 1991-1998 years – the period of latent formation of the infrastructure of religious (Islamic) extremism, the emergence of extremist underground.

The main factors are: the formation of beliefs in the mass consciousness about the value of Islam; the emergence of Islamic groups, including Salafi (Wahhabi) jamaats, takfiris; the lack of a regulatory legal framework that determines the activities of state bodies in the fight against religious extremism and terrorism⁵; uncontrolled growth in the number of religious Islamic institutions; the lack of readiness of the Spiritual administration of Muslims of Kazakhstan (SAMK) to exercise effective control over the processes taking place in the Muslim community; the receipt of religious education by young Kazakhstanis in foreign Islamic educational institutions (Turkey, Iran, Saudi Arabia, Pakistan, Egypt, etc.); the spread of the activities of foreign Islamic preachers who promoted the ideas of radical Islam; the geographical proximity of Kazakhstan to unstable countries and regions where the positions of political (radical) Islam are strong⁶.

One of the first legislative norms in the field of combating religious extremism in 1993 was the introduction into the Constitution, in accordance with the instructions of President Nursultan Nazarbaev, of a provision banning the activities of religious and public associations «proclaiming or implementing in practice... religious intolerance» (article 55). This provision was later reproduced in the 1995 Constitution (article 5.3), although in the new version «religious intolerance» was replaced by a more «broad» wording on «incitement of religious hatred». In addition, in 1995 article 20.3 of the Constitution prohibits «propaganda or agitation... religious... superiority»⁷.

II-stage – 1999-2010 – active development of religious (Islamic) extremism and awareness of the seriousness of this threat by the state. The impetus for this was a series of terrorist attacks in February 1999 in neighboring Uzbekistan. Citizens of Uzbekistan who were found to be involved in the terrorist attacks in Tashkent were detained on the territory of Kazakhstan and then extradited to Uzbekistan⁸.

In response to this phenomenon, a number of normative legal acts aimed at countering extremism, including its religious form, have been adopted in the legislative sphere:

- Law of the Republic of Kazakhstan «On counteraction to terrorism» dated July 13, 1999 № 416⁹;

- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On measures to prevent and suppress manifestations of terrorism and extremism» dated February 10, 2000 № 332¹⁰;

- Law of the Republic of Kazakhstan «On countering extremism» dated February 18, 2005 № 31-III¹¹.

In December 2003, the order of the President of Kazakhstan established the Anti-terrorist center (hereinafter ATC), which was entrusted with coordinating the activities of all special, law enforcement and other agencies to combat terrorism¹².

At the same time, despite the measures taken, every year extremist and terrorist activities become more organized and new persons are involved in the ranks of such groups under the influence of destructive forces.

Experience shows that radical Islam usually arises where the positions of Orthodox Islam are weak. It is not surprising that the traditional (everyday) Islam preserved in the Republic was not ready and not able to resist its radical current. The lack of a system of classical (dogmatic) religious education, and sufficient intellectual clergy affected. According to official data, only about 30% of imams have higher religious education¹³.

More and more active propaganda of Islamic extremism ideas through Internet resources is beginning to develop, the number of adherents of Islam, especially among unemployed youth, is increasing. At the same time, the trend of growth of Muslims since this time can be traced mainly by the increase in the number of men attending the mosque and women wearing the hijab. Thus, according to the results of the 2009 national census, adherents of Islam in Kazakhstan amounted to 11 million 237.9 thousand people, or 70.2% of the total population¹⁴. Cases of involvement and participation of citizens of Kazakhstan in terrorist activities, both on the territory of neighboring countries and in foreign countries¹⁵, are becoming more frequent. The number of Kazakhstani brought to criminal responsibility for crimes related to extremism and terrorist activities is growing already on the territory of our country: in 2008-2009, 7 terrorist attacks were prevented and 46 people involved in terrorist and extremist activities were convicted¹⁶.

III-stage – 2011-2016 –open confrontation between the state and the terrorist underground, religious and ideological struggle has passed into the phase of armed struggle.

This period is also characterized by a sharp increase in cases of participation of citizens of Kazakhstan in terrorist activities on the territory of other countries: Dagestan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Russia, Syria. The number of Kazakhstanis who left for Syria and Iraq amounted to about 400 people¹⁷.

Since the beginning of the armed conflicts in Afghanistan, Syria, Iraq, 45 citizens of Kazakhstan have been deported and extradited from the camps of international terrorist organizations, as well as support and transit infrastructures in third countries, 33 have returned independently.

In 2012, the internal affairs bodies prevented the illegal activities of 205 missionaries of the religious organization Tablig-I-Jamaat¹⁸.

The peak of this process occurred in 2011-2012; at this stage, the socio-economic roots of Islamic extremism were fully manifested when 14 extremist actions and armed clashes with law enforcement forces were committed in Aktobe, Atyrau, Zhambyl, Al-

maty regions and other regions of Kazakhstan. At the same time, 51 extremists, 13 law enforcement officers and 6 civilians were killed¹⁹.

The objects of intimidation of terrorists in Kazakhstan are law enforcement agencies, and more specifically the MIA and the NSC. Such demonstrative, cynical, cruel tactics of intimidation of law enforcement officers is explained by a challenge to the authorities, to force the government to fulfill its requirements. If earlier Islamic radicals were covered mainly by religious dogmas «we will clear the earth of infidels!», now more political platforms – «build a Caliphate on the whole earth!». Terrorist attacks against the population work against the terrorists themselves, depriving them of support and only strengthening the ruling regime.

Another disturbing trend is the interpenetration and fusion of extremism and criminality. On the one hand, criminal methods are often used by representatives of religious radical associations in their activities, especially in the interests of its financing. On the other hand, the ideas of «pure Islam» are actively spread among criminal elements, which is most often the case in prisons. In addition, members of some organized criminal groups find some justification in religion for their crimes.

In turn, in order to identify and suppress the prerequisites of extremism and terrorism, to develop a system of measures to ensure the security of society from the threat of terrorism, significant work has been done to create and improve the legislative and organizational framework, the effectiveness of which is consistently increasing. In particular were adopted:

- Law of the Republic of Kazakhstan «on religious activities and religious associations» dated October 11, 2011 № 483-IV²⁰;

- The state program on counteraction to religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan for 2013-2017, approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 24.09.2013 № 648. According to this program, the main emphasis is on uniting all efforts and directing them to the prevention and prevention of the causes that lead people to terrorist and extremist organizations²¹.

- ten presidential decrees and laws (since 2000) on amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating terrorism, countering extremism and terrorism, financing of terrorism²², the latest of which is the Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating extremism and terrorism» dated December 22, 2016 № 28-VI, the law is aimed at improving the current legislation in the areas of combating terrorism and extremism, arms trafficking and migration regulation, provides for measures to strengthen the punishment for extremism and terrorism, including participation in international terrorist organizations and armed conflicts abroad, establishes a ban on the activities of religious groups and associations that promote extremism and terrorism, introduces administrative responsibility of security structures and owners of facilities vulnerable to terrorism, for non-compliance with the legislation on combating terrorism.

It should be noted that the amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995, according to part 2. article 10 of which

«a citizen of the Republic may not be deprived of citizenship, the right to change his citizenship, and may not be expelled from Kazakhstan. Deprivation of citizenship is allowed only by a court decision for committing terrorist crimes, as well as for causing other serious harm to the vital interests of the Republic of Kazakhstan»²³. This innovation is aimed at strengthening the protection of the constitutional system, protection of public order, rights and freedoms of citizens and is applicable in particular to persons taking part in terrorist activities outside Kazakhstan (Syria, Iraq), on the side of the so-called «Islamic state», which is recognized as a terrorist group worldwide²⁴.

The work of law enforcement agencies (national security agencies, internal Affairs agencies and the economic investigation service²⁵) to prevent, detect and suppress extremism, to suppress crimes of a terrorist and extremist nature, and to develop international cooperation in countering extremism has also intensified. As a result of this work, 21 terrorist and extremist organizations are banned in the country²⁶.

In 2016, 143 people were convicted of extremist and terrorist crimes.

In 2016, the Prosecutor General's office made 7 orders to the Ministry of information and communications to take measures to temporarily suspend access to 33 materials of Internet resources. 95 links containing propaganda of extremism and terrorism were blocked. According to prosecutors, the courts recognized extremist 19 and terrorist 13 information materials, their distribution in the country is prohibited²⁷.

Since 2013, 27 violent extremist acts of a terrorist nature have been prevented and thwarted at an early stage (2013 – eight, 2014 – three, 2015 – four, 2016 – 12). Over the past four years, 546 recruits from Kazakhstan (2013 – 168, 2014 – 136, 2015 – 151, 2016 – 91) were not allowed to travel to the zones of terrorist activity. 79 citizens of Kazakhstan were returned or returned from camps of international terrorist organizations, as well as support and transit infrastructure in third countries, 34 of them were brought to criminal responsibility for participation in terrorist activities²⁸.

In his address this Year, President Nursultan Nazarbaev pointed to the need for the formation of zero tolerance in society for any actions related to radical manifestations, especially in the sphere of religious relations. Such action on behalf of El basy the bass were taken into account in the draft State program on combating religious extremism and terrorism in the Republic of Kazakhstan for the years 2017-2020, under which it is planned to improve the quality of counter-production, to improve the system of training in outreach work, to organize the work of the theological rehabilitation services with convicted persons, to take additional steps on the spiritual and moral upbringing of the younger generation, to improve measures, aimed at creating immunity in society to radical ideology.

The above data indicate the intensification of measures to counteract religious extremism of all branches of government, but in order to «form a zero tolerance in society for any actions related to radical manifestations» requires a broader counter-propaganda activity on the theological justification of the fallacy and illegality of extremist ideas and actions that have a religious shell through the Executive and representative authorities, educational institutions, the media; activating the role of official clergy in theological education and exposure in the public eye essence anti-Islamic radical ex-

tremist ideology; political and legal justification of illegality of extremist ideas and actions (legal evaluation); strengthening the educational process for young people formation of a tolerant culture.

- ¹ Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbaev to the people of Kazakhstan. January 31, 2017 «Third modernization of Kazakhstan: global competitiveness» http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbayeva-narodu-kazahstana-31-yanvary-2017-g.
- ² The Islamic state of Iraq and the Levant is an international Sunni Islamist organization operating primarily in Syria and Iraq. Wikipedia the free encyclopedia// <https://ru.wikipedia.org>.
- ³ **A. Syzdykbayev**. The Prosecutor General's office called the number of terrorist attacks committed in Kazakhstan for 5 years. <http://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/v-genprokurature-nazvalikolichestvo-sovershennih-v-kazahstane-za-5-let-teraktov>.
- ⁴ Speech by Deputy Prosecutor General of the country Andrey Kravchenko during the international roundtable on «Strengthening the capacity of law enforcement agencies in countering violent extremism and radicalization leading to terrorism» <https://www.nur.kz/1393703-v-kazahstane-za-pyat-let-soversheno-dev.html>.
- ⁵ **K.B. Tokkozhin**. Legal and organizational basis of counteraction to terrorism and extremism at the present stage: manual. – Aktobe: ALI MIA of RK. n.a.M.Bukenbaev, 2015.- pp. 221.
- ⁶ The main legislative act regulating the religious life of the country during the 1990s and later was the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 15, 1992 «On freedom of religion and religious associations». This law did not actually provide for sanctions against subjects of religious (including Islamic) extremist activity in the country. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=10000934.
- ⁷ **K. Polyakov**. Islamic Extremism in Kazakhstan. <http://e-islam.kz/ru/qazaqstandagy-islam/vnutrennie-kategorii/islam-zh-nindegi-zertteuler/item/344-eislam>.
- ⁸ Constitution of Kazakhstan.- Almaty: Zheti Zhargy, 2003.- 96 p.
- ⁹ **K.I. Polyakov** Islamic University of al-Azhar: traditions and modernity // middle East and modernity / Iiibv. Moscow, 2000. Vol. 9.
- ¹⁰ About counteraction to terrorism: the Law of the Republic of Kazakhstan July 13, 1999 № 416 // the Kazakhstan truth. 1999. 30 July. № 182-183.
- ¹¹ On measures to prevent and suppress manifestations of terrorism and extremism: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 10, 2000 № 332 // Collection of acts of the President of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Republic of Kazakhstan. 2000, № 15, article 141.
- ¹² About counteraction to extremism: the Law of the Republic of Kazakhstan of February 18, 2005 № 31-III // the Kazakhstan truth. 2005. 26 Feb. № 45-46.
- ¹³ <http://www.mfa.kz/index.php/ru/zadat-vopros-blog-ministra/nakhodites-za-rubezhom/12-material-orys/617-borba-s-terrorizmom-i-ekstremizmom-v-kazahstane>.
- ¹⁴ **M. Dakenov, M. Mirkhamitov**. Religious aspects of extremism and terrorism in Kazakhstan // Bulletin of KazNPU: Almaty, 2013.
- ¹⁵ The number of Muslims in Kazakhstan – 70.2% // Internet portal «Alfarabinur.kz» (<http://alfarabinur.kz/o-rodine-moej-kazaxstan/chislennost-musulman-v-rk---702.html>).
- ¹⁶ **A. Chebotarev**. Extremism in Kazakhstan: current state and issues противодействия.<http://cabar.asia/ru/andrej-chebotarev-ekstremizm-v-kazahstane-sovremennoe-sostoyanie-i-voprosy-protivodejstviya>.
- ¹⁷ In 2009, three terrorist attacks were prevented in Kazakhstan // "nomad", 15.10.2009 (<http://www.nomad.su/?a=5-200910150313>).
- ¹⁸ Speech by Secretary of the security Council of Kazakhstan Nurlan Yermekbayev. Security Council: 400 Kazakhstanis went to war in Syria and Iraq // "i-News.kz", 19.06.2015 g. (https://i-news.kz/news/2015/06/19/8047396-sovbez_400_kazahstancsev_vyehalo_na_voinu.html).
- ¹⁹ Official website of the Prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan. Statement By The Prosecutor General Of The Republic Of Kazakhstan Rashid Tusupbekov. www.prokuror.kz.

-
- ²⁰ **M. Shibutov, V. Abramov** «Terrorism in Kazakhstan – 2011-2012». Report. - Almaty, 2012. - Pp. 13, 23.
- ²¹ About religious activity and religious associations: the Law of the Republic of Kazakhstan of October 11, 2011 № 483-IV // Kazakhstan truth. 2011. October 15. № 330-331 (26721-26722).
- ²² <http://www.mfa.kz/index.php/ru/zadat-vopros-blog-ministra/nakhodites-za-rubezhom>.
- ²³ Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of 10 February 2000 № 332 «On measures to prevent and suppress manifestations of terrorism and extremism»; Law of the Republic of Kazakhstan of 19 February 2002 № 295-II on amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating terrorism; Law of the Republic of Kazakhstan of 23 February 2005 № 33-III «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating extremism»; Law of the Republic of Kazakhstan dated August 28, 2009 № 192-IV «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating legalization (laundering) of income obtained by illegal means and financing of terrorism»; Law of the Republic of Kazakhstan dated 08.04.2010 № 266-4 «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating terrorism»; Law of the Republic of Kazakhstan № 502-IV of 29 November 2011 «On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating organized crime, terrorist and extremist activities»; Law of the Republic of Kazakhstan № 19-V of 21 June 2012. «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating legalization (laundering) of income obtained by illegal means, and financing of terrorism and cashing money» (as amended as of 05.12.2013); Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating extremism and terrorism» dated November 3, 2014 № 244-V; Law of the Republic of Kazakhstan dated August 2, 2015 № 343-V «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating legalization (laundering) of proceeds from crime and financing of terrorism" (as amended on 08.04.2016); Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on combating extremism and terrorism» dated December 22, 2016 28-VI <http://online.zakon.kz>.
- ²⁴ Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995 (with amendments as of 10.03.2017) <http://www.online.zakon.kz>.
- ²⁵ <https://informburo.kz/novosti/uchastie-v-voyne-na-storone-terroristov-grozit-kazahstancam-utratoy-grazhdanstva.html>.
- ²⁶ article 7 Competence of state bodies to detect and suppress extremism Law of the Republic of Kazakhstan «On countering extremism» dated February 18, 2005 № 31-III (as amended on 28.12.2016) <http://online.zakon.kz>.
- ²⁷ <http://pravstat.prokuror.kz/rus/sub/news/ekstremizm-i-terrorizm-sostoyanie-i-mery-protivodeystviya>.
- ²⁸ **K. Sakenov**. Countering extremism and terrorism is the key to the stability of society <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/stati/statya-protivodeystvie-ekstremizmu-i-terrorizmu-zalog-stabilnosti-obshchestva>.

ANNOTATION

The article deals with the history and experience of the state practice of countering religious extremism, as well as normative legal acts on combating terrorism, countering extremism and terrorism.

ТҮЙІН

Мақалада діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың отандық тәжірибесінің тарихы мен тәжірибесі, сондай-ақ терроризммен күрес, экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша нормативтік-құқықтық актілер қарастырылған.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены история и опыт отечественной практики противодействия религиозному экстремизму, а также нормативно-правовые акты по вопросам борьбы с терроризмом, противодействия экстремизму и терроризму.

Занина Т.М. — профессор кафедры административной деятельности ОВД Воронежского института МВД России, кандидат юридических наук

УДК 351.74/76

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОРГАНОВ И УЧРЕЖДЕНИЙ СИСТЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ И ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ ФАКТОВ СЕМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІ ОРГАНДАРЫ МЕН МЕКЕМЕЛЕРІНІҢ ОТБАСЫЛЫҚ ҚОЛАЙСЫЗДЫҚ ФАКТІЛЕРІН АНЫҚТАУ БОЙЫНША ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

THE INTERACTION OF BODIES AND INSTITUTIONS OF THE SYSTEM OF PREVENTION AND JUVENILE DELINQUENCY TO IDENTIFY FACTS OF FAMILY DISTRESS

Ключевые слова: несовершеннолетний, семейное неблагополучие, субъекты профилактики, органы и учреждения системы профилактики и правонарушений несовершеннолетних, защиты прав несовершеннолетних.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмаған, отбасылық қолайсыздық, кәмелетке толмағандардың алдын алу және құқық бұзушылық, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жүйесінің органдары мен мекемелері.

Keywords: minor, family trouble, subjects of prevention, bodies and institutions of the system of prevention and offenses of minors, protection of the rights of minors.

В настоящее время существует масса ситуаций, которые требуют скорейшего реагирования со стороны государства. К числу таких ситуаций относится семейное неблагополучие.

Семейное неблагополучие — комплекс причин различного характера, связанных с нарушением выполнения воспитательной функции семьи, вызывающих изменение личности ребенка и приводящих к девиантному поведению.

В большинстве случаев такая ситуация возникает из-за неисполнения или ненадлежащего исполнения своих обязанностей родителями. При рассмотрении этих дел в судебном порядке особое внимание уделяется не мобильной защите прав несовершеннолетнего, а установлению оснований применения семейно-правовых мер ответственности к родителям, которые пренебрегают своими обязанностями. Причиной тому является важность правильной оценки доказательств, т.к. от этого зависит прекращение либо ограничение родительских прав¹. Перечень органов и учреждений системы профилактики определен в ФЗ «Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних» от 24.06.1999 года № 120-ФЗ. К ним относятся: комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав, органы управления социальной защитой населения, федеральные органы государственной власти и органы государственной власти субъектов Российской Федерации, осуществляющие государственное управление в сфере образования, и органы местного самоуправления, осуществляющие управление в сфере образования (далее — органы, осуществляющие управление в сфере образования), органы опеки и попечительства, органы по делам молодежи, органы управления здравоохранением, органы службы занятости, органы внутренних дел, учреждения уголовно-исполнительной системы (следственные изоляторы, воспитательные колонии и уголовно-исполнительные инспекции)².

Отобрание несовершеннолетнего из семьи — оперативная мера административного воздействия, с целью защиты его прав и законных интересов. Основания отобрания ребенка у родителей отражены в СК РФ. К ним относятся: лишение или ограничение родительских прав обоих родителей, невозможность родителями надлежаще воспитывать и развивать ребёнка, и, конечно, угроза жизни или здоровью ребёнка. Отобрание ребенка — одно из основных направлений органов и учреждений системы профилактики в случае семейного неблагополучия. Данная мера осуществляется органом опеки и попечительства.

Согласно действующей правовой базе, способ воспитания должен исключать пренебрежительное или грубое обращение, а также принудительную эксплуатацию и физическое насилие. Уголовное законодательство предусматривает серьезную уголовную ответственность за угрозу жизни и здоровью человека, даже если она и не была реализована³.

В вопросах профилактики семейного неблагополучия очень важны четкие и своевременные действия субъектов профилактики. Нередко недобросовестное исполнение служебных обязанностей приводит к негативным последствиям.

Взаимодействие и надлежащее исполнение своих обязанностей субъектами профилактики играют ключевую роль в профилактике семейного неблагополучия.

Прежде чем отобрать ребенка из-за постоянных угроз его здоровью и развитию, уполномоченным органам следует проверить все существующие доказательства по установлению реальности данного факта. Если будет установлено, что ребенок растет и развивается в опасной среде, которая несет реальный вред его здоровью и жизни, то органы опеки совместно с муниципальными властными структурами имеют право изъять ребенка из опасного для него общества. После этого начинается процесс передачи ребенка под попечительство.

Ст. 77 СК РФ определяет незамедлительное отобрание ребёнка у родителей или иных лиц, на попечении которых он находится, при условии, если лишение или ограничение родительских прав не позволяет защитить ребёнка с достаточной быстротой. Как говорилось выше, ребёнок может быть отобран только при наличии реальной угрозы для его жизни или здоровья, которую невозможно устранить другим способом. Правовое значение имеет факт существования семейного неблагополучия, а не наличие негативных последствий. Отобрание ребёнка осуществляется в административном порядке и производит его орган опеки и попечительства на основании соответствующего акта.

К факторам, указывающим на неблагополучную семью относят ее прямой и явный характер, который не вызывает сомнения в отсутствии ухода за ребёнком, который создаёт угрозу его жизни или здоровью, отказ родителей ребёнка в осуществлении лечения его заболевания, требующего срочного медицинского вмешательства, наличие любого вида насилия над ребёнком, нахождение родителей в тяжелой степени опьянения и наличие иных обстоятельств, которые создают угрозу жизни и здоровью ребёнка.

Как уже говорилось ранее, родители имеют право сами выбирать методы воспитания ребенка, главное, чтобы они не противоречили его интересам. Также родители не должны отрицательно влиять на развитие ребенка и причинять ему физический и моральный вред.

На основании письменного заявления родителей или законных представителей ребёнок может быть помещён в специализированное учреждение, осуществляющее социальную реабилитацию несовершеннолетних, учреждение здравоохранения, семьи граждан в форме предварительной опеки (попечительства). Если же получить письменное заявление не представляется возможным, то принимается решение об изъятии его из обстановки, где царит семейное неблагополучие и существует реальная угроза жизни и здоровью детей⁴.

Взаимодействие инспекторов и органов опеки и попечительства имеет свои нюансы в процессе профилактики семейного неблагополучия. Если ребёнок обнаружен в рабочее время, то взаимодействие не вызывает осложнений, инспектор вызывает специалиста опеки, который при подтверждении факта осуществляет процедуру отобрания.

Однако, данная категория детей нередко выявляется в вечернее или ночное время, а также в праздничные и выходные дни. В этих случаях осуществление процедуры, в соответствии со ст. 77 СК РФ, вызывает сложности в плане привлечения к этой деятельности специалистов опеки и попечительства. Как правило

нахождение несовершеннолетнего в состоянии угрожающем его жизни и здоровью, является тем самым случаем, при наличии которого возможно привлечение специалистов опеки и попечительства, несмотря на гарантии их трудовых прав⁵.

Таким образом, подводя итог, можно сделать вывод, что профилактика семейного неблагополучия путем взаимодействия субъектов профилактики производится, когда здоровью ребенка реально может быть причинен легкий, средний или тяжкий вред или может наступить его смерть, в случае невмешательства посторонних лиц. Мера по отобранию ребенка является крайней административной мерой, которая производится до принятия судебного решения о лишении родителей родительских прав или об ограничении их в родительских правах. Процесс отобрания ребенка осуществляется вследствие тесного взаимодействия всех субъектов профилактики, которые обнаружили ребенка в условиях, подвергающих его жизнь и здоровье угрозе, однако непосредственно отобрание является исключительным правом органа опеки и попечительства, которое не может быть делегировано иным субъектам системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних⁶.

В целях повышения эффективности взаимодействия субъектов профилактики в сфере защиты прав несовершеннолетних следует определить должностное лицо органов опеки и попечительства, координирующее работу в ночное время, в выходные и праздничные дни, а также возложить на специалистов опеки и попечительства должностную обязанность о незамедлительном прибытии на адрес обнаружения ребенка. Эффективность работы тесно взаимосвязана с надлежащим исполнением своих должностных обязанностей субъектами профилактики, это – один из наиболее важных принципов, который способствует превенции наступления негативных последствий и спасения детей от неблагополучных родителей.

---

¹ Федеральный закон от 24 июня 1999 года №120-ФЗ «Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних» // СПС «КонсультантПлюс».

² Административная ответственность: Учеб. пос. / Под ред. И. Ш. Киялханова, А. И. Стахова. — М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2015.

³ **Затолокин А.А., Шкеля О.В.** Организация работы сотрудников подразделений по делам несовершеннолетних по профилактике семейного неблагополучия: Метод. реком. — Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2011.

⁴ Ювенальное право Российской Федерации: Учебник. / Под ред. А.М. Рабец. — М.: Юрайт, 2015.

⁵ **Беженцев А.А.** О целесообразности усиления административной ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего // Актуальные проблемы административного и административно-процессуального права: Мат-лы ежегодной всероссийской науч.-практ. конф., посвященной памяти д.ю.н., профессора, заслуженного деятеля науки РФ В. Д. Сорокина. — М. 2013. Ч. 2. — С. 133-135.

⁶ **Нехорошева С.С.** Административно-правовое регулирование ответственности родителей или иных законных представителей несовершеннолетних: Дис. ... канд. юрид. наук. — Воронеж, 2016.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются основные проблемы взаимодействия органов и учреждений системы профилактики и правонарушений несовершеннолетних по выявлению фактов семейного неблагополучия, раскрывается перечень органов и учреждений системы профилактики, определены факторы, указывающие на неблагополучие семей. Рассмотрены пути повышения эффективности взаимодействия субъектов профилактики в сфере защиты прав несовершеннолетних.

ТҮЙІНДІ

Мақалада отбасылық қолайсыздық фактілерін анықтау бойынша кәмелетке толмағандардың алдын алу және құқық бұзушылықтары жүйесінің органдары мен мекемелерінің өзара іс-қимылының негізгі мәселелері қарастырылады, алдын алу жүйесінің органдары мен мекемелерінің тізбесі ашылады, отбасының қолайсыздығын көрсететін факторлар анықталды. Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласындағы алдын алу субъектілерінің өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру жолдары қаралды.

ANNOTATION

The article discusses the main problems of interaction between the bodies and institutions of the system of prevention and juvenile delinquency in identifying facts of family distress, reveals a list of the organs and institutions of the prevention system, identifies factors indicating family distress. Ways of increasing the effectiveness of interaction between subjects of prevention in the field of protecting the rights of minors are considered.

Звягинцев Ю.Д. — курсант 4 курса Факультета подготовки следователей и судебных экспертов Восточно-Сибирского института МВД России

УДК 343

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВАНИЙ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВА НА РЕАБИЛИТАЦИЮ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РОССИИ

РЕСЕЙДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҮРДІСІНДЕ ОҢАЛТУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ПАЙДА БОЛУ НЕГІЗДЕРІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

SOME PROBLEMS OF THE GROUNDS FOR THE RIGHT TO REHABILITATION IN THE CRIMINAL PROCESS OF RUSSIA

***Ключевые слова:** проблемы, основания, реабилитация, уголовный процесс, гражданское судопроизводство, возмещение, ущерб, механизм компенсации.*

***Түйінді сөздер:** проблемалар, негіздер, оңалту, қылмыстық процесс, азаматтық сот ісін жүргізу, өтеу, залал, өтемақы механизмі.*

***Keywords:** problems, grounds, rehabilitation, criminal procedure, civil proceedings, compensation, damage, compensation mechanism.*

В соответствии со ст. 134 УПК РФ, официальное признание права на реабилитацию лица, которое пострадало от незаконного или необоснованного преследования, является основным элементом механизма его реабилитации. Реабилитация инициируется при наличии необходимых оснований и условий: в постановлении, определении, приговоре суда или в постановлении следователя, дознавателя, прокурора.

Таким образом, право на реабилитацию возникает лишь в том случае, если в отношении лица осуществлялось уголовное преследование. Законодатель под уголовным преследованием в п. 55 ст. 5 УПК РФ понимает процессуальную деятельность, осуществляемую стороной обвинения в целях изобличения подозреваемого, обвиняемого в совершении преступления¹.

Основания возникновения права на реабилитацию не всегда вытекают из нарушений требований закона к процессуальному порядку и процессуальной форме деятельности должностных лиц органов предварительного следствия, дознания, прокуратуры и суда. Так, существуют случаи, когда действия этих должностных лиц правомерны, однако при этом есть и основания для возмещения ущерба обвиняемому. К примеру, в ходе предварительного следствия были собраны достаточные данные, дающие основания для привлечения лица в качестве обвиняемого: лицу было предъявлено обвинение и в отношении лица была избрана мера пресечения в виде заключения под стражу. Однако в дальнейшем предъявленное обвинение не было подтверждено совокупностью доказательств и лицо, производящее расследование по уголовному делу, вынесло в отношении обвиняемого постановление о прекращении уголовного дела или уголовного преследования в связи с непричастностью к совершению преступления в соответствии с п. 1 ч. 1 ст. 27 УПК РФ. В ситуациях, подобной этой, основания возник-

новения права на реабилитацию имеются, несмотря на отсутствие нарушений уголовно-процессуального закона.

В статье 133 УПК РФ содержится исчерпывающий перечень оснований возникновения права на реабилитацию (п. п. 1, 2, 5 и 6 ч. 1 ст. 24 и п. п. 1, 4-6 ч. 1 ст. 27 УПК РФ). Однако это противоречит другим статьям УПК.

В соответствии с ч. 2 ст. 212 УПК РФ, в отдельных случаях на досудебном производстве дознаватель, следователь или прокурор принимает предусмотренные гл. 18 УПК РФ меры по реабилитации лица. Такими случаями может быть прекращение уголовного дела в связи с отсутствием события преступления, отсутствие в деянии состава преступления и непричастность подозреваемого или обвиняемого к совершению преступления (п. п. 1 и 2 ч. 1 ст. 24 и п. 1 ч. 1 ст. 27 УПК).

Аналогичная норма содержится в ст. 239 УПК РФ, в которой содержится перечень оснований для прекращения дела или уголовного преследования судом на предварительном слушании (п. п. 3-6 ст. 24 и п. п. 3-6 ст. 27 УПК РФ). Данная статья не предусматривает обязанность суда принять меры по реабилитации к лицу, в отношении которого дело прекращено, например, в связи с тем, что отсутствует согласие суда на возбуждение в отношении данного лица уголовного дела. А это противоречит п. 3 ч. 2 ст. 133 УПК РФ, предусматривающее реабилитацию по данному основанию.

Можно сделать вывод, что норма ст. 133 УПК РФ будет являться нормой более общего характера в сравнении со ст. ст. 212, 239 УПК РФ, которые регламентируют основания и порядок прекращения уголовного дела и/или уголовного преследования в ходе досудебного производства. Сужающие перечень реабилитирующих оснований прекращения уголовного дела (уголовного преследования) статьи 212, 239 УПК РФ не будут подлежать практическому применению в части, противоречащей, или сужающей положения ст. 133 УПК РФ, т.к. любые противоречия закона будут толковаться в пользу минимизации нарушения прав и свобод человека и гражданина.

В частности, в ч.1 ст. 1070 ГК РФ закреплен исчерпывающий перечень оснований для возмещения вреда, причиненного незаконными действиями органов предварительного расследования, суда или прокуратуры, который также является зауженным в сравнении с перечнем оснований, указанных в ст. 133 УПК РФ. Ч. 1 ст. 1070 ГК РФ в качестве оснований компенсации вреда, причиненного незаконным или необоснованным уголовным преследованием, указывает, незаконное привлечение к уголовной ответственности; незаконное применение в качестве меры пресечения заключения под стражу и подписки о невыезде и незаконное осуждение. Конечный перечень оснований предполагает, что любой иной вред, причиненный незаконным и необоснованным уголовным преследованием лица, не попадает в перечень ст. 1070 ГК РФ и возмещается в порядке гражданского судопроизводства на общих основаниях².

Так как правоотношения, связанные с реабилитацией лица, относятся к уголовно-процессуальным, то приоритет имеют нормы ст. ст. 133-139 УПК РФ, кото-

рые устанавливают основания и порядок возмещения ущерба и восстановления прав реабилитированного лица.

Для возникновения права на реабилитацию, помимо оснований, также необходимо наличие ряда условий:

1) вынесение оправдательного приговора;

2) прекращение уголовного преследования в связи с отказом государственного или частного обвинителя от обвинения;

3) прекращение уголовного преследования по следующим основаниям:

- отсутствие события преступления; отсутствие в деянии признаков состава преступления;

- отсутствие заявления потерпевшего, если дело может быть возбуждено не иначе как по его заявлению;

- отсутствие заключения суда о наличии признаков преступления в действиях одного из лиц, указанных в п.п. 1, 3-5, 9 и 10 ч. 1 ст. 448 УПКРФ, либо отсутствие согласия соответственно Совета Федерации, Государственной Думы, Конституционного Суда Российской Федерации, квалификационной коллегии судей на возбуждение уголовного дела или привлечение в качестве обвиняемого одного из лиц, указанных в п. п. 1 и 3-5 ч. 1 ст. 448 УПКРФ;

- непричастность подозреваемого или обвиняемого к совершению преступления;

- наличие в отношении подозреваемого или обвиняемого вступившего в законную силу приговора по тому же обвинению либо определения суда или постановления судьи о прекращении дела по тому же обвинению;

- наличие в отношении подозреваемого или обвиняемого неотмененного постановления органа дознания, следователя или прокурора о прекращении дела по тому же обвинению либо об отказе в возбуждении уголовного дела;

- отказ Совета Федерации или Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в удовлетворении ходатайства Генерального прокурора РФ о направлении уголовного дела в отношении члена Совета Федерации или депутата Государственной Думы в суд;

- отказ Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации в даче согласия на лишение неприкосновенности Президента Российской Федерации, прекратившего исполнение своих полномочий, и (или) отказ Совета Федерации в лишении неприкосновенности данного лица;

4) полная или частичная отмена вступившего в законную силу обвинительного приговора суда и прекращение уголовного дела в связи с непричастностью подсудимого к совершению преступления или по любому другому основанию;

5) отмена незаконного или необоснованного постановления суда о применении принудительной меры медицинского характера³.

Таким образом, речь о возникновении права на возмещение ущерба, причиненного уголовным преследованием, может идти только лишь в случае полной реабилитации лица, когда уголовное дело или уголовное преследование в отношении лица прекращено полностью, а не в какой-либо части.

Необходимо отметить, что в настоящее время некоторые правоотношения, связанные с реализацией права на реабилитацию, до сих пор регулируются Положением «О порядке возмещения ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда», утвержденном Указом Президиума Верховного Совета СССР (впоследствии Положение было утверждено Законом СССР, что дало ему статус Закона, а не подзаконного акта) от 18 мая 1981 года⁴. Конституционный суд Российской Федерации разъяснил, что нормы Положения могут применяться лишь во взаимосвязи с положениями Уголовно-процессуального кодекса, регламентирующими положения, реализующие институт реабилитации в уголовном судопроизводстве, и с положениями гражданского кодекса. Указанный нами нормативно-правовой акт не является частью уголовно-процессуального закона, и, таким образом, вопросы, возникающие при возникновении права на компенсацию имущественного и морального вреда, причиненного незаконным или необоснованным уголовным преследованием, решаются, соответственно, вне рамок уголовного судопроизводства. В связи с этим считаем необходимым принять новое положение о порядке возмещения ущерба, которое бы позволило решить вопросы возмещения любого вида вреда в рамках уголовного судопроизводства.

Право на компенсацию вреда, причиненного незаконным или необоснованным уголовным преследованием (как имущественного, так и морального вреда в денежном эквиваленте) инициируется в результате возникновения у лица права на реабилитацию, т.е., по сути, возникновение права на реабилитацию является основанием на компенсацию вреда, причиненного уголовным преследованием. Как правило лицо, получившее право на реабилитацию, обращается за компенсацией как имущественного, так и морального вреда, причиненного уголовным преследованием. В этой связи у многих теоретиков и практиков возникает резонный вопрос: почему законодатель компенсацию имущественного и морального вреда, причиненных одним и тем же событием, предусматривает в различном порядке? Материальный вред, причиненный незаконными и/или необоснованными действиями должностных лиц органов предварительного расследования, органов прокуратуры, суда, возмещается в порядке уголовного судопроизводства. Моральный вред, в соответствии со ст. 136 УПК РФ, может быть компенсирован в денежном эквиваленте только в порядке гражданского судопроизводства. Можно сделать вывод, что механизм компенсации вреда в рамках реабилитации является сложным, комплексным институтом, не ограничивающемся лишь уголовным судопроизводством, а уходящим и в гражданское судопроизводство. Норма, регламентирующая компенсацию морального вреда в денежном эквиваленте в порядке гражданского судопроизводства, возлагает на лицо, подлежащее реабилитации, бремя доказывания своей позиции, что является отходом от принципов уголовного судопроизводства, предусматривающего и реализующего институт реабилитации. Было бы разумным предусмотреть в УПК РФ процессуальный порядок компенсации морального вреда в денежном выражении в рамках уголовного судопроизводства.

В заключении необходимо отметить, что восстановление прав граждан, подвергнутых незаконному или необоснованному привлечению к процессуальным мерам пресечения и наказанию, до конца не урегулировано уголовно-процессуальным законом. В частности, в законе отсутствует указание на конкретных лиц, права которых были затронуты в результате незаконных или необоснованных мер. Также отсутствует конкретное указание на эти меры, в результате применения которых были затронуты права граждан. Следует отметить, что существующие в УПК РФ и ГК РФ нормы, затрагивающие реабилитацию, имеют существенные расхождения с основополагающей нормой о реабилитации, содержащейся в ст. 133 УПК РФ. Эти расхождения необходимо устранить для более качественного и эффективного использования закона при решении данных проблем.

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 01.04.2019) // Собрание законодательства российской федерации. 2019. — №10. — Ст. 891.

² Гражданский кодекс ч. 2. от 26 января 1996 года №14-ФЗ (в ред. Федерального закона от 29.12.2017 N 459-ФЗ).

³ Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.И. Радченко. — М.: Юстицинформ, 2003. С. 233.

⁴ Положение о порядке возмещения ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда, утвержденное Указом Президиума ВС СССР от 18 мая 1981 г. и Инструкция по применению Положения (с изм., внесенными решением Верховного Суда РФ от 05.04.2004 N ГКПИ 03-1383) // Закон. — 1997. — №4.

АННОТАЦИЯ

Основания возникновения права на реабилитацию не всегда вытекают из нарушений требований закона к процессуальному порядку и процессуальной форме деятельности должностных лиц органов предварительного следствия, дознания, прокуратуры и суда. Так, существуют случаи, когда действия этих должностных лиц правомерны, однако при этом есть и основания для возмещения ущерба обвиняемому.

ТҮЙІН

Оңалтуға құқықтың пайда болу негіздері алдын ала тергеу, анықтау, прокуратура және сот органдарының лауазымды адамдары қызметінің іс жүргізу тәртібі мен іс жүргізу нысанына қойылатын заң талаптарының бұзылуынан әрдайым туындамайды. Кейде бұл лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттері заңды, алайда айыпталушыға келтірілген залалды өтеуі үшін негіздер де бар.

ANNOTATION

The grounds for the right to rehabilitation do not always arise from violations of the requirements of the law to the procedural order and procedural form of activity of officials of the preliminary investigation, inquiry, Prosecutor's office and court. Thus, there are cases when the actions of these officials are lawful, but there are also grounds for compensation for the damage to the accused.

Ж.Қ. Қаирбаев — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының әскери және дене шынықтыру даярлығы кафедрасының оқытушысы, полиция капитаны

УДК 351

**ҚҰЖАТТАРДЫ ТЕКСЕРУ КЕЗІНДЕГІ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАУІПСІЗДІГІ**

**БЕЗОПАСНОСТЬ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ПРИ ПРОВЕРКЕ ДОКУМЕНТОВ**

**SECURITY OF EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES
WHEN CHECKING DOCUMENTS**

***Түйінді сөздер:** ішкі істер органдары, азамат, құқық, құқық бұзушылық, қоғамдық тәртіп, қылмыс, күзет.*

***Ключевые слова:** органы внутренних дел, гражданин, право, правонарушения, общественный порядок, преступление, охрана.*

***Keywords:** internal affairs bodies, citizen, law, offenses, public order, crime, protection.*

Қазақстан Республикасы ІІО қызметкерлерінің құжаттарды тексеру кезіндегі қауіпсіздігі ең басты құндылық болып табылады. Себебі қоғамдағы барлық қоғамдық тәртіпті, орын алатын басқа да құқық бұзушылықтардың алдын алатын осы ішкі істер орган қызметкерлері екенін ұмытпаған жөн. Сол себепті де ішкі істер орган қызметкерлерінің қауіпсіздігі басты назарда. Сондықтан да Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары (бұдан әрі – ішкі істер органдары). Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары және олардың басты мақсаты: адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады. Ішкі істер органдары өз өкілеттіктерін жүзеге асыруы кезінде олардың қызметіне араласуға тыйым салынады.

Ішкі істер органдарының міндеттері:

Қазақстан халқына қызмет етуге тиісті ішкі істер органдары қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мынадай міндеттерді жүзеге асырады:

1) құқық бұзушылықтар профилактикасы;

2) қоғамдық тәртіпті сақтау;

3) қылмыстылықпен күрес;

4) қылмыстық жазаларды және қылмыстық-құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын, сондай-ақ әкімшілік жазалауларды орындау;

5) төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтық қорғанысты ұйымдастыру.

Қазақстан Республикасының заңдарымен және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен ішкі істер органдарына өзге де міндеттер жүктеледі.

Ішкі істер органдарының құзыреті. Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өздеріне жүктелген міндеттер шегінде:

1) құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, зерделеуге, жоюға бағытталған шаралар кешенін жүзеге асырады;

2) қоғамдық тәртіпті сақтау жөніндегі шаралар кешенін жүзеге асырады;

3) жол жүрісіне және оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге мемлекеттік бақылау мен қадағалауды жүзеге асырады;

4) азаматтық және қызметтік қару мен оның патрондарының айналымына мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

5) күзет қызметі саласында мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

6) мемлекеттік күзетілуге жататын жеке тұлғалар мен объектілерді күзетуді жүзеге асырады;

7) террористік тұрғыдан осал объектілердің терроризмге қарсы қорғалуының жай-күйін бақылайды;

8) азаматтық, халықтың көші-қоны және босқындар саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады;

8-1) халықтың көші-қоны саласындағы ведомствоаралық үйлестіруді жүзеге асырады;

8-2) көші-қон процестерін мониторингтеуді, талдауды және болжауды жүзеге асырады;

8-3) көші-қон процестерін реттеу және мониторингтеу саласындағы шаралар жүйесін әзірлейді;

9) жеке басты куәландыратын құжаттарды дайындауды, сондай-ақ Жеке сәйкестендіру нөмірлерінің ұлттық тізілімін жүргізуді жүзеге асырады;

10) лицензия және рұқсат беру қызметін жүзеге асырады;

11) әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асырады;

12) қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашуды және тексеруді жүзеге асырады;

13) жедел-іздістіру қызметін және жасырын тергеу әрекеттерін жүзеге асырады;

14) зерттеулерді жүзеге асырады;

15) іздістіруді жүзеге асырады;

16) есірткі, психотроптық заттар, прекурсорлар айналымы саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруды және олардың заңсыз айналымына және оларды теріс пайдалануға қарсы іс-қимылды жүзеге асырады;

17) қылмыстық процеске қатысушы адамдарды мемлекеттік қорғауды жүзеге асырады;

18) қылмыстық-атқару қызметі саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады, адамдарды ішкі істер органдарының арнаулы мекемелерінде ұстауды жүзеге асырады;

19) мемлекеттік қызметтер көрсетеді;

20) халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырады;

20-1) азаматтық қорғау саласындағы мемлекеттік бақылауды жүзеге асырады;

21) Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Ішкі істер органдарының өкілеттіктері. Ішкі істер органдары өзінің құзыреті шегінде:

1) адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға;

2) оқиға туралы, жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы өтініштерді немесе хабарламаларды қабылдауға, тіркеуге және қарауға, заңнамада белгіленген тәртіппен өтініш берушіге қабылданған шешім туралы хабар беруге;

3) құқыққа қарсы қолсұғушылықтан, оқиғалардан және жазатайым жағдайлардан зардап шеккен, сондай-ақ өздерінің өмірі мен денсаулығы үшін қауіпті дәрменсіз не өзге де күйдегі жеке тұлғаларға көмек көрсетуге;

4) құқық бұзушылық профилактикасының жалпы, арнаулы және жеке шараларын жүзеге асыруға;

5) патрульдеуді жүзеге асыруға;

6) жол жүрісі қағидаларының және жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жататын өзге де нормативтердің сақталуын бақылауды жүзеге асыруға, жол жүрісін реттеуге;

7) жүргізуші куәліктерін беруді, көлік құралдарын сәйкестендіру нөмірі бойынша мемлекеттік тіркеуді және оларды есепке алуды жүзеге асыруға;

8) әкімшілік құқық бұзушылықтарды анықтауға және жолын кесуге, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға;

9) қоғамдық орындарда адамның қадір-қасиеті мен қоғамдық имандылықты қорлайтын масаң күйде жүрген адамдарды медициналық ұйымдарға немесе ішкі істер органдарына жеткізуге;

10) сот шешімімен тағайындалған медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларынан жалтарып жүрген адамдарды іздеуді жүзеге асыруға, оларды ұстауға және арнаулы медициналық мекемелерге жеткізуге;

11) үш жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмаған қадағалаусыз қалған балаларды, сондай-ақ ата-анасының немесе оларды алмастыратын адамдардың қамқорлығынсыз қалған балаларды бейімдеу орталықтарына жеткізуге;

12) көпшілік іс-шараларды өткізу кезінде қоғамдық тәртіп сақтауды қамтамасыз етуге;

13) жаппай тәртіпсіздіктің, топтасып бағынбаушылықтың жолын кесуге;

14) төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, өрт қауіпсіздігі және азаматтық қорғаныс, төтенше немесе соғыс жағдайы режимін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруға;

15) күзет қызметімен, күзет дабылы құралдарын монтаждаумен, баптаумен және оларға техникалық қызмет көрсетумен айналысатын субъектілерге және жекеше күзет ұйымында басшы және күзетші лауазымдарын атқаратын қызметкерлерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру жөніндегі мамандандырылған оқу орталықтары қызметіне мемлекеттік бақылауды жүзеге асыруға;

16) мемлекеттік күзетілуге жататын жеке тұлғалар мен объектілерді күзетуді жүзеге асыруға. Осы Заң Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының қызметі саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді.

Осы жоғарыдағыны ескере отырып, ПО қызметкерлерінің құжаттарды тексеру кездегі қауіпсіздікті сақтау іс-шаралын ұйымдастыру, қылмыстарға жол бермеу және өз жұмыстарына адал болу туралы қысқаша айтылып, сонымен қарай алдағы уақытта ішкі істер органдары қызметкерлеріне қатысты қандай да бір келеңсіз оқиғалардың орын алмауына байланысты қауіпсіздік ережелерін күшейтуді арттыру керек. ПО қызметкерлері тек қана құжаттарды тексеру кезіндегі қауіпсіздік ережелерін ғана емес сонымен қатар барлық уақытта да қауіпсіздік ережелерін қатаң түрде сақтауы керек.

ТҮЙІН

Аталған мақалада ПО қызметкерлерінің құжаттарды тексеру кезінде қауіпсіздікті сақтау іс-шараларын ұйымдастыруы туралы қысқаша түсінік беріледі.

АННОТАЦИЯ

В данной статье дается краткое представление об организации сотрудниками ОВД мероприятий по соблюдению безопасности при проверке документов.

ANNOTATION

This article provides a brief overview of the organization of the police officers of measures to comply with the safety of documents during verification.

С.А. Мендыбаева — Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының жалпы білім беру пәндері кафедрасының оқытушысы, полиция майоры

УДК 811.513

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ ҮРДСІНДЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖҮЙЕНІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ СИСТЕМЫ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

THE EFFECTIVENESS OF THE COMPUTER SYSTEM IN THE PROCESS OF TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE

Түйінді сөздер: әдістер, дағды, тұлға, нәтиже, мақсат, ізденіс, жүйе, ресурстар.

Ключевые слова: методы, навыки, личность, результат, цель, поиск, система, ресурсы.

Keywords: methods, skills, personality, result, goal, search, system, resources.

Кейінгі кезде қазақ тілін орыс тілді аудиторияға үйрету кезінде ақпараттық және компьютерлік технологияның қолдануының маңыздылығы туралы көп айтылуда. Бұл қазақ тілін оқыту әдістемесінің жаңа саласы болып келеді. Қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесіне сай болуы үшін оның сапалық көрсеткіші, қоғамдық қызметі өсуі керек.

Елбасы «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байланысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет» деген болатын¹. Себебі, қатынас құралы ретіндегі мемлекеттік тіл аясының ұлғаюын оны үйреніп-білуге ұмтылушылар санының көбейгендігінен, қазақ тіліндегі оқулықтар мен ақпарат құралдарына деген сұраныстың барлығынан байқалады. Осы талаптарды қанағаттандыруда білім беру жүйесінің қызметкерлері, тіл мамандары мемлекеттік тілді оқыту әдістерімен жаңа мүмкіндіктерді тиімді қолдану мәселелеріне назар аударып, бұқаралық, қоғамдық саяси-ақпарат құралдары арқылы құнды ұсыныстар мен әдістерді ортаға салумен шектеліп қана қоймай оның іске асырылуына қатысты шараларды да қарастыруда. Бұл бағытта мемлекетіміз қолға алған өзекті мәселенің бірі — тіл білімін беру жүйесінде әлемдік бағытта қатынас пен байланыс жағдайына көшіп, осы салада компьютерлік жүйелік әдістерін тиімді қолдану. Оның мақсаты: біріншіден, оқытушының компьютерлік технологияларын меңгерудегі білімдері мендайындығы курсанттардың деңгейінен озық болу керектігін атап өту керек. Мысалы, қазіргі замануи компьютерлік техниканың барлық мүмкіншіліктерін біліп пайдалануы, компьютерлік байланыс жүйесінің негіздерін білу — оқытушы үшін ең басты талап. Екіншіден, ізденіс негізінде оқытушының өз сабағының әдістемелік әдістерін толық біліп, оны үйлесімді өткізуі ұстаздың шеберлігі болып саналады.

Өйткені, қазіргі таңда электрондық пошта мен Интернет жүйесіне шығу еш қиыншылық туғызбайды. Кейінгі кезде оқытушы сабаққа материал жинау, жоспарлау кезінде интернет жүйесінің ресурстарын кең қолданылатыны ешкімге құпия емес. Өзім басым педагогикалық сайттардан керекті ақпарат іздеуде және мұғалімдердің электрондық қауымдастығында әріптестерімен байланысып, кеңес алуда, пікір алмасуда интернет ресурстарын жиі қолданамын.

Бүгінгі таңда қазақ тілі сабақтарында компьютер жүйесін қолдану дағдыға айналуға себебі, бұл жүйе оқытушының да, курсанттардың да жұмысын жеңілдетеді, сонымен қатар, курсанттардың сабаққа деген ынтасын арттырады. Сондай-ақ сабақ барысында керекті көрнекілер, сызба-таблицаалар, үлестірмелі деңгейлі дидактикалық тапсырмалардың барлығын компьютерді қолдану арқылы өткізу курсанттардың қабылдауын жеңілдетеді. Компьютер жүйесін тиімді қолдану нәтижесінде сабақ барысында шағын диктанттар жазу, керекті сөздерді орнына қою, тест жұмыстарын өткізу, грамматикалық тапсырмаларды орындау, ауызекі сөйлесу секілді жұмыстарды курсанттар аса қызығушылықпен орындайды. Қазақ тілі сабағында әсіресе, тақырыпқа байланысты суреттер топтамасын жинап, слайдар арқылы пайдалану курсанттардың естеріне ұзақ сақталады. Өйткені, психологтардың айтуынша, жеке тұлға ақпаратты қабылдайтынына қарай көбінесе, аудиалдар, визуалдар болып бөлінеді. Аудиалдар ақпаратты есту мүшесі арқылы қабылдайды. Визуалдар айналасында жүзеге асып жатқан құбылыстарға терең үңіліп, ақпаратты көздері арқылы қабылдайды. Олар көз алдына суретті елестетіп, оны сипаттап бере алады².

Осыған байланысты, курсанттардың осы қасиеттерін негізге алып, қазақ тілі сабақтарында компьютерлік мүмкіншіліктерді кең қолдану өте қажетті нәтиже болып табылады. Ендеше, қазіргі заманауи оқытушы мен курсанттар үшін ақпараттық технологияны пайдаланудың ұтымды жақтары мен қызметтерін қарастырайық:

- тез арада қажетті ақпараттарды табуға болады;
- ақпаратты образды түрде қабылдауға мүмкіншілігі мол;
- көрнекілік құралдың қызметін толық атқарады;
- курсанттарды ізденіс-зерттеу жұмысына талпындырады;
- сабақтың уақытын үнемдейді;
- курсанттардың алған білімін тексеруіне және бақылауына ыңғайлы әдіс болып табылады.

Өз тәжірибемде тиімді нәтиже көрсеткендей, қазақ тілі пәнінің оқытушысы үшін курсанттардың білімдерін тексеру және бақылау сабақтарында компьютер жүйесін қолдану тамаша көмекші құрал болып табылады. Қазіргі таңда компьютерлік және ақпараттық технологияны қолдану қазақ тілі сабағын қызықты және мазмұнды өткізуіне мүмкіншілік береді, сонымен бірге қазіргі тілді оқыту әдістемесінің алдында тұрған мәселелердің ізденіс жүйесін шешуге көмек жасайды:

- оқыту үрдісінде жеке , саралау оқытудың идеяларын дұрыс іске асыру;

- жүйелі бақылау жұмыстарын нәтижелі ұйымдастырған кезде курсанттардың білім, білік, дағды деңгейін тексеруде қазақ тілі оқытушысын өнімсіз жұмыстан босатып, көмек көрсету;

- оқыту үрдісінде психологиялық жағдай жасау оқытушы мен курсант арасында жеке байланысты болдырмау — курсанттардың жұмысын объективті бағалау, танымдық қызметін белсендету, алған білімдерін қабылдау және меңгерудің жоғары деңгейіне өту.

Жаңа технологиялар — курсанттардың жеке тұлға ретінде ойлау қабілеттерін дамытып оқыту мен қазақ тілі оқытушысын жаппай қайта даярлаудың бірегей құралы болып саналады. Аталған технологияның пайда болуынан бастап оқытушы зерттеушіге айналады. Ал қазіргі таңда зерттеуші-педагог ақпараттық заман мектебінің басты кейіпкері болып табылады. Оқыту үрдісіне жаңа ақпараттық технологияларды енгізу — бүгінгі білім саласының басты талабы. Өйткені, қазіргі кездегі жүргізіліп жатқан ізгілендіру, ғылыми ақпараттың қарқынды дамуына байланысты оқу-тәрбие іс-әрекеттері мен білім беру мазмұны қайта қаралуда.

Бұл білім беру жүйе ресустарын жетілдіруде жаңа инновациялық технологияларды пайдаланудың тиімді екендігін дәлелдеп отыр.

Дамыған елдердегі білім беру жүйесіндегі маңызды мақсат, бұл – оқытуды ақпараттандыру, яғни оқу үрдісінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалану.

Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту — білім берудің бір бөлігі.

Сондықтан білім беру жүйесіне ұсынылып отырған ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жаңаша бағыттағы интеллектуалды деңгейі жоғары, таным белсенділігі қалыптасқан, жан-жақты, шығармашылық пен ізденісте жұмыс істей алатын, білімді жеке тұлғаны тәрбиелеу және белгілі бір нәтижеге қол жеткізу мақсаты тұр. Себебі, нәтиже көрсеткендей жеке тұлға өздігімен білім алушы, үйренуші, өз бетімен ізденуші, шығармашылықпен айналысушы болып табылады. Сол себепті осы талаптарды жүзеге асыратын тұлға бейнесін дайындау тікелей оқытушыға міндеттеліп отыр. Сондықтан тұлғаның дамуына бағытталған танымдық деңгейін кеңейту үшін компьютерлік жүйені оқу үрдісінде енгізіп келеміз.

Атап өтсек, сабақ барысында компьютерлік жүйені тиімді қолдану білім берудегі басты мақсаттар мен түрлі әдіс-тәсілдерден тұрады.

Өйткені, қазақ тілі сабақтарында компьютер жүйесін қолданудағы басты мақсат — курсанттардың пәнге деген қызығушылығын ояту, сөздік қорын дамыту, сөйлеу қабілетін дамыту, оқушы белсенділігін, шығармашылық ізденіс жүйесін арттыру болып табылады.

Жалпы, қазақ тілі сабағының барысында оқытудың компьютерлік жүйесін төмендегідей қолданамыз:

1. Электронды оқулықтар.
2. Мультимедиялық технологиялар.

3. Телекоммуникациялық технологиялар.
4. Қашықтан оқыту.
5. Бейнероликтер, интернет ресурстары.

Оқыту құралдарының бірі — электрондық оқулық. Білім беру жүйесінде электронды оқулықтарды пайдалану арқылы курсанттардың үлкен жетістіктерге жетуіне болады. Электронды оқулықтарды пайдалану арқылы курсанттардың өз бетінше шығармашылық жұмыс жасауына, теориялық білімін практикамен ұштастыра алуына мүмкіндік туады. Нәтижесінде: тұлға компьютерден көру арқылы алған мәліметтерді есінде жақсы сақтайды, өз бетінше жұмыс жасау қабілеті қалыптасады.

Оқу үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімділігі мынадай:

1. Интернет ресурстарынан қажетті мәліметтер алады.
2. Курсанттар өз бетімен жұмыс істейді, ізденеді, жеке дағдылары жетіледі.
3. Курсанттың танымдық іс-әрекеттері дамиды, өздік жұмыстарды тез орындау мүмкіндігіне ие болады.
4. Оқу ақпаратын саралайды, ұғымдарды, құбылыстарды нақтылайды.
5. Оқуға деген ынтасы артады, қызығушылығы оянады.
6. Материалды саналы меңгеруіне, байқампаздығын дамытуға ықпал етеді.
7. Ұжымдық жұмысқа араласуына мүмкіндік береді.
8. Пайдаланған материалдарды файлда сақтауға мүмкіндік береді.

Ақпараттық технологиялар орталарын пайдаланудың мақсаттары: ақпараттық технологияларды қолдану негізінде оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейін жетілдіру, оқыту үрдісінің сапасын арттыру, пәнаралық байланысты тереңдету, қажетті ақпаратты іздеуді оңайлату және көлемін ұлғайту, оқушы тұлғасын дамыту, ақпараттық қоғамда өмір сүруге даярлау, коммуникативтік қабілеттерді дамыту, компьютерлік графика, мультимедиа технологиясын пайдалану арқылы белсенді жұмыс істеуге үйрету, ақпараттық мәдениетті қалыптастыру³.

Мен өз сабағымда көбінесе көптеген интернет ресурстарын қолданамын, интерактивті тақтамен жұмыс істеймін, түрлі жұмыс түрлерін интерактивті тақтада орындаймын. Интерактивті тақтаның тағы бір ерекшелігі — көрнекіліктерді қолдану. Тақтаның көрнекілік, дыбыстық, интерактивтік мүмкіндіктері оқушыны көру және есту мүшелері арқылы олардың қуану, таңқалу, құмарлану эмоциясын көтеріп, сабаққа белсенді қатысуына жетелейді. Көптеген курсанттар Интернет жүйесінде өткізілетін олимпиадаларға, байқауларға, тестілеуге қатысып, өз білімдерін тексеріп отырады. Презентацияларды дайындағанда графикалық сызбалар, диаграммалар, кестелер, мәтінге байланысты суреттерді қолданып отырамын. Презентациялар оқушы зейінін сабаққа аударып, белсенді жұмыс істеуге, лексикалық, грамматикалық, фонетикалық тапсырмаларды жүйелі орындауға мүмкіндік береді, уақытты үнемді пайдаланады. Ақпарат көздерін қолдану оқушылардың пәнге деген қызығушылығын көтеріп, тіл үйренуге қабілетін артады. Ақпараттық технологиялар курсанттардың оқу дағдыларын дамытады. Курсанттарды білімге, ізденушілікке баулу үшін оларға міндетті түрде ақпараттық

технологияның ресурстарын қолдана білу керек. Сол технологияларды қолдану арқылы жеткен жетістіктерін бағалай аламыз. Бұл әдістердің нәтижесінен мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынасты, оқушының сабаққа деген қызығушылығының артқанын байқаймыз. Мақаламды қорыта айтқанда, қазақ тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды қолдану оқу-тәрбие үрдісінің жүйелі қалыптасуына, сонымен қатар, өзіндік көзқарасы қалыптасқан, үнемі ізденіс үстінде жүретін, жан-жақты жетілген ұрпақты дайындауымызға көмегін тигізеді.

---

¹ *Назарбаев Н.* «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Қазақстан халқына Жолдауы. — Астана, 2017.

² *Қ. Сейталиев.* Жалпы психология: Оқу құралы. — Алматы: «Білім», 2017. — 360 б.

³ Қазақ тілі — ғылым тілі // Республикалық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. — 2005. — №4. — Б.10-11.

ТҮЙІН

Мақалада қазақ тілін оқыту үрдісінде ақпараттық технологияны қолданудың тиімді жолдары көрсетілген. Тілді үйренуде курсанттардың қабілеті мен пәнге деген қызығушылығын арттыратын, оқу дағдыларын дамытатын ақпараттық технологиялар туралы айтылған.

АННОТАЦИЯ

В статье указаны наиболее приемлемые пути применения информационных технологий на уроках казахского языка. Также речь идет об информационных технологиях, способствующих развитию способностей курсантов в обучении языку и проявлению интереса к предмету.

ANNOTATION

In the article the most acceptable ways of application of information technologies at lessons of the Kazakh language are specified. It is also about information technologies that contribute to the development of students' abilities in language learning and showing interest in the subject.

Сағынтаева А.А. — старший преподаватель-методист факультета профессионального и дополнительного образования Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, майор полиции

УДК 347.1

МЕДИАЦИЯ КАК ПРИМИРИТЕЛЬНАЯ ПРОЦЕДУРА

МЕДИАЦИЯ ТАТУЛАСУ РӘСІМІ РЕТІНДЕ

MEDIATION AS A CONCILIATION PROCEDURE

Ключевые слова: *медиация, посредничество, примирение, соглашение, договор, конфликт, переговоры, урегулирование.*

Түйінді сөздер: *медиация, бітімгерлік, татуласу, келісім, шарт, жанжал, келіссөздер, реттеу.*

Keywords: *mediation, reconciliation, agreement, contract, conflict, negotiations, settlement.*

Выступая на VI съезде судей в ноябре 2013 года, Нурсултан Назарбаев озвучил главную стратегическую цель модернизации судебной системы страны: «Национальная судебная система должна стать надежной гарантией стабильности в обществе, верховенства права, неуклонного соблюдения интересов общества и государства, защиты прав и свобод казахстанцев. В этом состоит главный долг казахстанских судей в сложной работе по реализации «Стратегии-2050», — отметил Глава государства¹.

Кроме того, Президентом страны были выделены такие направления работы судебной власти как совершенствование судоустройства, внедрение альтернативных способов разрешения споров и конфликтов, обеспечение доступности правосудия широким слоям граждан.

Для реализации вышеуказанных поставленных задач судебным корпусом проведена значительная работа по созданию эффективного правосудия, осуществляющего охрану и защиту гарантированных прав каждого человека.

Особое внимание уделяется развитию института примирительных процедур – медиации, что способствует дальнейшей гуманизации уголовного законодательства, снижению нагрузки на суды, повышению уровня доверия к системе правосудия.

Сегодня все больше граждан обращается к услугам медиаторов, признавая комфортность данной процедуры. По смыслу закона медиация — это процедура урегулирования конфликта между сторонами путем их вступления в добровольные переговоры с привлечением стороннего лица – медиатора.

Цели медиации — достижение такого варианта разрешения спорных вопросов, который бы устраивал обе стороны, что подразумевает отсутствие у них неудовлетворенности сложившимся положением дел.

Главное к чему стремится медиация — это достижение взаимовыгодного и мирного соглашения, удовлетворяющего все стороны и снижающего уровень

конфликтности. В отличие от судебного процесса при медиации не бывает правых и виноватых, так как цель примирения не в наказании преступника, а в осуществлении защиты и восстановлении прав и свобод человека.

Что можно отнести к преимущественным характеристикам медиации:

1. Конфиденциальность (в разрешении спора не требуется обязательное участие свидетелей).

2. Если судебное разбирательство основано на соблюдении законности и на собранных доказательствах (к примеру, основаны на уже совершенных фактах), то медиация направлена в будущее, то есть ориентирована на субъективные интересы сторон.

3. Достижение компромиссного решения, которое будет взаимовыгодно сторонам.

4. Медиация предполагает урегулирование интересов сторон с участием третьей незаинтересованной стороны.

Несмотря на ряд преимуществ, имеются и сложности в проведении досудебного урегулирования споров с помощью механизмов медиации.

Прежде всего, это процесс подготовки к медиации. Необходимость обсудить, проработать сложную ситуацию, где должно быть место различным точкам зрения, часто несовместимым взглядом на события или варианты выхода из трудного положения и есть самое сложное в подготовительном процессе к проведению медиации.

Все в медиации предельно добровольно. Стоит отметить, что не всегда стороны правильно понимают друг друга. Часто стороны готовы пойти на компромисс, но какие-либо моральные установки — личные, национальные и другие мешают воспринять аргументы противоположной стороны. В таком случае вполне возможно обратиться к специалисту по разрешению споров, основной задачей которого бы являлось преодоление таких установок и ориентирование спорящих на поиск взаимовыгодного разрешения возникшей проблемы.

Требования, предъявляемые к медиатору, порядок осуществления ими примирительной процедуры на профессиональной и непрофессиональной основе, расходы на медиацию, четко обозначены Законом Республики Казахстан «О медиации»². В частности, медиатором может быть независимое, беспристрастное, не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора.

Медиацию могут проводить как профессиональные (имеющие высшее образование, достигшие двадцатипятилетнего возраста, имеющие документ, подтверждающий прохождение обучения по программе подготовки медиаторов и состоящие в реестре профессиональных медиаторов, а также зарегистрированные в налоговом органе), так и не профессиональные медиаторы.

Предложение стороне обратиться к медиации может быть сделано по просьбе другой стороны, судом или органом уголовного преследования, в чьем произ-

водстве находится уголовное дело. Проведение медиации осуществляется по взаимному согласию сторон и при заключении между ними договора о медиации.

Срок проведения медиации определяется договором о медиации.

Если в гражданском процессе медиация может быть начата как на досудебных стадиях, так и в ходе судопроизводства, то применение медиации в уголовном процессе имеет свои особенности.

Следует отметить, что законом внесены изменения в Уголовный кодекс, согласно которым лицо, совершившее преступление небольшой или средней тяжести (за исключением коррупционных и иных преступлений против интересов государственной службы и государственного управления), подлежит освобождению от уголовной ответственности (ст.67 УК) либо может быть освобождено (ст.68 УК) от уголовной ответственности, если оно примирилось с потерпевшим, в том числе в порядке медиации и загладило причиненный потерпевшему вред.

Как следует из норм Закона, применение процедуры медиации возможно только по начатому досудебному расследованию либо в судебных стадиях.

Однако, договор о медиации не приостанавливает производство по уголовному делу, а медиация должна быть осуществлена в установленные уголовно-процессуальным законом сроки досудебного и судебного производства. Полагаем это верным, так как мера пресечения обвиняемому может быть избрана в виде содержания под стражей и приостановление уголовного процесса на основании процедуры медиации возможно будет осложнять и увеличивать сроки содержания под стражей.

При этом факт участия в этой процедуре не может служить доказательством признания вины участником судопроизводства. Если при проведении медиации одна из сторон является несовершеннолетней, то участие педагога или психолога обязательно.

Соответственно, нормы уголовно-процессуального законодательства о правах подозреваемых, обвиняемых, потерпевших дополнены правом на примирение в порядке медиации в случаях, установленных законом.

Заключение сторонами соглашения об урегулировании конфликта в порядке медиации является основанием для прекращения уголовного дела органом, ведущим уголовный процесс.

При прекращении медиации, проводимой в рамках гражданского и уголовного процесса, стороны обязаны незамедлительно направить в суд либо в орган уголовного преследования соглашение в случае подписания его об урегулировании конфликта либо письменное уведомление о прекращении медиации с указанием оснований, предусмотренных основным Законом.

На основании вышесказанного, анализируя их развитие на современном этапе, можно сделать выводы и определить некоторые проблемы реализации института медиации в Республике Казахстан:

1. Потенциал института медиации используется не в полной мере, не смотря на то, что был принят закон. Как отмечает к.ю.н., профессор З.Х. Баймолдина, в числе факторов, которые сдерживают развитие и дальнейшее распространение

института медиации, можно назвать недостаточную информированность населения о возможностях и преимуществах альтернативного разрешения споров³.

2. Менталитет людей ориентирован более на судебное решение вопросов, нежели на альтернативное разрешение юридических конфликтов.

3. Отсутствует финансовая поддержка государства. Желательно было бы поддержать институт медиации посредством таких механизмов, как предоставление льготных кредитов с низкими процентными ставками для тех организаций, которые начинают свою деятельность в этой сфере, а также освобождение их от налогов.

4. Нет должного содействия и информационной помощи по продвижению процедур медиации со стороны государственных органов (судов, правоохранительных органов).

5. Следующий фактор, сдерживающий процесс развития медиации, это платность услуг. Как отмечает д.ю.н., профессор С.Г. Пен: «Одним из важнейших приоритетов в сфере уголовного судопроизводства должна стать возможность предоставления медиационных услуг на бесплатной основе для участников уголовного процесса за счет средств республиканского бюджета»⁴.

Однако, мы полагаем, что есть значительные перспективы развития института медиации в Республике Казахстан:

1. Прежде всего, развитие института медиации позволит примирительные процедуры в виде мировых соглашений и примирений стать катализатором реформирования казахстанской судебной системы.

2. Думается, что следует наладить работу по еще большему информированию об институте медиации через СМИ, что обеспечит приток желающих альтернативно разрешить возникающие споры и конфликты.

3. В целом полагаем, что развитие института медиации позволит повысить как гражданское сознание, так и поспособствует повышению правовой культуры граждан казахстанского общества, что соответствует общим целям, поставленным Президентом РК в стратегии «Казахстан 2050»⁵.

---

¹ <https://strategy2050.kz/ru/news/3435/>.

² Закон Республики Казахстан «О медиации» // Вестник медиатора. — 2011. — № 1. С. 54.

³ **Баймолдина З.Х.** Судебная медиация — необходимое условие для развития института медиации в Казахстане: Мат-лы круглого стола. — Алматы, 2016.

⁴ **Пен С.Г.** Перспективы законодательного регулирования института медиации и организации медиационных услуг в уголовном судопроизводстве // Состояние и перспективы развития института медиации в условиях социальной модернизации Казахстана: Мат-лы международ. науч.-практ. конф. — Астана, 2015.

⁵ Стратегия «Казахстан-2050» // http://www.akorda.kz/ru/page/page_kazakhstan-respublikasynynprezidenti---elbasy-n-a-nazarbaevtyn.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы преимуществ применения примирительной процедуры в Республике Казахстан.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстан Республикасында бітімгерлік рәсімдерді қолданудың артықшылықтары мен рәсімдері мәселелері қарастырылған.

ANNOTATION

The article discusses the advantages of the conciliation procedure in the Republic of Kazakhstan.

Тоқатов Р.А. — Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі;

Сабырбек Ш.М. — Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің заң факультетінің 4-курс студенті

УДК 343

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ САТУ ЖӘНЕ ТЕНДЕРЛІК ҚАТЫНАСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЖАҢА ТӘСІЛДЕРІ

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЗАКУПКИ И НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ ПРОДАЖ И ТЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

PUBLIC PROCUREMENT AND NEW APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF SALES AND TENDER RELATIONS

Түйінді сөздер: тендер, мемлекеттік сатып алу сату, тәжірибе, аукцион, жаңа тәсілдер, тәжірибе.

Ключевые слова: тендер, государственные закупки, продажа, практика, аукцион, новые подходы, опыт.

Keywords: tender, public procurement, sale, practice, auction, new approaches, experience.

«Біздің ел өз тәуелсіздігін жариялап, Мемлекеттік егемендігі туралы ұлттық декларациясын қабылдаған сәттен бастап қауіпсіздікті қамтамасыз ету саясатын жүзеге асырып отыр. Себебі сыбайлас жемқорлық қылмыстары ұлттық қауіпсіздікке нұқсан келтіріп, еліміздің ары қарай өркендеп дамуына кедергі тигізері сөзсіз. Демек елімізде бүгінгі күні өзекті болып отырған сыбайлас жемқорлық қылмыстардың қоғамға қауіптілігін мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігіне тікелей нұқсан келтіруімен көруімізге болады»¹.

Қазіргі күнде осы мәселе көптеген мемлекеттерді аландатып отырғандығының 1991 жылы БҰҰ бұл қылмысты халықаралық қылмыс деп тануыменен көруге болады.

Тендер жеңімпазы ең төмен бағаны ұсынатындар емес, ал кешендегі ынтымақтастықтың ең үздік шарттарын ұсынатындар болып табылады: төмен баға,

жеткізу шарттары, тауарды немесе қызметті төлеу бойынша кейінге қалдыру, тауардың сапасы, өндіріс көлемі және т.б.

Сыбайлас жемқорлық көріністері үшін алғышарттардың бірі шенеуніктің азаматпен тікелей байланыста болуы болып табылады. Мемлекеттік көрсетілетін қызметті алу рәсімі неғұрлым оңай және ашық болса, сыбайлас жемқорлықтың деңгейі де соншалықты төмен болады. Сол себепті қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды кең пайдалану да адам факторының ықпалын барынша азайтады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының басты орын алатын қатынастарының бірі тендерлік немесе мемлекеттік сатып алуға байланысты қатынастар болып отыр.

Мемлекеттік сатып алу туралы 2015 жылғы 4 желтоқсанда қабылданған заңда негізгі принциптердің бірі ретінде «сыбайлас жемқорлық көріністеріне жол бермеу» принципі көрсетілген.

Мәселен халықаралық тәжірибені зерттеп көретін болсақ оларда тендерлік қатынастардағы сыбайлас жемқорлық қылмыстарын алдын алу үшін көптеген әртүрлі шаралар қалыптастырылады.

Ең алдымен сыбайлас жемқорлық қылмысы тоқтау үшін екі әлемге танымал кредо орын алуы тиіс. Біріншісі заңдылық қағидасының кез келген жағдайда үстемді болуы. Егер «Заңда бедел жоқ, заң беделділерге жұмыс істейді» деген жағдай орын алса сыбайлас жемқорлық тоқтамайды. Екіншіден билік пен бизнестің ара-жігін нақты ашу керек, яғни «кәсіпкер және лауазымды тұлға бір субъект» деген түсініктен арылуымыз керек. Әйтпесе лоббизм артып, бәсекелестік тоқтап қалады. Бәсекелестік жоқ жерде даму да жоқ.

Әлемдік тәжірибеге назар аударсақ тендерлер бойынша өткізілетін кейбір шет мемлекеттерінің тәжірибесін мысал ретінде негізге алуға болады.

Мәселен Біріккен Араб Әмірліктерінің тәжірибесін негізге алып көрейік, «Олардың заңнамасы бойынша жол салу қызметін ұтып алған кәсіпкер компания шартқа қол қоймас бұрын мемлекетке жұмыс атқару жөнінде кепілдік төлемін салуы тиіс, әдетте кепілдік мөлшері шартын құнының 5-15% көлемінде төленеді»².

Одан кейін тендерді ұтып алған кәсіпкерлік компаниямен шарт жасалады. Осы көрсетілген Біріккен Араб Әмірліктерінің тәжірибесін біздің мемлекетімізде қолданған тиімді болары анық. Тендерлік қатынастарда осындай мызғымас жүйені енгізу арқылы, осы саладағы сыбайлас жемқорлық қылмыстарын болдыртпауға жол ашылады.

Мысал ретінде келесі мемлекеттер қатарына Қытай мемлекетін алуға болады. «Қытай мемлекетінің тендер өткізу тәжірибесіне қарасақ оларда тендерді жеңіп алған кәсіпкер егер шартта көрсетілген міндеттерді орындамаған немесе тиісті дәрежеде орындамаған болса 2 жылдан 5 жылға дейінгі мерзімге тендерлерге қатысу құқығынан және лицензиясынан айырылып мемлекетке салынған кепілі мемлекет меншігіне өтеді, сонымен қоса бұл кәсіпорынын өз міндеттерін дұрыс атқармағаны туралы мәліметтер бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа

таратылады»³. Бұндай тендер өткізу сыбайлас жемқорлық қылмыстарының орын алуына тосқауыл болып, мемлекет қазынасына қол сұғуды болдыртпайды.

Біздің ойымызша «Мемлекеттік сатып алу туралы» заңның 20-бабының 5-тармағына түзетулер енгізу керек деп есептейміз. Ол былай деп айқындалуы керек: «Конкурсқа қатысуға өтінімдерді қарау қорытындысы бойынша біліктілік талаптары мен конкурстық құжаттаманың талаптарына сәйкес келеді деп айқындалған әлеуетті өнім берушілер мемлекетке тиісті көлемде кепіл өткізуі керек, кепіл мөлшері шарттың құнының 10-15% көлемінде төленеді, тиісті төлем жүргізілгеннен кейін тендерді ұтып алған компания конкурс тәсілімен мемлекеттік сатып алуға қатысады». Біз осы ұсынысты Қытай мемлекеттінің және Біріккен Араб Әмірліктерінің заңнамасына сүйене отырып ұсынамыз.

Келесі мысал ретінде «инвестициялық ахуалы өте жақсы, бәсекелесу деңгейі өте жоғары, экономикалық бостандығы жөнінен әлемдегі ең алдыңғы қатардағы елдердің бірі, Сингапур мемлекетін қарастырып өтейік»⁴.

«Сингапур үкіметі бүкіл бақылау-қадағалау функцияларын өзіне қалдырып, қалған функцияларын коммерциялық әріптестеріне беріп аударады. Сондай-ақ, жеткізушілер тарапынан сервис сапасының деңгейі туралы келісімшарттық келісімдер де басты рөл атқарады». Сапаға қойылатын талаптар бұзылған немесе халықаралық стандарттарға мүлдем сәйкес келмеген жағдайда қатаң айыппұл және санкциялар қолданылады.

Нәтижесінде мемлекет өзінің шешімін барлық қолжетімді нарықтарға жылжыту үшін жеке серіктес компанияның әлеуеті мен білімін пайдаланады. Бұл ретте жеткізушілер тарапынан сервис сапасының деңгейі туралы келісімшарттық келісімдер басты рөл атқарды.

Сингапурда құрылған сатып алу жүйесіне саяси қайраткерлер бірнеше рет сілтеме жасаған, мысалы, Қырғызстанның мемлекеттік және саяси қайраткері, депутат, экономист А. Жапаров, өз сөзінде осы елді — сатып алу саласындағы ең озық ел ретінде атап өтті.

Атап айтқанда, ол былай деді: «Мемлекеттік сатып алу туралы заңда кері қайтару туралы жазаны күшейту керек, тендер өткізу кезінде сөз байласудың қатаң жолын кесу қажет». Бұған мысал ретінде Сингапурда «қолды шабу» жазасы қолданылады⁵. Үкімет өте қатаң әрекет етеді, алайда Мемлекеттік сатып алу саласында Сингапурда сыбайлас жемқорлықтың ең аз үлесі байқалады деп атап өткен.

«Жеткізушілердің Мемлекеттік сатып алу туралы ақпаратпен танысуға, тендерлер туралы ақпаратты көшіріп алуға, сондай-ақ электронды-цифрлық қолтаңбаны (ЭЦҚ) қолдана отырып, онлайн режимінде өз ставкаларын жасауға мүмкіндігі бар».

Сингапур үкіметі алдын ала ескертусіз жобаларды қайта қарау немесе жою құқығын өзіне қалдырады. Бұл өте дұрыс және мемлекетке ұтымды деп санаймыз.

Сингапурда рәсімдер тізімін процедуралардың аралас түрлерімен толықтыруға болады:

- сатып алу саласында үкіметтің ресми серіктесі ретінде тіркелген кәсіпорындар арасында ашық сауда-саттық;
- сатып алу саласында үкіметтің ресми серіктесі ретінде тіркелген кәсіпорындар арасында ашық екі кезеңді сауда – саттық;
- сатып алу саласында үкіметтің ресми серіктесі ретінде тіркелген кәсіпорындар арасында келіссөздер жүргізумен ашық сауда-саттық.

Үкіметтің сатып алу саласындағы ресми серіктесі ретінде тіркеуден өтпеген ұйымдар жоғарыда аталған сауда-саттыққа қатысуға жіберілмейді.

Келесі Филиппин мемлекеттін қарастырып өтейік. Филиппинде Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру мәселелерін бюджет және басқару министрлігі жүзеге асырады. «Тіркелген пайдаланушылар ашық тендерлердің деректер базасына жалпы қолжетімділіктен басқа тендерлік құжаттаманы жүктеу және тапсырыс беру, тендерлердің жылдық жоспарына қол жеткізу, эл.бойынша хабарламалар алу мүмкіндігіне ие болады.

Біздің мемлекетімізде де осындай қағидаттарға негізделген жүйе құру өте ұтымды және сөзсіз мемлекетімізге пайдалы болады деп санаймыз.

Жоғарыда көрсетілген халықаралық тәжірибені біздің мемлекетімізде пайдаланған орынды және тиімді болары анық, әрі сыбайлас жемқорлық қылмыстарын осы тендер өткізу саласында осындай халықаралық жүйені пайдалану арқасында біз осы саладағы сыбайлас жемқорлық қылмыстарының етек жаюына, мемлекет қазынасының талан таражға салуына және мемлекет бюджетінен ақшаның оңды-солды шашылуына тосқауыл қоямыз. Атақты К.Маркс айтқандай «Кез келген үлкен капиталдың бастауында қылмыс жатыр».

Мемлекеттік қызметшілердің сатылмайтындығы және олардың қызметінің ашықтығы — сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саясатының табысты болуының негізі болып табылады.

Біз жаһандық дамыған мемлекеттердің ондығына кіру үшін ең алдыменен осы сыбайлас жемқорлық қылмыстарын болдыртпауымыз керек. Өйткені кез келген қоғамды, ұлтты және мемлекетті тығырыққа тірейтін және артқа сүйрейтін осы сыбайлас жемқорлық қылмыстары. Біз басты мәселені, ол «парасыз қоғам – ұлт болашағы» екенін ұмытпауымыз керек.

Неғұрлым тиімді және пәрменді түрде сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға және оған қарсы күреске бағытталған шараларды нығайтуға тек қана мемлекет емес бүкіл қоғам болып атсалысу керек, Елбасымыз айтқандай «біздің күшіміз бірлікте»⁶. Сол күшті тиімді пайдаланып сыбайлас жемқорлық қылмыстарын болдырмауға қазірден бастап бүкіл қоғам болып ат салысайық.

¹ *Онгарбаев Е.А.* Классификация преступлений и ее правовое значение: Монография. — Караганда, 1996. С. 11-148.

² Тендеры в Дубае/ОАЭ© SORP - платформа для бизнеса в ОАЭ // <http://sorp.ae/infotsentr/tendery-v-dubae-uae/>.

³ Закон Китайской Народной Республики о проведении тендеров принятый на 11 сессии Постоянного комитета ВСНП 9-го созыва 30 августа 1999 г. и вступающий в силу с 01 января 2000 г. // <http://online.zakon.kz/Document>.

-
- ⁴ Белоусов Ю.В. Специфика размещения заказа – зарубежный опыт // ГОСЗАКАЗ: управление, размещение, обеспечение. — 2010. — № 21. — С. 64-75.
- ⁵ <https://vesti.kg/obshchestvo/item/32391-akyilbek-zhaparov-nuzhno-menyat-sistemu-goszakupok-a-ne-otrubat-ruki.html>.
- ⁶ <https://egemen.kz/article/elbasy-bizdin-kushimiz---birlikte-atty-forumga-katysty>.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассказывается о новых методах организации государственных закупок и тендерных отношений без коррупции, которые в настоящее время являются ключевыми, и о зарубежном опыте в этой сфере. Четко указываются альтернативные способы решения проблем в данной сфере.

ТҮЙІН

Бұл мақалада мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырудың жаңа әдістері және қазіргі уақытта негізгі болып табылатын сыбайлас жемқорлықсыз тендерлік қатынастар туралы және осы саладағы шетелдік тәжірибе туралы баяндалады. Осы саладағы проблемаларды шешудің баламалы тәсілдері нақты көрсетіледі.

ANNOTATION

This article describes the new methods of organization of public procurement and tender relations without corruption, which are currently key, and foreign experience in this area. Alternative ways of solving problems in this area are clearly indicated.

Сергеева А.А. — слушатель Восточно-Сибирского института МВД России, младший лейтенант полиции

УДК 796

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ МВД РОССИИ

РЕСЕЙ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІНІҢ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF PHYSICAL TRAINING IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MIA OF RUSSIA

Ключевые слова: квалифицированная подготовка, физическая подготовка, образовательная программа, структура правоохранительных органов, сотрудник.

Түйінді сөздер: біліктілік дайындығы, дене дайындығы, білім беру бағдарламасы, құқық қорғау органдарының құрылымы, қызметкер.

Keywords: qualified training, physical training, educational program, structure of law enforcement agencies, employee.

Квалифицированная подготовка служащих осуществляется иначе, в сравнение с классической системой образования и обучения. В ее фундаменте заложено обучение сотрудника умению без промедления решать задачи любой сложности,

возникающие при несении службы. Становление сильной духом личности, готовой к овладению профессиональными знаниями, является основной при выполнении служебных обязанностей сотрудника органа внутренних дел.

Значительным элементом, повышающим потенциал успешной профессиональной подготовки курсанта и слушателя, считается его личная физическая культура, которая воспитывается и развивается в физкультурно-спортивной деятельности. Важно чтобы на первоначальных этапах становления курсанта и слушателя, как будущего готового сотрудника, было сформировано понятие о требованиях, предъявляемых современными реалиями к предстоящей трудовой деятельности. Необходимо чтобы занятия по физической подготовке были максимально приближены к условиям выполнения служебных обязанностей. Данное мнение было сформировано, при этом изучении научной работы А.Г. Галимовой, А.А. Сахиулина, в которой идет речь о том, что результативность сотрудника ОВД непосредственно зависит, кроме прочего, от специальной физической подготовленности, приобретаемой предварительно путем систематических занятий физическими упражнениями и способе их выполнения¹.

Процесс физической подготовки в подразделениях органов внутренних дел регламентирует ряд ведомственных документов. Основным из таких документов на сегодняшний день считается Федеральный Закон от 7 февраля 2011 г. № 3-ФЗ «О полиции», а также Приказ МВД России от 1 июля 2017 г. № 450 «Об утверждении Наставления по организации физической подготовки в органах внутренних дел Российской Федерации», также продолжают обращаться к Приказу МВД России от 13 ноября 2012 г. № 1025 ДСП «Об утверждении Наставления по организации физической подготовки в органах внутренних дел Российской Федерации», который в настоящее время утратил силу.

Физической подготовленности будущего сотрудника органов внутренних дел в образовательных учреждениях уделяется большое внимание. Нельзя недооценивать важность этого показателя. Так при первоначальном отборе претендентов на обучение в образовательных организациях МВД России важным показателем служит высокий уровень физической подготовленности абитуриентов, которые должны успешно проявить себя при выполнении нормативов на выносливость (1000 м), силу (подтягивание, силовое комплексное упражнение) и быстроту (100 м). В дальнейшем, при обучении в институте внимание и требования к уровню физической подготовки с каждым курсом обучения только увеличиваются. Основываясь на особенности адаптации организма к физическим нагрузкам и необходимости постепенного и планомерного их увеличения, Наставление по организации физической подготовки в органах внутренних дел Российской Федерации предусматривает повышение требований к уровню физической подготовленности курсантов с каждым последующим годом обучения. Это рассчитано на то, что с каждым годом у курсанта и слушателя закаляется дух, выдержка, сила воли².

Важность в улучшении качества физического воспитания и развития курсантов и слушателей растет с каждым годом. Кафедра физической подготовки выступает как образовательное и общеразвивающее звено института, прикладыва-

ющая большие усилия профессорско-преподавательского состава к формированию физической культуры и подготовке курсантов и слушателей, созданию условий для развития и совершенствования их индивидуальных способностей. Физическая подготовка в образовательных организациях МВД является прочной основой в формировании физической готовности сотрудников к успешному выполнению оперативно-служебных и служебно-боевых задач, умелому применению физической силы, в том числе боевых приемов борьбы, а также обеспечению высокой работоспособности в процессе служебной деятельности.

Профессиональная подготовка в образовательных учреждениях МВД основывается на обучении и повышении развития физических качеств, мастерства в применении боевых приемов борьбы и самообороны, развития самоорганизации курсантов и слушателей. Учебный процесс объединяет в себе все виды взаимодействия педагогов и обучаемых, направленные на формирование требуемых качеств. В ходе проведения занятий по физической подготовке осуществляется всестороннее развитие, нацеленное на глубокое овладение программой обучения. Осуществление данных целей осуществляется с учетом содержания физической подготовки, направленной на развитие личностных качеств курсантов и слушателей в соответствии с требованиями к сотруднику в современных реалиях несения службы. Конечной целью физической подготовки в институте является формирование готовности выпускника к эффективному решению оперативно-служебных задач, на основе развитой психофизической подготовленности, сформированного комплекса профессиональных знаний, умений и навыков применения боевых приемов борьбы.

Подготовка обучающихся в институте по образовательным программам требует развития физических качеств до необходимого уровня, овладение двигательными умениями, которыми должен обладать сотрудник органов внутренних дел³.

Обучение проходит согласно образовательным программам и осуществляется согласно утвержденной последовательности: ознакомление, разучивание, исправление ошибок, совершенствование. На занятиях преподавателю с курсантами и слушателями необходимо отработать и сформировать двигательные умения, необходимые в повседневной деятельности и в экстремальных ситуациях сотрудника, практические навыки личной безопасности и применения боевых приемов борьбы (в том числе в средствах индивидуальной защиты, летней (зимней) форме одежды, при повышенных физических и психических нагрузках), максимально приближенных к реалиями боевых задач сотрудника при несении службы, в том числе с использованием специальных средств и огнестрельного оружия.

Анализируя цели, предъявляемые к физической подготовке в институтах МВД, необходимо сформировать ключевые задачи при формировании требований к обучаемым для эффективной и качественной работы в структуре правоохранительных органов, а именно:

- 1) обучение сотрудников четким и эффективным действиям, обеспечивающим успешное выполнение оперативно-служебных задач;

2) совершенствование умений по управлению, обучению и воспитанию личного состава, внедрение инноваций в обучающий процесс;

3) формирование у курсантов и слушателей личной ответственности за обеспечение правопорядка в обществе;

4) обучение приемам и способам профессиональной и личной безопасности сотрудников в чрезвычайных обстоятельствах служебной деятельности;

5) совершенствование практических умений применения сотрудниками мер принуждения, задержания с соблюдением норм законодательства России и прав человека;

6) развитие бдительности, памяти, мышления, формирование высокой психологической устойчивости личности сотрудника к стрессовым ситуациям;

7) постоянная готовность умело и четко пресекать противоправные действия, используя физическую силу, специальные средства и огнестрельное оружие.

Таким образом можно сделать вывод, что физическая подготовка курсантов и слушателей в образовательных организациях МВД является важным и перспективным направлением в подготовке обучающихся. МВД возлагает надежды на выпуск готовых и укомплектованных профессиональными качествами сотрудников, готовых приступить к блестящему выполнению своих обязанностей, готовыми морально и физически справляться со сложными жизненными обстоятельствами и оказывать помощь населению.

---

¹ *Галимова А.Г., Сахиулин А.А.* Возможности повышения физической подготовленности курсантов и слушателей вуза правоохранительных органов на основе упражнений максимальной мощности // Вестник бурятского государственного университета. — 2014. — № 17.

² *Кодзоков А.Х.* Актуальные вопросы организации физической подготовки в вузах МВД России // Педагогический журнал. — 2018. — Т. 8. — № 3. — С. 81-88.

³ *Баркалов С.Н., Герасимов И.В.* Физическая подготовка курсантов образовательных организаций МВД России: состояние, проблемы и пути совершенствования // Общество и право. — 2014. — № 4 (50). — С. 209-304.

АННОТАЦИЯ

Значительным элементом, повышающим потенциал успешной профессиональной подготовки курсанта и слушателя, считается его личная физическая культура, которая воспитывается и развивается в физкультурно-спортивной деятельности. Важно чтобы на первоначальных этапах становления курсанта и слушателя, как будущего готового сотрудника, было сформировано понятие о требованиях, предъявляемых современными реалиями к предстоящей трудовой деятельности.

ТҮЙІН

Курсант пен тыңдаушының табысты кәсіби даярлығының әлеуетін арттыратын маңызды элемент — дене шынықтыру — спорт қызметінде тәрбиеленіп, дамып келе жатқан жеке дене шынықтыру. Курсант пен тыңдаушының болашақ дайын қызметкер ретінде қалыптасуының бастапқы кезеңдерінде алдағы еңбек

қызметіне қазіргі заман талаптарына қойылатын талаптар туралы түсінік қалыптасқаны маңызды.

ANNOTATION

A significant element that increases the potential of successful professional training of a cadet and a listener is considered to be his personal physical culture, which is brought up and developed in physical culture and sports activities. It is important that at the initial stages of formation of the cadet and the listener, as a future ready employee, the concept of the requirements imposed by modern realities to the forthcoming work activity was formed.

Ш.Ө. Смагулова — Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының жалпы білім беру пәндері кафедрасының оқытушысы, полиция капитаны

ӘОЖ 37.0

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖАҢАША ӘДІС-ТӘСІЛДЕРДІҢ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НОВЕЙШИХ МЕТОДОВ И МЕТОДИК В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

EFFECTIVENESS OF THE LATEST METHODS AND TECHNIQUES IN THE EDUCATION SYSTEM

Түйінді сөздер: педагогика теориясы, педагогика, білім беру жүйесі, ынтымақтастық оқу, тәжірибелік-семинарлық сабақ, әдіс-тәсіл, тиімділік.

Ключевые слова: теория педагогики, педагогика, система образования, обучение в сотрудничестве, практико-семинарские занятия, методика, эффективность.

Keywords: theory of pedagogy, pedagogy, system of education, training in cooperation, practical-seminar, method-approaches, efficiency.

Қазіргі қоғамдағы педагогика теориясы едәуір өзгерістерге ұшырап, білім беру мазмұнында жаңа көзқарастардың пайда болуымен байланысты білім беру құрылымын жаңарту керек екеніне көз жеткізді. Білім беруді жетілдіру, ақпараттандыру, білім алушылардың танымдық қабілеттерін арттыру, оқу дағдыларын жетілдіру мәселелері көтерілуде. Сондықтан оқытушылар оқытуда білім берудің жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді пайдалануы қажет¹.

Әдіс — оқу-тәрбие жұмыстарының алдында тұрған міндеттерді дұрыс орындау үшін оқытушы мен курсанттардың бірлескен жұмысында қолданылатын тәсілдер. Әдіс арқылы мақсатқа жету үшін атқарылатын жұмыстар ретке келтіріледі. Оқытуда ең бастысы — әдіс. Оқыту әдістері ең анық фактілерді білуді қажет етеді, теория мен тәжірибенің арасын жақындатады².

Оқыту мен оқудағы әдістерді не үшін өзгерту қажет?

1-сурет

Әлемде болып жатқан өзекті қарқынды өзгерістер әлемдік білім беру жүйесін қайта қарау қажет екендігін паш етті. Қарқынды өзгеріп жатқан әлемде білім саласындағы саясаткерлер үшін де, жалпы оқу орындар үшін де, соның ішінде оқытушылар үшін де ең басты, маңызды мәселе болып отырғаны: біріншіден, «XXI ғасырда нені оқыту керек?» және екіншісі, ол да маңызы жағынан біріншіден еш кем емес: «Оқытушылар білім алушыларға XXI ғасырға қалай дайындайды?». Осындай сұрақтарға байланысты Қазақстан Республикасының педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстары ашылған болатын.

Білім беру саласында қол жеткізілген бітімнің мәні — курсанттар үшін білімнің де, дағдылардың да тең дәрежеде маңызды екендігіне саяды. Ал, заманауи тәсілдердің ең негізгісі — білім алушылардың алған білімдерін жай ғана иеленіп қоймай, оларды орынды жерде қолдана білуіне басты назар аудару керектігі болып табылады, ал XXI ғасырда талап етілетін дағдылардың мәні осында. Оқытушылар ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласында мықты дағдыларды игеріп, оқытудың тиімді құралы ретінде оларды қалай пайдалану әдістемелерін меңгеруге тиіс, сондай-ақ, оқу үдерісін бақылауда ақпараттық-басқару жүйелерін, оқыту барысында оқыту әдіс-тәсілдерін тиімді қолдана білгені жөн. Сол әдіс-тәсілдердің бірі — ынтымақтастық оқу-оқыту мен оқу тәсілі³.

Ынтымақтастық оқу — аталған тәсіл проблемаларды шешу, тапсырмаларды орындау немесе өзге өнім жасау үшін білім алушылар тобының бірлесіп жұмыс істеуін білдіреді. Ынтымақтастық оқу оқуды табиғи әлеуметтік әрекет ретінде қабылдауға негізделген, оған қатысушылар бір-бірімен әңгімелеседі және осы әңгімелесу барысында білім алады.

Ынтымақтастық оқу тобында пайдаланатын әдіс қана емес, жеке философия болып табылады. Адамдар топтарға бірлескен барлық жағдайларда топтың жекелеген мүшелерінің қабілеті мен іске қосқан үлесі құрметтеліп, атап көрсетілетін, адамдармен жұмыс істеудің басқа тәсілі орын алады. Топтың жұмысы тиімді болуы үшін, билік пен жауапкершілік топ мүшелері арасында бөлінері сөзсіз. Ынтымақтастық оқудың негізгі аспектісі — топ мүшелерінің ынтымақтастық қарқынды бітімге, келісімге қол жеткізуіне негізделген.

Педагогика саласында ынтымақтастық оқу тәсілдерінің саны жеткілікті, бірақ бірлескен оқу үдерісінің негізгі сипаттамалары төмендегідей ұсынады:

1. Оқу білім алушылар ақпаратты игеретін және өздері игерген мәліметті бұған дейін меңгерген білімдерімен байланыстыратын белсенді үдеріс болып табылады.

2. Оқу тапсырмаларды орындау барысында механикалық есте сақтау мен қайталауды емес, құрдастардың белсенді қатысып, ақпараттарды өңдеуі және қорытуын талап етеді.

3. Қатысушылар әр адамның көзқарасымен танысудан пайдалы үлес алады.

4. Оқу білім алушылардың әңгімелесу кезіндегі әлеуметтік-қоғамдық ортасы жағдайында жетіледі. Осы зияткерлік жаттығу кезінде білім алушылар ой-пайымдарының негізін құрып, мәнін ұғады.

5. Оқудың ынтымақтастық ортасында білім алушылар әлеуметтік және эмоционалдық тұрғыдан да дами түседі, әрі олар түрлі көзқарастарды тыңдап, өз ойларын айтуға және қорғауға мәжбүр болады. Мұндайда білім алушылар сарапшы мамандардың немесе мәтін шеңберінде шектеліп қалмай, өздерінің ерекше тұжырымдамалық түсініктерін құруды бастайды. Сол себептен ынтымақтастық оқу жағдайында білім алушылар құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас жасауға, идеяларды ұсынуға және қорғауға, әртүрлі ұстанымдармен алмасуға, басқа тұжырымдамаларға күмәнмен қарауға және оған белсенді қатысуға мүмкіндік алатыны хақ.

Білім алушылардың әр сабақ сайын оқу үдерісінің барлық аспектілеріне сәйкес белсенді қатысу керек: олар өзінің болжамдары мен сұрақтарын құрастырады, бір-біріне кеңес береді, өз алдына мақсат қояды, алынған нәтижелерді қадағалайды, ой-идеялармен тәжірибелік сараптама жасайды және қателер — оқудың ажырамас бөлігі екенін түсіне отырып, тәуекелге барады.

2- сурет

Оқытушылар үшін маңыздысы — білім алушылар оқу үдерісіне белсенді қатысқанда өздеріне деген тиімділікпен оқиды. Зерттеушілер оқитын пәніне қарамастан, басқа оқу нысанында ұсынылған сол ақпараттан гөрі, шағын топтарда жұмыс істейтін білім алушылар, әдеттегідей оқытылатын нәрсе туралы молырақ біліп, соның нәтижесінде алған білімін ұзақ сақтайтындығын дәлелдеп отыр. Сонымен қатар, ынтымақтастық топтарда жұмыс істейтін білім алушылардың өзінің оқу топтарына анағұрлым көңілі толатын сияқты болып көрінеді⁴.

Қорыта келе, қазіргі таңда жастарды тәрбиелеу, оларды келешекке кемел біліммен дайындау оқытушы үшін аса зор жауапкершілікті талап етеді. Тәжірибелік жұмыста білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттыру үшін топтық жұмыстардың тиімді екені рас. Топтық жұмыстар арқылы білім алушылардың арасында ынтымақтастық орнайды, осының арқасында олар бір-бірімен әңгімелесу арқылы білім алады. Дәстүрлі оқыту кезінде бір сарынды оқулықпен жасаумен және оқытушының пікірін тыңдаумен ғана шектеліп қалатын. Ал бүгінгі заманауи оқыту білім алушының жан-жақты дамуын және оны ұйымдастыруды қажет ететіні сөзсіз.

---

¹ Мұғалімге арналған нұсқаулық: екінші (негізгі) деңгей — «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ. Педагогикалық шеберлік орталығы, 2017.

² *Bronson M.* Self-regulation in early childhood: Nature and Nurture (Ерте жастағы өзін-өзі басқару: табиғат және тәрбие). — New York London: Guilford Press, 2000.

³ *Ш. Құрманалина, Б. Мұқанова, Ә. Ғалымова, Р. Ильясова.* Педагогика: Оқулық. 2-басылым. — Астана: Фолиант, 2012. Б. 656.

⁴ Ұстаздар сайты // <http://u-s.kz>.

ТҮЙІН

Автор мақаласында бүгінгі күндегі білім берудің жаңаша әдістердің тиімділігі мен оның жетілу жолдарын қарастырған. Білім беру жүйесінде тәжірибе жүзінде пайдаланылып жатқан жетістіктер мен мүмкіншіліктер туралы айтылған.

АННОТАЦИЯ

Автор в своей статье рассматривает эффективные методы в образовании. Также в статье говорится об используемых в образовательной практике возможностях и достижениях.

ANNOTATION

The author in his article considers effective methods in education. Also in the article it is spoken about used in educational practice, opportunities and achievements.

Токтабеков С. Ж. — заместитель начальника кафедры военной и тактико-специальной подготовки Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, магистр юридических наук, полковник полиции

УДК 355/359

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ОГНЕВОЙ ПОДГОТОВКИ

АТЫС ДАЯРЛЫҒЫН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

IMPROVEMENT OF TEACHING METHODS OF FIRE TRAINING

Ключевые слова: преподавание, методика, огневая подготовка, индивидуальные качества, курсант, ошибки, пробоины, стрельба, выстрел.

Түйінді сөздер: оқыту, әдістеме, атыс дайындығы, жеке қасиеттері, курсант, қателіктер, тесіктер, атыс, ату.

Keyword: teaching, methodology, fire training, individual qualities, cadet, mistakes, holes, shooting, shot.

В процессе обучения и воспитания начинающих к приемам и правилам стрельбы из огнестрельного оружия преподавателю приходится иметь дело с разным составом обучаемых. В одной и той же группе бывают курсанты с разными способностями и знаниями. Каждый из них обладает индивидуальными особенностями восприятия, запоминания, мышления, воли и характера, имеет свои индивидуальные данные восприятия во время обучения. Хорошо зная индивидуальные особенности обучаемых групп, преподаватель всегда сможет правильно определить наиболее целесообразные методы и приемы обучения и воспитания, добиться наибольшего успеха в совершенствовании их боевого мастерства. Все это надо тщательно учитывать при обучении огневому делу.

Некоторые обучаемые, например, учатся прицеливанию только правым глазом при закрытом левом. Но это способ приемлем не для всех. Для обучения прицеливанию с учетом индивидуальных особенностей нужно выяснить, какой глаз у обучаемого является направляющим. Для этого можно предложить обучаемому взять карандаш в руку и вытянуть ее в направлении удаленного вертикального предмета (дерева, столба, трубы). Пусть он смотрит на этот предмет обоими глазами и одновременно расположит карандаш вертикально в плоскости наблюдения. После этого ему следует предложить закрыть левый глаз, не смещая карандаш в сторону, и ответить, не произошло ли видимое смещение карандаша влево. Если карандаш наблюдается в одной плоскости с вертикальным предметом, значить, направляющий глаз правый, а если произошло видимое смещение карандаша влево, значить, направляющим является левый глаз.

Правильный показ курсантам того, что они должны делать, тщательная проверка действий каждого из них в отдельности, своевременное устранение замеченных ошибок — важное требование принципа индивидуального подхода к обучаемым. Между тем преподаватели не всегда внимательны к ошибкам отдельных

обучаемых, они часто подают команду «Отставить» и требуют повторения действий, но при этом не обращают внимание обучаемых на их индивидуальные ошибки, не показывают, как их исправить. Вполне понятно, что при таком обучении серьезных успехов в стрельбе добиться трудно.

Бывает и так, что обучающий ограничивается на занятиях общими замечаниями, которые ни к кому конкретно не относятся. На одном занятии преподаватель, обучая курсантов ведению огня по условиям упражнений согласно наставления, указывал на недостатки примерно общие. Подобные замечания не относятся конкретно к тому или иному курсанту и поэтому не приносят должной пользы.

Истинная причина ошибки обучаемых порой не сразу бросается в глаза преподавателю и не всегда бывает для него ясной. Например, курсант в положении для стрельбы лежа сваливает автомат вправо. Преподавателю нужно установить, чем это вызвано. В одном случае окажется, что стрелок слишком сильно наклонил голову вправо, а в другом – он не правильно обхватил оружие. Выяснив причину ошибки, преподаватель указывает на нее курсанту и добивается, что бы этот недостаток в действиях стрелка был устранен. Если при обнаруженном недостатке своевременно не добившись успеха в стрельбе, курсант может потерять уверенность в том, что он в состоянии стать хорошим стрелком.

Для выявления индивидуальных качеств подчиненных офицеры нередко используют метод проверки их действий на огневом рубеже. Сущность этого метода можно показать в следующем примере. Курсанту преподаватель в обойму с боевыми патронами незаметно подложил один учебный патрон. Нужно было выяснить, не боится ли курсант выстрела. Действия протекали в обычной обстановке. Курсант вышел на огневой рубеж, принял положения для стрельбы лежа. Преподаватель находился правее стрелка и внимательно наблюдал за его стрельбой. Курсант произвел два выстрела, прицелился в третий раз, нажал на спусковой крючок и ... вздрогнул. Преподавателю это было хорошо видно, так как выстрела не последовало: патрон был учебный. Стало ясно, что курсант метко стрелять не будет до тех пор, пока не перестанет бояться выстрела. От этой боязни он в дальнейшем избавился, упражняясь в стрельбе холостыми патронами.

Методом выявления индивидуальных особенностей обучаемых является также анализ результатов стрельб.

Проанализировав ряд стрельб (расположения пробойн, меткость), преподаватель может установить причины ошибок стрелка. Предположим, что на протяжении ряда стрельб пробойны объясняются тем, что он не выработал однообразия прицеливания. Устранить этот недостаток можно путем дополнительной тренировки в правильности и однообразии прицеливания, используя прицельный станок.

Допустим далее, что курсант стреляет кучно, но на одной стрельбе пробойны располагаются в правой стороне мишени, на другой — в верхней ее части и т.д. Подобные результаты чаще всего являются следствием того, что стрелок не выработал навыка в производстве правильной прикладки оружия.

Необходимо внимательно анализировать и вопросы, с которыми обучаемые обращаются к преподавателю на занятиях или самоподготовке. В вопросах отражаются уровень знаний и степень усвоения учебного материала.

Выявлению индивидуальных качеств обучаемого способствуют также индивидуальные беседы.

Индивидуальный подход не означает обязательного обучения каждого в отдельности. Можно обучать и поодиночке, но подходить к каждому обучаемому по шаблону, не учитывая его особенности. Надо учить группу одновременно, но при этом индивидуально подходить к обучаемым, давая каждому такое задание, которое поможет ему устранить недостатки и приобрести необходимые знания и навыки.

Приступая к объяснению материала, преподаватель должен учитывать прежде всего уровень их подготовки. Например, такой вопрос, как изучение положения частей и механизмов оружия до заряжания и их работы при заряжании, стрельбе и прекращении стрельбы. Хорошо подготовленная учебная группа этот вопрос обычно усваивает сразу и в той последовательности, какая указана в наставлениях, т.е сначала изучается положение всех частей и механизмов до заряжания, а потом их работа при заряжании, стрельбе и прекращении стрельбы. Для малоподготовленного курсанта такая последовательность представляет трудности, потому что их внимание рассеивается и переключается с одной детали и части на другую. В этой связи педагог, чтобы достичь прочности усвоения курсантами этого важного вопроса, сначала объясняет положения частей и механизмов отдельного узла до заряжания и его работу при заряжании и стрельбе. Далее они переходят к изучению всех остальных узлов, частей и механизмов.

Обучая курсантов приемам стрельбы; преподаватель должен учитывать их физические особенности. Согласно наставлениям, каждый курсант руководствуясь общими правилами выполнения приемов стрельбы, должен с учетом своих индивидуальных особенностей выработать и применять наиболее выгодное и устойчивое положение для стрельб, добиваясь однообразного положения корпуса, рук и ног. В зависимости от физических особенностей курсанта разрешается производить стрельбу с левого плеча при стрельбе с автомата, прицеливаться с открытыми обоими глазами и т.п.

Учитывая индивидуальные особенности обучаемых, преподаватель может давать упражнения, специально рассчитанные на преодоления тех или иных ошибок и недостатков. К таким упражнениям можно отнести тренировку в задержании дыхания на естественном выдохе и в зажмуривании глаза, практику в прицеливании под цель «с просветом», гимнастику указательного пальца и т.д.

При обучении стрельбе усилия обучающихся должны быть направлены к тому, чтобы обучающиеся с первого же выстрела боевым патроном почувствовали в себе уверенность, убедились, что они могут стать меткими стрелками. Надо помнить, что результат первого выстрела в известной мере предопределяет дальнейший рост стрелка.

Бывает, что обучаемые первое упражнение учебных стрельб выполняет успешно, а последующие – слабее. Это может случиться с тем обучаемым, который почему-либо потерял уверенность в точности боя оружия или сомневается в своих силах. В первом случае преподаватель обычно личным показом убеждает стрелка, что оружие приведено к нормальному бою и упражнения из него можно выполнить отлично. Труднее вернуть стрелку уверенность в собственных силах, так как его сомнения связаны прежде всего с его недостаточной подготовленностью к выполнению упражнения. В данном случае допускать обучаемого к стрельбе нельзя.

Во всех случаях преподаватель обязан одобрять стрелка, особенно из числа курсантов младших курсов. Пути укрепления у обучаемых веры в свои силы могут быть различными. Одному обучаемому перед выполнением очередного упражнения целесообразно дать задание попрактиковаться в стрельбе по различным мишеням и расстоянии, но в точном соответствии с условиями, предусмотренными наставлением. В практике обучения эти пути приближения занятий по огневой подготовке к условиям боевой обстановки обязательны.

Индивидуальный подход в обучении ни в коей мере не означает ослабления требовательности к кому-либо из подчиненных, создания для него каких-то особых условий. Уставная требовательность ко всем обучаемым и строгий порядок на занятиях — обязательные условия успешной подготовки курсантов к различным действиям в сложной обстановке служебной деятельности.

Преподаватель должен непрерывно вырабатывать и совершенствовать у подчиненных практические навыки в приемах и правилах стрельбы, необходимые сотруднику в служебной деятельности. Существенными условиями успеха в огневой подготовке курсантов являются высокая требовательность преподавателя, его творческого подхода и инициатива, постоянное искание нового, а так же совершенствование методов обучения.

АННОТАЦИЯ

В процессе обучения и воспитания начинающих к приемам и правилам стрельбы из огнестрельного оружия преподавателю приходится иметь дело с разным составом обучаемых. В одной и той же группе бывают курсанты с разными способностями и знаниями. Каждый из них обладает индивидуальными особенностями восприятия, запоминания, мышления, воли и характера, имеет свои индивидуальные данные восприятия во время обучения. Хорошо зная индивидуальные особенности обучаемых групп, преподаватель всегда сможет правильно определить наиболее целесообразные методы и приемы обучения и воспитания, добиться наибольшего успеха в совершенствовании их боевого мастерства. Все это надо тщательно учитывать при обучении огневому делу.

ТҮЙІН

Жаңадан бастағандарды оқыту және тәрбиелеу барысында оқушыны атыс қаруынан ату ережелері мен тәсілдеріне үйрету барысында оқытушыға әртүрлі білім алушылар құрамымен іс жүргізуге тура келеді. Бір топта әртүрлі қабілеттері мен білімі бар курсанттар болады. Олардың әрқайсысы қабылдау, есте сақтау, ойлау, ерік-жігер мен мінездің жеке ерекшеліктеріне ие, оқу кезінде қабылдаудың жеке мәліметтері бар. Білім алушы топтардың жеке ерекшеліктерін жақсы біле отырып, оқытушы оқыту мен тәрбиелеудің неғұрлым мақсатты әдістері мен тәсілдерін дұрыс анықтай алады, олардың жауынгерлік шеберлігін жетілдіруде табысқа жете алады. Осының бәрін атыс ісіне үйреткен кезде де мұқият ескеру қажет.

ANNOTATION

In the process of training and education beginners to the techniques and rules of shooting from overstraining weapons to the teacher dealing with different groups of trainees. In the same group there are cadets with different abilities and knowledge. Each of them has individual features of perception, memorization, thinking, will and character, has its own individual data of perception during training. Knowing well the individual characteristics of the trained groups, the teacher will always be able to correctly determine the most appropriate methods and techniques of training and education, to achieve the greatest success in improving their combat skills. All this should be carefully considered and when training in fire business.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ
ТЫҢДАУШЫЛАРЫ МЕН КУРСАНТТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ
«ҮЗДІК ҒЫЛЫМИ ЖҰМЫС» БАЙҚАУЫНА ДАЯРЛАНҒАН
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫ КУРСАНТТАРЫНЫҢ ҮЗДІК ҒЫЛЫМИ-
ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫ
ЛУЧШИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ РАБОТЫ КУРСАНТОВ
АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА МВД РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН ИМЕНИ М.БУКЕНБАЕВА ПО КОНКУРСУ «НА ЛУЧШУЮ
НАУЧНУЮ РАБОТУ» СРЕДИ СЛУШАТЕЛЕЙ И КУРСАНТОВ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
THE BEST SCIENTIFIC RESEARCH WORK OF CADETS OF AKTOBE LAW
INSTITUTE OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN NAMED AFTER M. BUKENBAEV FOR
PARTICIPATION IN THE CONTEST «FOR THE BEST SCIENTIFIC WORK»
AMONG STUDENTS AND CADETS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS
OF THE MIA OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

С.М. Тоғайбекова — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының І «Б» курсы ІОІ-оқу тобының курсанты, қатардағы полиция;

С.М. Минайдаров — Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының оқытушысы, полиция майоры.

**СОТ САРАПТАМАСЫ: НЕГІЗДЕРІ, ТӘРТІБІ ЖӘНЕ
ОНЫ ТАҒАЙЫНДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ
СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА: ОСНОВАНИЯ ПОРЯДОК И
ОСОБЕННОСТИ НАЗНАЧЕНИЯ
FORENSIC EXAMINATION: GROUNDS PROCEDURE
AND FEATURES OF APPOINTMENT**

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы — адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары¹.

Соңғы жылдары елімізде орын алған нарықтық қатынастарды нығайтатын әлеуметтік-экономикалық үдерістер, құқықтық мемлекетті құру үрдістері қоғамның жоғары білікті заңгерлік көмегіне деген өсіп келе жатқан қажеттілікпен байланысты. Терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге қоғамның криминалдануы, қылмыстылықтың өсуі және оның түрлерінің өзгеруі себеп болуда. Қылмыстылық құрылымында айтарлықтай материалдақы базасы бар техникалық тұрғыда жабдықталған ұйымдасқан топтардың қызметі маңызды орын алуда, бұл

қылмыстарды ашу мен тергеу процесін өте қиындата түседі. Осы жағдайларда қылмыстық істер бойынша дәлелдемеде қылмыстық іс жүргізуде сот сараптамасы институтының рөлі айтарлықтай артады.

Әрине, дәлелдемелерді жинау тәсілдерінің бірі қылмыстық іс бойынша жүргізілген сараптама болып табылатыны сөзсіз. Қазақстан Республикасы ҚПК 116-бабына сәйкес сарапшының қорытындысы мен айғақтары қылмыстық сот ісін жүргізуде дәлелдемелер ретінде бола алады.

Сараптама істің мән-жайларын белгілеудің тиімді тәсілі ретінде бола алады. Ол қылмыстық істерді тергеу және сотта талқылау кезінде заманауи ғылыми-техникалық құралдардың барлық арсеналын пайдалануға мүмкіндік береді және ғылыми-техникалық революцияның жетістіктерін сот-тергеу практикасына енгізетін негізгі канал болып табылады.

Таңдалған тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасында әлеуметтік-экономикалық қоғамдық қатынастардың екпінді күрделенуі, ғылымның дамуы, зерттеу әдістері мен тәсілдерін жетілдіру сотта қылмыстық істер бойынша жанжалды құқықтық жағдайларды тергеу және қарастыру кезінде дәлелдемелерде арнайы білімді қолдану үшін құқық қорғау органдарының лауазымды тұлғаларының арнайы білімге ие адамдарға жүгіну мүмкіндіктерін бірнеше рет ұлғайтуымен байланысты. Сарапшылар жүргізетін зерттеулер дұрыс және негізді сот шешімдерін қабылдауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеудің жаңалығы Қазақстан Республикасының жаңа ҚПК бұрынғы кодекске қарағанда тергеу кезеңінде сараптаманы жүргізу тәртібі айтарлықтай кеңірек реттелуімен анықталады. Алайда сотта сараптама жүргізу толық, әрі нақты реттелмеген (Қазақстан Республикасының 373, 374-баптары), бұл шешуге тура келетін проблемаларға әкеп соғады. Осыған байланысты автор олар анықтаған проблемаларды шешу мен қарама-қайшылықтарды жою бойынша өзінің тәсілдерін ұсынуға тырысады.

Тақырыптың әзірлену дәрежесі туралы сөз қозғасақ, зерттелетін тақырып қылмыстық-процестік заңмен жақсы әзірленгенін атап өту қажет, зерделенетін проблеманың зерттеулері жеткілікті. Автор Г.Б. Дергайдың «Современные возможности судебных экспертиз», Н.П. Майлистің «Введение в судебную экспертизу», М.М. Коченовтің «Судебно-психологическая экспертиза» монографияларын және Д. Великийдің «Процессуальное значение допроса эксперта» и Е. Селинаның «Об экспертизе по уголовному делу в суде» мақалаларын аса қызықты және мазмұнды деп есептейді. Автор дәл осы еңбектерді көп зерттеді және оларды жұмыстың негізі етіп алды.

Зерттеу объектісішешілуі ғылым, техника, өнер немесе кәсіп саласындағы арнайы білімді қажет ететін және нақты іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтау мақсатында сот, судья, анықтау органы, анықтау жүргізетін адам, тергеуші немесе прокурор қойған мәселелер бойынша зерттеу жүргізуден және қорытынды беруден тұратын процестік әрекеттерді уәкілеттілік берілген адамның (тергеушінің, анықтаушының, соттың) тағайындауын және арнайы білі-

мі бар адамның (сарапшының) оларды жүргізуін қамтамасыз ететін құқықтық қатынастар болып табылады.

Зерттеудің нысаны қылмыстық сот ісін жүргізуде сараптаманы тағайындау тәртібі мен негізін реттейтін Қазақстан Республикасының тікелей нормативтік-құқықтық базасы (нормативтік-құқықтық актілер) болып табылады.

Жұмыстың негізгі мақсаттары қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптаманың ұғымын, мәнін және мағынасын қарастыру, сараптаманың түрлері мен жіктеуіштерін зерделеу, сондай-ақ қылмыстық істер бойынша сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде процеске қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін тағайындаудың және жүргізудің процесік тәртібін зерделеу болып табылады.

Осыған байланысты автор жұмыс барысында зерттеудің төмендегідей міндеттерін алға қойды:

1. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі «сараптама» ұғымының мазмұнын анықтау, оның мәні мен мағынасын анықтау.
2. Сараптаманың түрлерін зерттеу және оны жіктеуді жүргізу.
3. Сарапшының қорытындысын қылмыстық процесітегі дәлелдеме ретінде бағалау.
4. Сараптаманы тағайындау және жүргізудің процесік тәртібін қарастыру.
5. Сот-психиатриялық сараптамаларды тағайындаудың ерекшеліктерін анықтау.
6. Сарапшының процесік мәртебесін толық қарастыру.
7. Қылмыстық істер бойынша сараптамалар тағайындау және жүргізу кезінде процеске қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін зерделеу.
8. Зерттелетін саладағы проблемаларды және қарама-қайшылықтарды анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар енгізу.

Жұмыстың нормативтік негізі. Жұмысты жазудың теориялық және практикалық негіздерін талдай отырып, осы жұмыс, ең алдымен, Қазақстан Республикасы Конституциясының, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 03 шілдедегі Қылмыстық кодексінің, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 04 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексінің негізінде жазылғанын атап өту қажет. Қылмыстық процесс пен сот сараптамасының отандық әдебиеттерінде қарастырылатын проблемаларды зерттеуге сот практикасының материалдарын қолдана отырып, Е.Д. Ненаховойдың, Н.А. Абдикановтың, А.Ф. Аубакировтың, А.Н. Ахпановтың, Б.М. Бишмановтың, С.Ф. Бычкованың, А.Я. Гинзбурганың және басқалардың еңбектері зор үлес қосты.

Жұмыстың құрылымына қатысты айтатын болсақ, жұмыс кірспеден, екі теориялық тараудан, қорытындыдан және библиографиялық тізімнен тұратынын атап өту қажет.

Автор кірспеден зерттелетін тақырыптың өзектілігі мен жаңалығын негіздейді, оның алдында тұрған мақсаттарды және зерттеу міндеттерін, зерттеу объектісі мен нысанын анықтайды, жұмыстың теориялық және практикалық негізін талдайды, оның құрылымын анықтайды.

Бірінші тарауда қылмыстық сот ісін жүргізуде сараптаманың ұғымын, мәнін, түрлерін және маңызын, сондай-ақ сарапшының қорытындысы мен айғақтарын қарастырады.

Автор екінші тарауда сараптаманы тағайындау мен жүргізудің процестік тәртібін зерделейді, тергеу әрекеттерін жүзеге асыру кезінде қылмыстық-процестік заңнама нормаларының ерекшеліктерін және қарама-қайшылықтарын анықтайды, сарапшының процестік мәртебесін, қылмыстық істер бойынша сараптама тағайындау мен жүргізу кезінде процеске басқа қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін қарастырады.

Автор қорытындыда ол анықтаған кемшіліктерді жалпылап, зерттелетін саладағы құқықты жетілдіру бойынша өз ұсыныстарын енгізеді.

Зерттеудің мақсаттары мен негізгі міндеттері. Жұмыстың мақсаты сот сараптамасының материалдарын дайындау тактикасын зерделеу және оны тағайындау болып табылады.

Зерттеу барысында келесідей міндеттер шешілді:

- ғылыми сараптама нысаны мен міндеттерінің ұғымын ашу;
- сот сараптамасы объектісінің ұғымын және олардың жіктелуін ашу;
- сот сараптамасын жүргізуді әдіснамалық қамтамасыз етуді зерттеу;
- сот сараптамасының материалдарын дайындау және оны тағайындау кезінде маманның рөлін анықтау;
- Қазақстан Республикасы сот сараптамасы органдарында сот сараптамасын жүргізуді ұйымдастыруды зерделеу;
- сот сарапшысының қорытындысын бағалау ерекшеліктерін талдау.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Қылмыстық сот ісін жүргізуде құқық мәселелерін зерттеу үшін сарапшылар мен мамандардың көмегіне жүгіну қылмыстық-процестік заң талаптарының шеңберінен аспайды, адамдардың айыптылығына, олардың әрекеттерін жіктеуге, істе бар дәлелдемелердің қатыстылығы, іске жататындығы мен жеткілікті болуына қатысты мәселелер, қылмыстық жауаптылықты немесе жазаны, яғни кәсіптік дайындықтың нәтижесінде процесті жүргізетін органның лауазымды тұлғасы алған танымды жоққа шығаратын қылмыстық-процестік заңның нормаларын қолдануға қатысты мәселелер ғана қосылмауы тиіс.

2. Теориялық дерек көздерін, Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық-процестік заңының нормалары мен құқық қолдану практикасын талдау сот сараптамасын тағайындаудың және жүргізудің нормативтік қамтамасыз етілуі мен құқықта қолдану практикасын жетілдіруге бағытталған ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік сипаттағы бірқатар құқықтық шараларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Сөз, ең алдымен, процестік сипаттағы кемшіліктерді жою туралы болуы тиіс. Бұл ретте, заңда келесідей ережелерді көрсету керек:

1) сот сараптамасын тағайындау және жүргізу қол жетімді болатын жағдайларды нақтылау;

2) нәтижесінде сот сараптамасын жүргізу үшін материалдар алуға болатын тергеуге дейінгі тергеп-тексеру кезеңінде жүргізілетін процестік әрекеттердің тізбесін нақты белгілеу;

3) сот сараптамасының нәтижесіне мүдделі процеске қатысушылардың – қылмыстық құқық бұзушылықтан зардап шеккен адамның, сотқа дейінгі тергеуді бастау туралы шешім қабылданатын адамның құқықтарын тіркеу;

4) сот сараптамасын жүргізуге байланысты мәжбүрлеу сипатындағы қандай да бір шараларды қолдануды болдырмау.

3. Сараптаманы тағайындаудың және жүргізудің ұйымдастырушылық-әдіснамалық мәселелерін шешудің бірқатар жалпы ережелерін қалыптастыруға мүмкіндік беріледі және бұл мақсатқа сай. Олар сараптаманың класына, түрлеріне жататын белгілермен анықталуына байланысты біз оларды Қазақстан Республикасының сот сараптамасы органдарында жүргізілетін сараптаманың кеңінен таралған кластарына, түрлеріне қатысты қарастырдық.

Зерттеудің теоретикалық және тәжірибелік маңыздылығы ғылыми жұмыста құрылған шешімдер, ұсыныстар және ұсынымдар: Қазақстан Республикасының қылмыстық процесте материалдарды дайындау тактикасы және сот сараптамасын тағайындау жетілдіруге бағытталған.

Шешімдер, ұсыныстар және ұсынымдар қолданылуы мүмкін: аталған институтты түрлі деңгейлерінде реттеу барысындағы заңшығарушылық қызметінде, қылмыстық істер бойынша сот, тергеп-тексеру және прокурорлық қызметінде, «Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік құқығы», «Сотқа дейінгі тергеп-тексеру» оқу пәндерін оқыту барысында, заң оқу орындарында оқу-әдістемелік материалдарды дайындау барысында, қылмыстық сот өндірісін заңнамалық жетілдіруіне арналған мәселелерді әрі қарай өңдеу барысындағы ғылыми-зерттеу қызметінде қолданылуы мүмкін.

Зерттеудің құрылымы мен көлемі. Ғылыми жұмыстың құрылымы жүргізілген зерттеудің тапсырмалары және мақсатымен анықталған. Ғылыми жұмыстың көлемі қойылатын талаптарға сәйкес келеді. Ғылыми жұмыс кіріспеден, өзіне бес бөлікшені қосатын екі бөлімнен, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.

1. СОТ САРАПТАМАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Сот сараптамасы нысанының ұғымы және міндеттері

Сот сараптамасы – бұл қылмыстық процесте ғылыми-техникалық жетістіктерді қолдану нысандарының бірі.

Сот сараптамасының мәні тергеушінің тапсырмасы бойынша білікті адамның – маманның – істі дұрыс шешу үшін маңызы бар нақты деректерді анықтау мақсатында оған ұсынылған сараптаманың материалдық объектілерін (заттай дәлелдемелерді), сондай-ақ әртүрлі құжаттарды (тергеу әрекеттерінің хаттамаларын қоса алғанда) шолуынан тұрады. Іздеп табу нәтижесі бойынша маман қорытынды

құрады, ол заңда белгіленген дәлелдемелер дереккөздерінің бірі, ал ондағы нақты деректер дәлелдемелер болып табылады.

Сараптама жаңа заттай дәлелдемелерді алу мен қолда бар заттай дәлелдемелерді нақтылаудың (тексерудің) тәуелсіз процестік нысаны болып табылады. Сот сараптамасы адам қызметінің басқа да салаларында жүзеге асырылатын сараптамадан келесідей қасиеттермен ерекшеленеді:

- сараптамаға материалдар дайындау, оны маманның, сараптаманы тағайындаған субъектінің, қылмыстық субъектінің міндеттері мен құқықтарын анықтайтын (тиісті процедурамен тең) ерекше құқықтық регламентті сақтаумен тағайындау және жүргізу;

- ғылымның, техниканың, өнердің немесе қолөнердің әртүрлі салаларында ерекше іскерліктерін пайдалануға негізделген ізестіруді жүргізу;

- дереккөз дәрежесі бар дәлелдемелерді беруді аяқтау.

Қылмыстық істер бойынша сот сараптамаларын тағайындау негізі мен тәртібі Қылмыстық-процестік кодекспен (ҚПК) анықталады. Осы кодекс сот сараптамасын жүргізуге қатысқан адамдардың міндеттері мен құқықтарын, олардың құқықтық қатынастарын, осылармен бірге жасалатын негіз болатын процестік құжаттардың мәнін анықтайды және сараптаманы тағайындау мен жүргізу тәртібімен байланысты басқа да міндеттерді реттейді.

Заң қылмыстық істер бойынша сот сараптамалары осы істер бойынша іс жүргізу кезінде нақты мәселелерді шешу мақсатында ғылыми, техникалық және басқа да білім қажет болған жағдайларда тағайындалатынын белгілейді. Заңда «ерекше білім» ұғымы қарастырылмаған. Криминалистикалық әдебиетте және практикада бұл термин дәстүрлі түрде ерекше білім алғанда немесе белгілі бір мамандық бойынша тәжірибелік жұмыс барысында ие болған таным деп түсіндіріледі. Ерекше білімге жалпыға мәлім, сондай-ақ заңгерлік білім жатпайды.

Сот сараптамалары шешетін негіз болатын мәселелердің арасынан объектілерді сәйкестендіруге бағытталғандарды бөлуге болады, криминалистикада бұны объектіні оның бейнелері (бұл жағдайда – іздері бойынша) бойынша салыстыру деп аталады. Осыған адамды, жануарларды, өсімдіктерді, заттарды, нәрселерді, материалдарды және бұйымдарды анықтауды жатқызуға болады. Мысалы, құжатты орындаған адамды жазуы арқылы анықтау немесе осы құралмен сарай бұзылып ашылғанын анықтау.

Мәселелердің басқа тобы – диагностикалық – оқиғаның, уақыттың, әрекеттердің әдісі мен реттілігін, оқиғаларды, құбылыстарды, олардың арасындағы себепті өзара байланыстарын, объектілердің сапалы және сандық колляцияларын, олардың қасиеттері мен тікелей әсер етпейтін қасиеттерін және т.б. анықтаумен сипатталады. Мысалы, өрттің немесе жарылыстың аппараты қандай; осы азық-түлік өнімін дайындаудың құрамы мен арнайы технологиясы қандай, ол бекітілген техникалық шарттарына сәйкес қалай ажыратылады және т.б.

Мәселелердің үшінші тобы сараптамалық профилактикамен байланысты – құқық бұзушылықтарды (қылмыстарды) жасауға мүмкіндік еретін мән-жайларды анықтау және оларды жою бойынша шаралар әзірлеу жөніндегі қызметпен бай-

ланысты. Мысалы, сараптамалық практиканың шолуы негізінде жалған бағалы қағаздарды немесе ақша билеттерін жасаудан күзету бойынша ұсынымдар.

Сот сараптамасына нысаны бойынша процестік және мазмұны бойынша ерекше деп қарау сараптаманы дәлелдеу құқығы институты ретінде, ал сараптама теориясын қылмыстық-процестік құқық ғылымының бөлігі ретінде түсінудің негізі болып табылады.

Қазіргі қылмыстық-процестік әдебиетте дәстүрлі түрде сараптаманың келесідей қасиеттері (сипаты) көрсетіледі.

1. Нақты затқа және объектіге іздестіру нысанында ерекше танымдарды пайдалану.

Арнайы субъектінің – маманның тергеушінің, анықтауды дайындайтын тұлғаның, прокурордың және соттың тапсырмасы бойынша сараптаманы жүзеге асыруы.

Процестік нысанды сақтау.

4. Жаңа ақпаратқа (нақты деректерге) ие болу және сот дәлелдемелерінің тәуелсіз түрі болып табылатын маманның аяқтау нысанына қарай қорытынды ресімдеу.

Сот сараптамасы – бұл жалпы (процестік) және ерекше негіздер болған жағдайда соттың (судьяның) ұйғарымымен тағайындалатын, іс бойынша сот дәлелдемелерін алу (маманның аяқтауы) мақсатында нақты процестік нысанда білгір адам – маман жүргізетін ерекше іздестіру.

Сот сараптамасы: 1) ерекше танымдар негізінде іздестіру² ретінде; 2) арнайы процестік әрекет³ ретінде; 3) дәлелдеу құқығы институты⁴ ретінде анықталады. Біз сараптаманың қай жағын (аспектісін) негізге алуымызға және біз үшін ол қандай позицияда мүдделі болатынына байланысты біз біз сараптаманың белгілі бір қасиеттерін бөле аламыз. Мысалы, егер сараптаманы ерекше білім (сараптаманың ішкі, мән-жайлық жағын) негізінде іздестіру ретінде қарастырсақ, біз сараптаманың клесідей қасиеттерін бөліп көрсете аламыз.

Ерекше білім негізінде маман жүргізетін зерттеудің мәні.

Зерттеудің мақсаты, заңгерлік те арнайы да мақсаттары.

Зерттеу объектісі.

Сараптама нысаны.

Зерттеу әдістері.

Осы белгілерді қарастырайық.

Зерттеу мазмұны. Т.В.Саханов «Зерттеу бұған дейін сотқа белгісіз болған және басқа жолдармен алынбайтын жана нақты деректерді алуды болжайды» деп көрсетеді. Бұл азаматтық процесс үшін дұрыс бола алады, бірақ қылмыстық процесте сараптама нақты деректерді алу үшін ғана емес, сондай-ақ оларды тексеру және бағалау үшін де тағайындалады. Ю.К.Орлов қылмыстық істің мән-жайларын дәлелдеудің басқа да құралдарымен (сараптамамен емес) анықтау мүмкіндігі тергеуші мен сотты сараптаманы тағайындаудан және өткізуден әрдайым босатпайтыны туралы дұрыс атап өткен.

Арнайы білімге сүйенсек, аналитикалық және салыстырмалы кезеңдер барысында алынатын аралық нәтижелер сарапшы зерттеу барысында қол жеткізген жаңа фактілер болып табылады, оларды талдау кейін анықталған фактілерді кәсіби бағалаудан тұратын қорытынды тұжырымдама қалыптастыруға мүмкіндік ереді. Арнайы білім негізіндегі зерттеудің мақсаты сарапшы анықтаған фактілік деректерді қарапайым көрсету емес, оларды кәсіби бағалау болып табылады. Бұл пікірді зерттеудің мазмұнына қарай сот сараптамасын зерттеген іс жүргізушілер мен криминалистердің көпшілігі қолдайды. Қылмыстық және азаматтық процесс аясындағы сараптамалық зерттеуді басқа да зерттеудің түрлерінен сараптама объектісінің белгілері мен қасиеттерін талдау және олардың синтезі, арнайы танымдардың позициясынан бағалау және қол жетімді қорытындыларды қалыптастыру ажыратады.

Сот сараптамасы теориясында сараптама объектісі белгілі бір процестік мәртебеге ие дереккөздер, ақпарат тасымалдаушылар болып табылады. Егер заттың өзі процесс орбитасына заттай, жазбаша дәлелдеме ретінде «тартылған» болса, ол сараптама объектісі бола алады. Басқа да пікір бар. Сараптамаға заттай дәлелдеме мәртебесі жоқ құжаттар мен материалдар да жолдануы мүмкін. Объектіні іске қоса тіркеу туралы қаулы объектіде қандай да бір белгілер нақты бар екендігі анықталған жағдайда және іске қатысты болуы ықтимал болған жағдайда (бұл мәселені үзілді-кесілді шешілуі сарапшының көмегімен ғана мүмкін) шығарылуы мүмкін. Сараптаманың объектісі заттай дәлелдемелердің өздері емес, ақпараттың материалдық немесе заттандырылған тасымалдаушылары ретінде танылатын заттар немесе ағзалар болып табылады. Процестік әдебиеттерде оқиғалар, фактілер және басқа идеалды объектілер сараптамалық зерттеудің объектілері болып табылады ма әлде жоқ па деген пікір-талас жүрізілуде.

Кейбір ғалымдар сараптамалық зерттеудің объектілері заттар мен нәрселер ғана болып табылады деп есептейді. Ал басқалары сараптамалық зерттеудің объектісі оқиғалар, құбылыстар болып табылады, бола алады деп есептейді, ал осы құбылыс туралы ақпараттың материалдық тасымалдаушылары олардың құрамдас бөлігі. А.Ю.Бутыриннің, біздің ойымызша, сараптама объектісі мен сараптамалық зерттеу объектісін ажырату қажет деп көрсетуі әділетті. Сараптама объектілеріне материалдық әлемнің заттары ғана жатады, ал сараптамалық танымның (зерттеудің) объектілеріне – материалдық және идеалды түп негіздердің бірлігі жатады, мұнда біріншісі – бейнелеп көрсетілетін компонент, ал екіншісі – бейнелеп көрсетілетін көздің елестетілетін компоненті, яғни материалдық түп негізді зерттеу нәтижелерінің негізінде сарапшы өзінің сана сезімінде қалыптастыратын оның ойдағы үлгісі болып табылады. Сараптаманың объектісі, біздің ойымызша, материалдық әлемнің заттары ғана бола алады: аттар, нәрселер, құжаттар. Егер сарапшы жағдаятты зерттеулер жүргізсе, онда қылмыстарды жасаудың мән-жайлары (үйге баса кіру тәсілі), жағдай, психикалық процестер сараптама нысаны немесе сараптамалық танымның объектісі болып табылады, олар нақты заттарды, нәрселерді, құжаттар мен олардың қасиеттерін зерделеу арқылы танылады.

Сараптамалық зерттеудің нысанын анықтау үшін екі критерий қажет – гносеологиялық және заңгерлік. Заң әдебиеттерінде сот сараптамасының нысаны сарапшы зерттеу нәтижесінде белгілейтін іс үшін маңызы бар нақты деректер болып табылады деп көрсетілуде. Гносеологиялық тұрғыда сараптаманың нысаны сарапшы зерттеу арқылы анықтайтын және сарапшының қорытындыларында тіркелетін соңғының нәтижесінен тұратын жаңа мән-жайлар болып табылады. Процестік тұрғыда мұндай мән-жайлар — сарапшы қорытындысының дәлелдемелік маңызын болжайтын нақты деректер. Бұл екі критерий сараптама нысанының екі жақты маңыздылығымен болжанады: бір жағынан – бұл нақты деректер (дәлелдемелер), екінші жағынан бұл нақты деректер – арнайы білім көзі, сарапшы қорытындысы.

Қылмыстық-процестік және криминалистикалық әдебиетте сараптама нысанына қатысты әртүрлі пікірлер айтылды. АР. Шляхов сараптама нысанын «Арнайы білімнің көмегімен анықталатын фактілер, қылмыстық немесе азаматтық істің мән-жайлары» деп анықтады. Содан кейін ол «фактілер» деген сөзді «фактілік деректер» деген сөзге ауыстырып, анықтаманы нақтылады⁵.

Н.А. Селиванов сараптама нысанын «өткен уақытта болған (болуы мүмкін), қазіргі уақытта бар (бар болуы мүмкін) факт, сондай-ақ осы фактіге қарай байланыстар мен қатынастардың заңдылығы» деп қарастырды⁶.

Ю.К. Орлов «кез келген құбылыстар мен процестердің заңдылығы сот сараптамасы болып табылатын қолданбалы қызметтің нысаны емес, теорияның, ғылымның нысаны болып табылады сараптамалық зерттеу барысында өткен уақыттың және қазіргі уақыттың нақты фактілері анықталады. Бұл жерде ешқандай заңдылық анықталмайды» деп сендіреді⁷.

В.Д. Арсеньев сараптама нысаны ұғымы мыналардан жинақталған деп есептейді: объектінің белгілі бір жақтары; оны шешу үшін объект зерттелетін міндет; оны зерттеу әдістері (әдістемелері). Оның пікірінше, сот сараптамасының нысаны оның объектісінің жақтары, қасиеттері және қатынастары болып табылады, олар іс үшін маңызы бар және білімнің тиісті саласына тиесілі мәселелерді шешу мақсатында сараптаманың осы саласының құралдарымен (әдістерімен, әдістемелерімен) зерттеледі және танылады⁸. В.Д. Арсеньев объекті мен сараптама нысанын араластырады.

В.В. Нагаев психологиялық сараптаманың жалпы нысанын «психикалық қасиеттер, жағдай және процестер» ретінде анықтаған⁹.

Т.В. Сахнова азаматтық процестегі сараптамаға қатысты: «Сараптаманың жеке нысанын білімнің тиісті саласының нысаны болып табылатын жалпы (немесе тектік) нысаннан ажырата білу қажет. Сот сараптамасы үшін дербес белгі ретінде сараптаманың жеке нысаны болып табылады» деп көрсеткен¹⁰.

Осылайша, сараптаманың нысанын сарапшы арнайы танымдардың негізінде зерттеу арқылы белгілейтін нақты деректер деп түсіну қажет, ал мұндай фактілік деректер сараптама объектісінің қасиеттері мен жағдайы болып табылады. Басқаша айтқанда, сараптамалық зерттеудің объектілері заттай дәлелдемелер, құжаттар, адам, жануарлар, қылмыстық істің материалдары болып табылады.

Сараптама нысанының ұғымы зерттеу объектісі ұғымымен тең. Мысалы, психиатриялық сараптаманың объектісі адам болып табылады, ал оның нысаны өзінің әрекеттерін басқара алу және өзінің мінез-құлқын сезіне алу қабілеттері болып табылады, ал зерттеу объектісі қазіргі уақытта осы адамда бар психикалық процестер болып табылады.

Сараптамалық зерттеу әдісі арнайы зерттеу ретіндегі оның сипаты үшін маңызды; ол тектік сипатқа ие және сарапшы пайдаланатын арнайы білім саласының ерекшелігімен және сараптама нысанымен анықталады. Сонымен қатар, біздің ойымызша, оның сот сараптамасының ұғымын анықтау үшін жеке процесстік «жүктемесі» жоқ және ол арнайы зерттеу элементі ретінде қарастырылуы мүмкін. Осы себептерге байланысты біз оны сот сараптамасының дербес белгілеріне жатқыза алмаймыз. Бұл зерттеудің маңызды компоненті ретіндегі әдістің маңыздылығын түсірмейді, атап айтсақ бұл сот сарапшының қорытындысын талдау және бағалау кезінде көрінеді.

Сот сараптамасының әдісі сот сараптамаларының әртүрлі кластарының, тектерінің, түрлерінің қалыптасуы мен жұмыс істеуінің заңдылығын ашуға мүмкіндік береді. Практикадағы сараптамалық қызметтің әдістері практикалық сараптамалық міндеттерді шешу бойынша әрекеттер мен операциялардың жүйесін құрайды. Олар тиісті ғылыми әдістердің, қызмет объектісінің сипаты мен қасиеттері; нақты практикалық міндеттерді шешу тәжірибесінің негізінде қалыптасады. Оның ішінде алгоритмдік ережелер мен сарапшының өзі әзірлеген эвристикалар (сараптамалық әдістемелерде сипатталмаған, нақты сараптамалық зерттеу процесінде сарапшының өзі әзірлейтін стандартқа сай емес сараптамалық міндеттерді шешу тәсілдері) негізінде қалыптасады. Зерттеу әдістерінің іске асуының жалпы критерийлері: негізділік, анықтылық, қауіпсіздік, тиімділік, үнемділік, заңдылық (тергеуші мен сот үшін іске асу критерийі).

Сараптамалық зерттеудегі әдістің іске асуы ғылыми негізделуімен, білімнің осы саладағы жаңа жетістіктеріне сәйкесітігімен анықталады. Криминалистикалық әдебиетте сараптамалық зерттеу әдістерінің бірнеше жіктелімі бар.

Мысалы, А.И. Винберг және А.Р. Шляхов келесілерді бөліп көрсетеді: жалпы әдіс – материалистік диалектика; жалпы әдістер – қадағалау, өлшеу, сипаттау, жоспарлау, эксперимент, үлгілеу және т.б.; жеке инструменталды және басқа да қосалқы техникалық әдістер; арнайы әдістер (сараптамалық әдістемелер).

Т.В. Аверьянова жіктеу үшін негіздеме ретінде олардың жалпылығын, пайдалану аясын анықтайды. Ол сараптамалық зерттеу әдістерін екіге бөледі: жалпы әдіс – материалистік диалектика; жалпы әдістер: қадағалау, салыстыру, сипаттау, өлшеу, эксперимент, үлгілеу, тарихи әдістер; жеке-ғылыми әдістер; арнайы (көп объектілі)¹¹.

Е.Р. Исмагулова сараптамалық зерттеудің келесідей түрлерін қарастырады: логикалық әдістер; олардың сараптамада іске асырылуының жалпы ғылыми әдістері; жалпы сараптамалық әдістер (моноәдістер), яғни әдістер кешенінен тыс және әдістер кешенінде пайдаланылатын; жеке-сараптамалық әдістер¹².

Әдіс сараптамалық зерттеудің жеке әдістемесі болып табылады, ол оны қолданудың күтілетін нәтижелерін таңдауға, жағдайларына ұсынымдардан тұрады.

Қолданыстағы заңнама бойынша сараптама – бұл сот дәлелдемесін алу құралы. Процестік әдебиетте сараптама жаңа ақпарат алудың немесе қолда бар ақпаратты тексеру құралы ретінде сипатталады. Сараптаманың бұл белгісі оны дәлелдеме құқығы институты ретінде сипаттайды. Қылмыстық істерді зерделеу көрсеткендей, сараптама – бұл іс бойынша дәлелдеме нысанына кіретін фактілік деректерді ғана емес, сондай-ақ дәлелдемелік фактілерді анықтау тәсілі.

Сараптаманы дәлелдемелерді жинақтау немесе оларды тексеру тәсілі ретінде қарастыру қате, себебі сараптаманы жүргізу барысында қолда бар ақпаратты растай алатын немесе жоққа шығыра алатын, бұған дейін анықталмаған істің мән-жайларын анықтай алатын жаңа білім, жаңа қорытындылар пайда болуы мүмкін. Сараптаманы міндетті түрде тағайындауды және жүргізуді анықтай отырып, заңнама өлу себептерін, денсаулыққа келтірілген зиянның ауырлығын сараптаманың көмегімен ғана анықтау фактісін болжайды. Сондықтан сараптама дәлелдемелерді жинау және оларды тексеру тәсілі болып табылады.

Сараптаманы ерекше процестік әрекет ретінде қарастырсақ, оның келесідей белгілерін бөліп көрсетуге болады: сараптаманы жүргізу негіздері; сараптама субъектілері; сараптама жүргізу барысында туындайтын процестік қатынастар; сараптаманы тағайындау және жүргізудің процестік нысаны.

Осы белгілердің әрқайсысын жеке-жеке қарастырайық.

Сараптаманы жүргізу негіздері (заңгерлік, нақты, гносеологиялық).

Қылмыстық-процестік әдебиетте сараптаманы тағайындау мен жүргізу негіздемесіне көп көңіл бөлінген жоқ. И.Л. Петрухин «процестік заң тек жалпылама түрде сараптама істің мән-жайларын анықтау үшін арнайы білім қажет болған жағдайларда тағайындалады деп көрсетеді» деп атап өтті. Ю.К. Орлов та осыған ұқсас пікірді ұстанады. Сондай-ақ заңда іс үшін маңызы бар арнайы танымдарға қажеттілік ретіндегі сараптаманы тағайындау мен жүргізу негіздемелеріне толық ұғым берілген. Т. В. Сахнова сараптаманы тағайындау мен сараптаманы жүргізу негіздемелерінің ұғымдарын ажырату қажет деп есептейді.

Сараптаманы тағайындау мен жүргізудің негіздемелерін дұрыс анықтау сот сараптамасына қатысты құқықтық қатынастардың барлық жүйесінің пайда болуы үшін қажетті алғышарт болады. Сараптаманы тағайындау себебі және негіздемесі сияқты ұғымдарды ажырату қажет. Сараптаманы тағайындау мен жүргізудің негіздемелерін арнайы зерттеудің жалпы бағытын және оның заңды маңызын көрсететін ішкі шекаралар ретінде қарастыру қажет. Осы құбылысты сыртынан шектейтін сот сараптамаларын пайдаланудың жалпы шектерінің де маңыздылығы кем емес.

Қылмыстық-процестік әдебиетте «сараптама жүргізудің негіздері» термині дәстүрі түрде қолданылады. Жеке авторлар сараптаманы дайындау және жүргізу ұғымдарын ажыратты. В.Д. Арсенев сараптаманы дайындау оны тағайындауды білдіреді, ал сараптаманы жүргізуді сараптаманы дайындаудың бөлігі болып

табылатын сараптамалық зерттеуді жүзеге асыру деп түсіну керек деп болжайды. «Негіздеме» термині қандай да бір әрекетті жүзеге асыру үшін жеткілікті мән-жайды білдіреді.

Сот сараптамасы энциклопедиясында сараптаманы жүргізу негіздемелері сараптаманы жүргізу туралы сараптамалық мекеменің (оның құрылымдық бөлінісінің) басшысының жазбаша өкімімен сараптама тағайындау туралы құқықтық акт (қаулы немесе анықтама) ретінде анықталады. Жоғарыда көрсетілген позицияларға сүйене отырып, терең зерттеулер негізінде арнайы танымдарды қолданудағы қажеттілік сараптама тағайындау үшін негіз (сараптаманы жүргізу және тағайындау үшін нақты негіз) болып табылады, ал қаулы мен ұйғарым процестік акт ретінде арнайы зерттеу ретінде сараптама жүргізу үшін негіз (сараптама жүргізу үшін заңды негіз) болып табылады деген қорытынды жасауға болады¹³.

Бізге сараптаманы жүргізу үшін гносеологиялық негіздерді бөліп алу маңызды, бірінші кезекте арнайы білімді қолданудағы қажеттілік материалдық құқықтың нормалармен алдын ала анықталады. Мысалы, Қазақстан Республикасы ҚК 113-бабында қылмыстың конструктивті белгісі ретінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру көзделген немесе Қазақстан Республикасы ҚК қандай да бір жұмысты жүргізудің белгілі бір арнайы ережелерінің бұзылуын көздейтін баптары. Т.В. Сахнова осыған байланысты сараптама жүргізу үшін жалпы құқықтық негізді, арнайы негіз бен процестік негізді ажыратып көрсетеді.

Сараптаманы тағайындаудың жалпы құқықтық негізі дәлелдейтін ақпаратты алу үшін арнайы білім қажеттілігі болып табылады.

Қылмыстық-процестік заңнамада міндетті түрде сараптама жүргізу туралы арнайы нормалар бар. Қылмыстық процесте міндетті түрде сараптама жүргізудің критерийі сараптаманың жеке нысандары болып табылады. Т.В. Сахнова жалпы құқықтық негіз қалыптасқан және оны қолдану соттың қандай да бір фактілерді дәлелдеу кезінде арнайы білімнің қажеттілігін дұрыс анықтауын талап етеді деп есептейді. Дәл осы үшін сараптаманы тағайындаудың арнайы негізі қажет. Арнайы негіз сараптаманың ірбір түрі үшін дербес болып табылады; ол сараптаманың жалпы нысаны мен зерттеушінің (сарапшының) ғылыми негізделген құзыретінің туындысы. Сонымен қоса онда зерттеудің жеке нысаны мен іздестірілетін заңды фактілердің арасындағы әлеуетті және объективті байланысы көрсетілуі тиіс, яғни, басқаша айтқанда, сараптаманы жүргізу үшін арнайы негіз белгілі бір арнайы танымдардың көмегімен нақты мән-жайларды анықтау қажеттілігі болып табылады, ол сарапшы қорытындысының дәлелдемелік маңыздылығын болжайды. Сараптаманы жүргізу үшін арнайы негіздер материалдық құқықтың нормаларында болады.

Т.В. Сахнованың, біздің ойымызша, сараптаманы тағайындаудың себебі мен негізін ажыратып бөлуі әділетті. Ол себеп деп сараптаманы тағайындаудың нақты негіздері туралы ақпаратты түсінеді, мысалы, айыпталушының қылмыс жасаған уақыттағы психикалық жағдайы. Сараптаманы жүргізу үшін негіз осы мән-жайды анықтау үшін психиатриялық және психологиялық танымдарға

қажеттілік болып табылады, ал себеп – айыпталушының емдеу мекемесінде психиатриялық көмек көрсету үшін жүгіну фактісі. Себеп қылмыстық істің кейбір нақты мән-жайларының заңгерлік маңыздылығына қарамастан, аталған нақты мән-жайлар туралы ақпаратпен шектеледі. Негіз екі критерийдің үйлесімін болжайды: арнайы (белгілі бір арнайы танымдарға қажеттілік) және логикалық-заңгерлік (осы іс үшін заңгерлік маңызы бар мән-жайлардың әлеуетті өзара байланысы). Іс үшін айтарлықтай маңызы бар немесе дәлелдеу барысында қолданылатын қандай да бір мән-жайларды анықтау үшін сараптама тағайындалып, жүргізіледі.

Сот сараптамасын жүргізу негізі сараптама тағайындаудың негізінен туындайды. Бұл жағдайда нақты және заңды негіздерді бөліп көрсету қажет. Арнайы білімнің көмегімен істің мән-жайларын белгілеу қажеттілігін анықтау үшін іс бойынша анықтауға жататын фактінің табиғатын бағалау қажет. Бұл сараптаманы жүргізу үшін арнайы танымдар мен құқықтық негіздерді қолдану қажеттілігін анықтау мүмкін болмайтын гносеологиялық аспект болып табылады¹⁴.

Криминалистикалық және процестік әдебиетте сараптаманы жүргізу негіздері және тергеу әрекеттерін жүргізуге маманды тарту негіздері туралы проблема пікір-талас тудыруда. Бұл өзінің құқықтық табиғатына қарай денсаулығына келтірілген зиянның ауырлығын анықтау мақсатында тірі адамды қарауды білдіреді, әсіресе, болар-болмас зиян туралы сөз қозғалғанда. Заң міндетті түрде сараптама тағайындауды талап етеді. Денсаулыққа ауырлығы жеңіл және орташа ауыр зиян келтірілуін анықтау сот медицинасы немесе медицина саласындағы маманды тарта отырып, куәландыру арқылы мүмкін, себебі сарапшының қызметі маманның қызметінен жүргізілген зерттеудің тереңдігімен ажыратылады. Сарапшының денсаулыққа келтірілген зиянның ауырлығы туралы қорытындысы қадағалау, сипаттау және салыстыру сияқты әдістерге негізделген, бұл қылмыстық процестегі маманның қызметіне тиесілі. Сонымен қатар денсаулыққа келтірілген зиянның ауырлығын анықтау адам стационарлық емделуден болған жағдайдан басқа зертханалық әне инструменталды базаны талап етпейді. Сондай-ақ сарапшы науқастың амулаторлық картасы мен сырқатнаманы зерделеу негізінде өзінің қорытындысын жасайды. Жоғарыда баяндалғанға сәйкес міндетті түрде сараптама тағайындау жағдайларын қарастыру қажет, сонымен қоса сараптаманың жеке нысандарына сүйене отырып, сараптама тағайындау жағдайларын атап өтуге болады. Сараптаманы міндетті түрде тағайындаудың жалпы критерийлерін көрсетуге болады, бірақ бұл қиынға соғады. Ол үшін міндетті жағдай ретінде сараптама нысанында арнайы танымдарды қолдану қажеттілігінің гносеологиялық критерийін анықтау керек.

Заң күдіктінің (айыпталушының) өз әрекеттерін бақылай алу қабілеттеріне және өз әрекеттеріне есеп бере алатынына қатысты күдік туындаған жағдайда, басқаша айтқанда, қылмыс жасағаннан кейін айыпталушының есі дұрыстығына немесе оның психикалық денсаулығына қатысты күдік туындаған кезде міндетті түрде сараптама тағайындауды талап етеді. Біздің ойымызша, қылмыстық жауаптылыққа тартылатын жасқа жеткен кезде ересек адамның есі дұрыстығы-

ның даулы презумциясын бекіту қажет. Әдебиеттерде өз әрекеттеріне есеп беру және оларды бақылай білу қабілеттілігі жалпыға мәлімділік пен айқындылық санаттарымен байланысты. Алайда есі дұрыстығы айқын және жалпыға мәлім факт ретінде қылмыстық процесте қарсылық тудыруы мүмкін, бұл жағдайда, әрине, психологиялық-психиатриялық сараптама тағайындау міндетті.

1.2 Сот объектісінің ұғымы және олардың жіктелуі

Сараптаманың объектілері, негізінен, заттай дәлелдемелер болып табылады. Оларға: адамдар мен жануарлардың, заттардың, механизмдер мен агрегаттардың бейнелері, заттектер, материалдар мен бұйымдар, құжаттар мен полиграфиялық өнімдер, адамнан бөлінетін заттар, оның дене мүшелері және мәйіттер, өсімдік және жануар текті әртүрлі объектілер және тағы басқалар жатады.

Объектілердің әрқайсысын зерттеу үшін сот сараптамасында сараптамалық зерттеудің әдістемелері, яғни ғылыми негізделген әдістер, тәсілдер мен техникалық құралдар жүйесі әзірленуде (құрылғылар, құралдар, аппаратуралар).

Сот сараптамасында қолданылатын заттай дәлелдемелерді зерттеудің әдістері мен құралдары осы мақсаттар (криминалистикалық әдістер) үшін арнайы әзірленеді немесе жаратылыстану және техникалық ғылымдардан алып пайдаланылады. Алайда соңғы жағдайда сараптамада пайдаланылатын әдістер мен техникалық құралдар ерекше міндеттерге және зерттеу объектілеріне сәйкес айтарлықтай өзгеріске ұшырайды, стандартты жабдыққа қосымша ретінде дайындалған өзіндік тәсілдер, арнайы құрылғылар пайдаланылады¹⁵.

Криминалистикаға және сот сараптамасына жаратылыстану мен техникалық ғылымдардың жетістіктерін біріктірумен қатар қылмыстық істер бойынша сот ісін жүргізумен тікелей байланысы жоқ адам қызметінің саласында сот-сараптамалық білімді пайдалану процесі жүргізілуде. Оны бірқатар мысалдармен түсіндірейік. Азық-түліктердің құрамын анықтау (мысалы, кофе, шұжық өнімдері, шырын) сот-сараптамалық әдістемелер арқылы жүзеге асырылуы мүмкін, олар тауар сараптамасы бюросында зерттеуден гөрі толығырақ ақпарат бере алады. Сарапшылардың ұсынымдарна сәйкес жасанды құжаттар жасаудан қорғауды жүзеге асыру осы қорғаныстың сенімділігін арттырады. Сарапшы-трасологтің банктегі сейфтер мен олардың кілттерін үнемі тексеріс жүргізуі кілттердің көшірмелерін жасау және банк сейфтарындасақталатын құндылықтарға рұқсатсыз қол жеткізу қаупін бір ола жояды.

Сараптама сот ісін жүргізуде арнайы білімді қолданудың жалғыз нысаны емес. Қылмыстық-процестік заңа маманды оның арнайы білімін пайдалану мақсатында тергеу және сот әрекеттерін жүргізуге тарту мүмкіндігі көзделген. Сарапшының және маманның процессуалдық жағдайы ұқсас. Олар арнайы ілімге ие болып, оларды өздерінің процестік қызметінде қолануы тиіс, істің нәтижесіне мүдделі болмауы тиіс. Алайда сарапшы мен маманның арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Сарапшы оның қарауына берілген объектілерді талдай отырып, дәлелдемелердің жеке көздері болып табылатын қорытынды береді. Маман өзінің арнайы білімі мен дағдыларын тергеушіге немесе сотқа дәлелде-

мелерді анықтау, бекіту және алып қоюда көмек көрсетеді; олардың назарын дәлелдемелерді анықтау мен бекітуге байланысты мән-жайларға аудартады.

Тергеу және сот әрекеттерін жүргізу кезінде туындаған арнайы мәселелерге қатысты түсіндірме береді. Маман тікелей қадағалау жолымен анықтаған фактілер туралы мәліметтер тергеу немесе сот әрекеттері хаттамасында тіркеледі. Егер тергеушіге немесе сотқа қажетті фактілер мен мән-жайларды анықтау үшін арнайы білімнің негізінде зерттеу жүргізу қажеттілігі туындаған кезде сараптама тағайындау керек. Сарапшы әлдеқашан жиналған дәлелдемелермен жұмыс істейді, оларды зерделеу нәтижесінде тергеушіге немесе сотқа бұрын белгісіз болған жаңа нақты деректер алады. Кейбір жағдайларда мамандар да зерттеу жүргізеді (мысалы, қылмыстық іс қозғауға дейін тергеп-тексеру), бірақ бұл алдын ала зерттеулер болып табылады және алынған нәтижелерінің дәлелдемелік маңызы жоқ.

Тергеуші немесе судья арнайы білімге және тиісті қылыми-техникалық құралдарға ие бола отырып, маманның көмегінсіз жұмыс істей алады (маманның тергеу әрекеттеріне міндетті түрде қатысуы жағдайларын қоспағанда). Тергеуші немесе судья сараптаманы оның арнайы білімге ие болуына немесе болмауына қарамастан тағайындайды, себебі сараптамалық зерттеу арқылы алынған нақты деректер сарапшының қорытындысынан басқа ешбір процессуалдық құжатта көрсетіле алмайды. Тергеуші (сот) аттай дәлелдемелер жинауға құқылы, бірақ олардың көздері бола алмайды. Тергеуші (сот) мен сарапшының міндеттері үйлеспейді.

Бірде бір теория ғылыми білім мен практикалық қызметті жүйелендірусіз түсініктеме бере алмайды. Жүйелік әдіс заттар мен құбылыстарды белгілі бір біртұтас білімнің бөліктері мен элементтері ретінде қарастыруды болжайды. Бұл бөліктер мен элементтер өзара байланысып, біртұтас жүйені құрайтын біріккен жаңа қасиеттерін қалыптастырады. Философтар қандай да бір ғылыми жүйенің жетілуі оның жіктеу жүйесінің аяқталуымен анықталады деп атап өткен¹⁶.

Сот сараптамасы институтын ұстауға жүйелік тәсілдеме оның дамуының барлық кезеңдері үшін тиесілі. Дәл осындай тәсілдеме қылмыстық процесте сот сараптамасын ғылыми негізделген түрде жіктеуге мүмкіндік береді.

Логикада жіктеуді «қандай да бір түрдегі заттарды осы түрдегі заттарға тән және оларды басқа түрдегі заттардан ерекшелендіретін айтарлықтай белгілеріне сәйкес жіктелімге бөлу, сондай-ақ әрбір жіктелім пайда болған жүйеде белгілі бір орынға ие және өз алдына жіктелім тармақтарына бөлінеді» деп түсіну қалыптасқан. Әрбір жіктеудің белгілі бір ғылыми немесе практикалық мақсаттары бар екендігін есте сақтау қажет. Осы мақсаттарға байланысты заттардың белгілері немесе белгілер тобы және олар үшін ортақ және осы мақсаттарды жүзеге асыруға қатысты жіктеуші үшін маңызды құбылыстар ретінде жіктеу үшін негіз де табылады.

Әрбір жіктеу оның логикалық ережелерін сақтаумен қалыптасады, атап айтсақ:

1) бірдей жіктеуде бірдей негізді пайдалану қажет;

2) жіктеу мүшелерінің көлемі жіктелетін жіктелімнің көлеміне тең болуы тиіс;

3) жіктеу мүшелері бірін-бірі өзара шығаруы тиіс; яғни олардың бірде біреуі басқа жіктелімнің көлеміне кірмеуі тиіс;

4) жіктелім тармақтарына бөу үздіксіз болуы тиіс, яғни жақынырақ жіктелім тармағын алып, алыстағы жіктелім тармағына секірмеу керек.

Криминалистикалық және заң әдебиеттерінде қылмыстық процестегі сот сараптамаларын бірнеше негіздер бойынша жіктеуге болады.

А.Р. Шляхов жіктеу негізі қандай теориялық және практикалық міндеттер қойылуына және оларды кім шешуіне байланысты деп көрсетуі әділетті. Барлық криминалистер мен сот сарапшылары дерлік сараптаманы жіктеу үшін арнайы негіз ғылыми тұрғыда сарапшының арнайы білімінің мәнін анықтайтын сараптамалық зерттеудің нысаны, объектісі және әдісі болып табылатынымен келіседі.

Алайда кейбір авторлар жіктеу үшін негіздер ретінде «зерттеуді жргізу үшін сарапшылар пайдаланатын білім саласына» нақты көрсетпейді¹⁷. Сарапшының арнайы білімінің көзі болып табылатын білім саласы олардың мәнін анықтайтын құрамдас бөлігінің бірі болып табылады. Басқа құрамдас бөліктер зерттеу нысаны, объектісі, әдісі мен әдістемесі болып табылады.

А.Р. Шляхов білім саласын жіктеудің сот сараптамасын жіктеуден айырмашылығы бар екендігін дұрыс көрсеткен, себебі «физикалық, химиялық, математикалық, техникалық әдістер мен құралдар сараптаманың барлық топтары мен түрлерін жүргізу кезінде пайдаланылады». Криминалистикалық әдебиетте сараптамалық зерттеудің нысанына, объектісіне және әдістемесіне байланысты сот сараптамасының бірнеше жіктелімі көрсетіледі. Мысалы А.Р. Шляхов біртұтастық және бірлесу дәрежесіне қарай сот сараптамасын төрт деңгейге бөледі: 1. Жіктелім (үлгілер). 2. Тектері. 3. Түрлері. 4. Түр бөлігі. Сараптаманың жіктелімін білімнің біртұтастығымен біріктірілген, сот сараптамасының теориялық және әдістемелік негіздерін қалыптастырудың көзі болып табылатын сараптамалық зерттеулер құрайды.

Сараптаманың түрі сараптамалық зерттеу нысаны, объектісі және әдістемелері бойынша ажыратылады. Сараптаманың түрін сараптаманың түрлік нысаны анықтайды. Сараптаманың түр тармақтары сараптаманың міндеттеріне байланысты ажыратылады. А.Р. Шляхов сот сараптамасын тоғыз жіктелімге бөледі. Н.А. Селиванов сот сараптамасын он үш жіктелімге бөледі. Ғалым сарапшылардың арасында сот сараптамаларының жіктелімі мен түрлерінің субординациясына қатысты бірыңғай пікір жоқ.

Ғылымның, техниканың, сараптамалық зерттеу әдістемелерінің дамуымен, арнайы білім салаларының бірігуі және саралану процесі дамуымен сот сараптамасының түрлерін жіктеу өзгертін болады. Сот сараптамаларын нысан, объект, әдістеме және арнайы білім көзі ретіндегі білім саласы бойынша жіктеу сараптаманы тағайындаудың практикалық міндеттерін шешу; сарапшыны таңдау; сот сараптамаларының әртүрлі түрлерінің заманауи мүмкіндіктерін ескере

отырып, сарапшыға сұрақтар құру, ғылыми негізділігіне қарай сарапшының қорытындысын дұрыс бағалау үшін өте маңызды.

Жіктеу үшін жеке элементке негіздерді бөлмей-ақ, А.Р. Шляхов, оның пікірінше, сот сараптамасын түрлерге бөлудің басты белгісі болып табылатын тағы бір түрін көрсетеді: «Теңдестіру – криминалистикалық сараптаманың басты белгісі». Аайда әрі қарай ол криминалистикалық сараптаманың көмегімен сәйкестендіру міндеттері ғана шешілмеді деп жазады.

Біздің ойымызша, сот сараптамасын жіктеу үшін дербес негіздеме сараптамалық зерттеу міндеттері болып табылады. Осы белгі бойынша барлық сараптамалар екі үлкен топқа бөлінеді.

Сот сараптамасын нысаны, объектісі, әдістемесі, арнайы білім көзі және сараптамалық міндеттерді шешу деңгейі бойынша жіктеу үшін жоғарыда көрсетілген негіздерді арнайы немесе гносеологиялық деп атауға болады, себебі бұл белгілер жалпы сарапшы ие болатын арнайы білімнің мәнін құрайды.

Арнайы негіздерден басқа сот сараптамаларын жіктеу үшін процестік және ұйымдастырушылық-әдістемелік негіздерді бөліп көрсетуге болады.

Қылмыстық процесте сот сараптамасы келесідей бөлінеді:

- зерттеудің реттілігі бойынша – бірінші және қайталама;

- зерттеу көлемі бойынша – негізгі және қосымша;

- сараптамалық зерттеуді орындайтын адамдардың санына қатысты – жеке және комиссиялық;

- пайдаланылатын білімнің сипатына қарай – бірыңғай және кешенді.

Сарапшының белгілі бір жұмыс түрін жүргізу кезінде адамдардың әрекеттерін анықтау ретіндегі нормативтік зерттеулер жүргізудің заңдылығы кейбір авторларда күмән тудырады.

Заңгерлік жағдайды шешу мақсатында объектіні өзгерту мүмкіндігі ретіндегі қайта жүргізілетін зерттеулер азаматтық процеске жатады:

- өткізу орны бойынша – сараптамалық мекемелерде және сараптамалық мекемелерден тыс жүргізілетін сараптамаларға;

- сараптамалық зерттеудің объектісі болып табылатын адамның орналасқан жері бойынша – амбулаторлық және стационарлық.

Алдын ала тергеу сатысында тағайындалған сараптаманың сотта қарау сатысында тағайындалған сараптамадан айтарлықтай айырмашылығы бар. Бұл айырмашылық осы сатыларда шешілетін міндеттердің ерекшелігімен, сондай-ақ осы сатыларда пайда болатын қылмыстық-процестік қатынастардың ерекшелігімен болжанады.

Сараптаманы негізгі және қосымша, алғашқы және қайталанған деп бөлу оларды тағайындаудың процестік тәртібіне және нақты сарапшыға тапсыруына қарай ғана емес, сондай-ақ қайталанған және қосымша сараптаманың қорытындысын бағалау ерекшеліктеріне, қайлама және қосымша сараптаманы тағайындау мен жүргізу тактикасы бойынша криминалистикалық ұсынымдарды әзірлеуге қарай маңызды болып табылады. Біз өз жұмысымызда қайталанатын және қосымша сараптаманың процестік жағына аса назар аударамыз.

Заңда сарапшыдан жауап алуды сарапшының қорытындысы айқын болмаған жағдайда алу керектігін көрсету қажет. Заң әдебиеттерінде сараптаманың айқын болмауы немесе жеткіліксіз айқын болуы әртүрлі түсіндіріледі. С.Ф.Бычкованың берген түсіндірмесі қызықты.

«Сарапшының қорытындысының жеткіліксіз айқын болуы сарапшының таңдаған зерттеу әдістемесінің, ол пайдаланған ғылыми-техникалық құралдардың, объектілерді зерделеу кезінде анықталған белгілердің мағынасы мен маңызын; анықталған белгілерді сарапшының бағалау критерийлерін түсіндіру қажеттілігін білдіреді»¹⁸. Алайда бұл әрекеттердің барлығы С.Ф. Бычкова сарапшыдан жауап алу мен қосымша сараптама тағайындауды ажыратудың негізгі критерийлері деп есептейтін сараптамалық зерттеулерді болжайды. Сондықтан қорытынды айқын болмаған жағдайда сарапшыдан жауап алу жеткілікті болады. Ал сарапшыдан жауап алу кезінде сарапшының қорытындысы толық, негізделмеген, дұрыс емес екендігі анықталған жағдайда ғана қосымша немесе қайта сараптама тағайындау туралы шешім қабылдау қажет.

Сарапшының қандай қорытындысы процессуалдық әдебиетте толық емес болып танылады? Ю.К. Орлов сарапшының қорытындысының айқын болмауы қосымша сараптама тағайындау үшін дербес негіздеме бола алмайды деп есептейді.

Егер сарапшы осы жағдай үшін әзірленген зерттеудің бар технологиясын пайдаланбағандықтан, немесе оған берілген материалдардың құрамындағы барлық мән-жайларды ескермегендіктен, қорытынды толық болмаған жағдайда аталған қорытындыны негізсіз деп тануға болады, бұл сараптаманы қайта тағайындау үшін негіз болады.

Міндеттердің көлемін азайтуда көрінетін толық еместік қосымша сараптама тағайындау үшін негіз болып табылады, себебі бұл жағдайда сарапшының ол шешкен мәселелер бөлігінде қорытындысы күмән тудырады. Егер толық еместік зерттеудің алға қойылған міндеттерін шешу үшін қажетті сипатына және көлеміне қатысты болса, қайта сараптама тағайындау талап етіледі.

Сараптама нысанын тарылту көбінесе келесідей себептерге байланысты: 1) сарапшының алдына қойылған мәселелер оның арнайы білімінің шегінен шығады; 2) ол ұсынған білім саласы жеке мәселелерді шешу үшін зерттеудің жеткілікті негізделген және сенімді әдістерін өңдеген жоқ; 3) сарапшының қарауына берілген материалдар қорытынды беру үшін жеткіліксіз.

С.Ф. Бычкова «сараптамалық зерттеудің айқын болмауын және толық еместігін жою қажеттілігінен басқа сарапшының қорытындысын алғаннан кейін алдыңғы зерттеумен байланысты қосымша мәселелерді шешу қажеттілігі туындаған кезде (сараптама тағайындау кезінде ескерілмеген жаңа нұсқаның пайда болуы; зерттеуді талап ететін жаңа объектілер анықталғанда) қосымша сараптама жүргізілуі мүмкін» деп көрсетеді. 1. Жаңа нұсқа пайда болған кезде сараптаманың нысаны айтарлықтай өзгереді, ал жаңа объектілер пайда болған кезде зерттеудің өзі, оның сипаты, әдістері айтарлықтай өзгереді, сондықтан бұл

пікірмен келісуге болмайды. Сондықтан осы жағдайларда, біздің ойымызша, қосымша емес жаңа сараптама тағайындау орынды.

Сараптамалық әдебиетте сотта қарау барысында алдын ала тергеу сатысында жүргізілген сараптаманың негізділігіне күмән туындаса, тағайындалған сараптама қайталанған болып табылады деген пікір кездесуде: «Қайталанған сараптамада, әсіресе, ол соттың ұйғарымы бойынша жүргізілсе, ал біріншісі алдын ала тергеу сатысында жүргізілген болса, айыпталушының жеке басын және оның құқық бұзушылық жасау кезіндегі жай-күйін сипаттайтын көптеген материалдар жиі болады».

Бұл ереже біз үшін күмәнді болып табылады, себебі сот тергеуі – бұл негізгі міндеті сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында алынған немесе сотта тікелей ұсынылған дәлелдемелерді зерттеу болып табылатын сотта қараудың дербес кезеңі. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезеңінде алынған сарапшының қорытындысы да тексеріліп, бағаланады. Егер сарапшының қорытындыларын зерттеу барысында сот олардың толық еместігі, негізсіз, дұрыс еместігі туралы қорытынды жасаса, сотта қарау барысында тағайындалған сараптама сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында жүргізілген сараптамаға қатысты қосымша немесе қайталанған емес, жаңа болып саналады, себебі сот тергеуі – бұл қылмыстық процестегі дәлелдеудің басқа процестік жағдайларында өзге субъектілер жүргізетін дәлелдемелерді тәуелсіз зерттеу. Алайда егер сарапшының қорытындысы толық емес болып танылса, жаңа сараптама сол сарапшыға тапсырылады, ал егер негізсіз және дұрыс емес болса, басқа сарапшыға немесе сарапшыларға тапсырылады.

Қандай сараптама - қосымша немесе жаңа сараптама тағайындалуы тиіс туралы мәселені шешу кезінде зерттеу қажет болған жағдайда арнайы білімнің негізінде қосымша сараптамаға сүйену қажет. Заң шығарушы қосымша сараптаманы қылмыстық-процестік құралдарды үнемдеу ережелеріне сүйене отырып, енгізді. Егер тергеуші мен соттың тарапынан бұрын жүргізілген зерттеудің нәтижесі күмән тудырмаса, бұл жағдайда қосымша сараптама тағайындау орынды. Егер жаңа сараптаманың өзіндік зерттеу нысаны, объектісі, міндеттері болса және алдыңғы зерттеудің нәтижесі пайдаланылмаса, бұл жағдайда жаңа, дербес, негізгі, алғашқы сараптама тағайындау орынды.

Сараптаманы қайта тағайындау үшін негіз сараптамалық қорытындының негізсіздігі немесе оның дұрыстығында күмән болуында. Егер сарапшының қорытындысы істің нақты мән-жайларына қайшы болса немесе сотта қарау кезінде сарапшының қорытындысына ықпал ете алатын жаңа деректер анықталса, сондай-ақ сараптаманы тағайындау немесе жүргізу кезінде қылмыстық-процестік заңнама айтарлықтай бұзылған жағдайда сот сараптаманы қайта тағайындай алады. Ю.К. Орлов жеткілікті дәлелдермен бекітілмеген сарапшының қорытындысы негізсіз деп есептейді. Тіпті сарапшының қорытындысы мәні бойынша дұрыс болса да. Сарапшы таңдаған зерттеу әдістемесінің дұрыстығында күмән туындаған, зерттеу көлемі жеткіліксіз болған, сондай-ақ қорытындылар зерттеу нәтижесінен шығарылмаған жағдайда сарапшының қорытындысы

негізсіз деп есептеледі. Иллюстрация ретінде сот-психиатриялық сараптамасын қайта тағайындауға әсер ететін факторларды келтіруге болады. Алғашқы сараптамада сыналатындардың есі дұрыс деп таныған жағдайда күмәндандудың негізі келесі факторлардың тобы, көбінесе олардың үйлесу қалпында, болып табылады:

1) қылмыс себептерінің айқын болмауы, шектен тыс қатыгездік, қылмысты жасыруға әрекет етпеу;

2) жауап алу немесе сот отырысында айыпталушының мінез-құлқының дұрыс болмауы, жасалған қылмысты қисынсыз түсіндіру, ретсіз сөз сөйлеу;

3) айыпталушыны жауаптылыққа тартуға дейінгі оның әдеттен тыс мінез-құлқы туралы куәлардың арызы;

4) сараптамалық зерттеудің өзінің ақаулықтары, олар бұл жағдайда қылмыстық істен алынған деректерді бір жақты іріктеуде көрінеді, психикалық амандық туралы деректер келтірілгенде және психикалық денсаулығында (мысалы, есалаң адамдардың мінез-құлқындағы астарлық, боямалылық) күмән тудыруы мүмкін фактілер атап өтілмегенде және көрсетілмегенде көрінеді.

Алғашқы сараптама есі дұрыстығы туралы қорытынды берген кезде сараптаманы қайта тағайындау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтардың пайдакүнемдік себептерінің бар-жоғы, қылмыстық құқық бұзушылықты жасыру, қылмыстық құқық бұзушылықты өзге де адамдармен бірлесіп жасау, күдіктінің сырттай тәртіпті мінез-құлқының бар-жоғы, оның айналасындағыларға формалды бағыты, бұрынғы деректердің сақталуы және т.б. сияқты деректер күмән тудыруға себеп болады¹⁹.

Сондай-ақ әдебиетте сараптаманы қайта тағайындаудың келесідей негіздері көрсетіледі:

1) сарапшы қорытындысының дұрыстығы ол істің басқа материалдарына қайшы болуымен күмән тудырады;

2) сарапшының қорытындысы ғылыми негізделмеген болып табылады;

3) сараптаманы дайындау және жүргізуді реттейтін процестік нормалардың бұзылуының салдарынан сарапшы қорытындысының дұрыстығында күмән туындайды.

Сарапшы қорытындысының негізсіз және дұрыс емес ұғымы, бір-біріне жанасқаны сөзсіз, алайда олардың мағыналық жүктемесі әртүрлі. Өзінің ғылыми негізсіз болуына қарай, тұжырымдары әлсіз дәлелденуіне қарай немесе сараптаманы тағайындау мен жүргізу кезінде қылмыстық-процестік заңның бұзылуына қарай күмән тудыратын сарапшының қорытындысы негізсіз болып есептеледі. Жеткілікті дәлелденген, ғылыми негізделген, бірақ іс бойынша басқа дәлелдемелерге қайшы келетін сарапшының қорытындысын дұрыс емес деп есептеуге болады. Бұл жағдайда сараптаманы қайта тағайындау іс бойынша дәлелдемелердің арасындағы қайшылықтарды жою құралы бола алады.

Процестік әдебиетте егер алғашқы сараптама істің басқа материалдарына қайшы келсе, немесе сот сарапшының қорытындысын негізсіз деп таныса, сараптаманы қайта тағайындау соттың құқығы ма немесе міндеті ме деген мәселе ұзақ уақыт пікір-талас тудырды.

Осы мәселені шешу кезінде қылмыстық іс бойынша дәлелдеуді жүзеге асыратын субъектілердің процестік мәртебесінің ерекшеліктеріне сүйену қажет. Біз сотқа қылмыстық процестегі жариялылық принципіне және істің мән-жайларын зерттеудің жан-жақтылығы, толықтығы, объективтілігі принципіне қарай істің мән-жайларын дәлелдеу міндетін жүктеу позициясында тұрмыз. Қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын субъектілерің процестік мәртебесінің ерекшелігі олардың процестік мәртебесінің құрамында құқық пен міндетті бөлу өте күрделі болуында. Алдын ала тергеуге қатысушыларға қатысты құқық мемлекетке қатысты міндеттер де болып табылады. Яғни сараптаманың негізсіздігіне және дұрыстығына күмән болуына байланысты сараптаманы қайта тағайындау құқығы мемлекетке қатысты екі жағдайда тергеушінің және соттың міндеті болып табылады: 1) егер басқа жолдармен іс бойынша дәлелдемелердегі қайшылықты жоюға болмаса; 2) егер заң осы мән-жайларды анықтау үшін сараптаманы міндетті түрде тағайындау мен жүргізуді талап етсе.

Сараптаманы қайта тағайындаудың оны алғаш рет тағайындау мен жүргізу кезінде жіберілген қылмыстық-процестік заңның айтарлықтай бұзылуы сияқты негізіне аса назар аудару қажет. Сараптамаға қатысты ұқсастығы бойынша сарапшының қорытындысын дұрыс емес деп тануға әкеп соқтыратын қылмыстық-процестік заңның айтарлықтай бұзылуының жалпы ұғымын қалыптастыруға болады. Сарапшының қорытындысын негізсіз деп тануға және сараптаманы қайта тағайындауға әкеп соқтыратын қылмыстық-процестік заңды айтарлықтай бұзу сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде процеске қатысушылардың кепілдік берілген заңды құқықтары мен мүдделерінен айыру немесе оларға қысым көрсету жолымен сарапшыға материалды жан-жақты қарастыруға, зерттеу жүргізуге және дәлелді, дұрыс, объективті қорытынды шығаруға, ал процеске қатысушыларға өздерінің құқықтарын іске асыруға кедергі келтірген ҚПК баптарының талаптарын бұзу деп есептеледі.

Сарапшы қорытындысының негіздемесін арнайы және процестік негіз деп түсіну қажет. Сарапшы қорытындысының арнайы негіздемесін ғылыми негіздеме деп түсіну керек. Сарапшының ғылыми негізделген қорытындысы ұғымына: 1) сарапшының алдына қойылған міндеттерін дұрыс түсінуі; 2) сараптамалық зерттеудің қолданылатын әдістері мен әдістемелерінің дұрыс болуы, өңделгені, апробацияланғаны; 3) сарапшы объектілерді зерттеу барысында анықтаған белгілерді дұрыс бағалау; 4) сарапшының біліктілігі мен құзыреттілігі; 6) нақты есептердің дұрыс болуы; 7) сараптамалық зерттеудің айқындылығы; 8) сараптамаға жіберілген материалдың сапалылығы жатады. Процестік негіздемені сараптаманы дайындау, тағайындау және жүргізу кезінде барлық процестік нормалардың сақталуы деп түсіну қажет. Сарапшы қорытындысының іске жататына сараптаманы тағайындау мен жүргізудің процестік тәртібінен басқа заттай дәлелдемелерді – сараптамалық зерттеу объектілерін жинаудың процестік тәртібін сақтау ықпал етеді. Біз сондай-ақ процестік негіздемеге қылмыстық-процестік дәлелдеудің барлық қатысушылары үшін сарапшы тұжырымдамаларының талабын қосамыз²⁰.

Яғни қайта тағайындалған сараптама өзінің мағынасы бойынша алғашқы сараптамадағы объектілерге қатысты тағайындалатын және дәл сондай нысанға ие, сарапшының қорытындысының ғылыми негізділігіне күмән болған жағдайда, қорытындының іс бойынша басқа дәлелдемелерге сәйкес болмаған жағдайда тағайындалатын сараптама болып табылады.

Сарапшының алғашқы сараптаманың қорытындысын бағалау құқығын ерекше қарастыру қажет. Әдебиеттерде сараптаманы қайта жүргізу кезінде сарапшының алғашқы қорытындысын бағалау мүмкіндігі туралы мәселе қарастырылды. Бұл ретте, Т.В. Сахнова сарапшының қорытындысын (алғашқы әрі қайталанған) соңғы процестік тұрғыда тергеуші мен сот бағалайтынын дұрыс атап өтіп, сараптаманы қайта тағайындау кезінде сарапшыға алғашқы қорытындыны бағалауға қатысты сұрақ қоюға болмайды деген қорытындыға келді.

Бұл мәселеден қайта тағайындалған сараптама сарапшының алғашқы қорытындысын тексеру үшін ғана тағайындала алады ма деген сұрақ туындайды. Бұл сұраққа оң жауап құқықтың нормаларының ережелерінен туындайды. Тергеушінің және соттың сарапшының алғашқы қорытындысының дұрыстығында немесе негізделуінде күмән болған жағдайда сараптама қайта тағайындалады. Ал бұл күмән сарапшының қорытындысы іс бойынша басқа дәлелдемелерге сәйкес болмағанда, сараптаманы дайындау, тағайындау және жүргізу кезінде қылмыстық-процестік заң айтарлықтай бұзылғанда пайда болады. Немесе сарапшы қорытындысының ғылыми негізделуі күмән тудырады. Бұл ретте тергеуші мен сот дәлелдеу субъектісі және сараптамалық бағалау ретінде жүзеге асыратын процестік бағалауды ажырата білу қажет. Біздің ойымызша, процестік және сараптамалық бағалауды ажыратудың негізгі критерийі тергеушінің, соттың және сарапшының бағалау қызметінің мақсаты болып табылады. Тергеуші мен соттың бағалау қызметінің мақсаты – бұл дұрыс, негізді процестік шешім қабылдау. Сарапшының бағалау қызметінің мақсаты – арнайы білімнің негізінде шынайы, объективті, дұрыс қорытынды беру. Сонымен қоса сарапшы дәлелдемелерді де бағалауға мәжбүр, мысалы, олардың негізінде алғашқы деректер қалыптасқан куәлардың айғақтары, мысалы, автотехникалық сараптама үшін. Алайда ол куәнің айғақтарын дұрыстығына, қатыстылығына қарай емес, оның алдына қойылған мәселерге жауап алу үшін қажетті арнайы білім ретінде бағалайды.

Осылайша заңда келесідей нормаларды қарастыруға болады:

Сарапшының қорытындысы толық болмаған жағдайда, егер сарапшыдан алынған жауап қорытындыдағы кемшіліктердің орнын толтырмаса, қосымша сараптама тағайындалады. Сарапшының қорытындысы айқын болмаған жағдайда сарапшы жасаған тұжырымдар мен зерттеулерді нақтылау және түсіндіру мақсатында сарапшыдан жауап алынады.

Қосымша сараптама сол сарапшыға және басқа да сарапшыға да тапсырылуы мүмкін.

Сарапшы қорытындысының ғылыми негізділінде күмән туындаған жағдайда, қорытынды іс бойынша басқа дәлелдемелерге қайшы болған жағдайда немесе сарапшының қорытындысының дұрыстығына, объективтілігіне, шынайылығына ықпал еткен немесе ықпал ете алатын қылмыстық-процестік құқықтың нормаларын айтарлықтай бұзу, немесе процеске қатысушылардың құқықтарын шектеу арқылы қорытындының іске асуына ықпал еткен бұзушылықтар болған жағдайда сол объектілерді зерттеу, сол мәселелерді шешу үшін сараптама қайта тағайындалады.

Сараптама қайта тағайындалған кезде сарапшылардың қарауына алғашқы қорытынды жіберіледі.

Қайталама сараптама сарапшылар комиссиясына тапсырылуы тиіс. Қажет болған жағдайда комиссияның жұмысына алғашқы сараптаманы жүргізген сарапшы (сарапшылар) тартылуы мүмкін.

Әдебиеттерде комиссиялық және кешенді сараптама аса қызығушылық танытуда және пікір-талас тудыруда.

Әдебиеттерде кешенді сараптамамен салыстырғанда комиссиялық сараптаманың анықтамасында үлкен қайшылықтар жоқ. Пікір-талас негізінен сарапшылардың тұжырымдамасының нысандарына қатысты.

Ғалым-криминалистер мен процессуалистер кешенді сараптама ұғымын 50-жылдардың соғынан бастап әзірлеуде. Әртүрлі ғалымдардың сараптаманың ұғымы және белгілері туралы пікірлері бір жерден шықпайды. Кейбір ғалымдар кешенді сараптаманың құбылыс ретінде бар болу мүмкіндігін жоққа шығарады, ал кейбіреулері сараптаманың осы түрін заң жүзінде реттеу керек деп есептейді.

Ғалымдардың көбісі кешенді сараптамаларды тағайындау, жүргізу және заң жүзінде реттеу проблемасында бірнеше аспектілерді ажыратады. Мысалы, И.А. Кудрявцев процестік, әдістемелік, ұйымдастырушылық және гносеологиялық жақтарды бөліп көрсетеді. Сонымен қоса ол кешенді сараптаманың процестік белгісін «сот сараптамасының әртүрлі түрлерін, топтарын, жіктелімдерін білдіретін сараптаманы кәсіби дайындаудың негізін құрайтын арнайы білімді пайдалану» деп түсінеді²¹. Бұл кешенді сараптаманың процестік емес, арнайы, гносеологиялық аспектісі болып табылады. Әдебиеттерде кешенді сараптаманың әртүрлі белгілері бөліп көрсетіледі, авторлардың көбісінің пікірі бойынша, олардың ішінде сараптаманы жүргізу барысында арнайы білімнің әртүрлі салаларын пайдалану бастысы болып табылады, алайда зерттеу негізінде зерттеудің бір объектісі, нысаны мен әдісінің тұтастығы болуы қажет.

Ғалымдардың пікірлерінің әртүрлі болуы негізінен кешенді сараптама барысында бірігетін білімнің жақындық дәрежесіне қатысты.

Әдебиеттерде бір сараптама аясында кешенді сараптаманы, сараптама кешенін және кешенді зерттеуді ажырату қажет екендігі дұрыс көрсетілген. Сараптамалар кешені – бұл ретімен тағайындалатын сараптамалық зерттеулер. А.Р. Шляхов «тергеушінің жедел-тактикалық позициясынан мұндай зерттеулер бірқатар мәселелерді шешумен қатар кешенді болып табылады. Алайда зерттеуді

әртүрлі мамандар қатар жүргізуі кешенді сараптаманың айқындайтын элементі болып табылмайды» деп атап өтті²².

Арнайы білімнің әртүрлі салаларын падалану кезіндегі зерттеудің бірыңғай нысаны мен мақсаттары – бұл кешенді сараптаманың сараптамалар кешенінен негізгі айырмашылығы. Бір сараптама аясындағы кешенді зерттеу арнайы білімнің бір саласының аясында қойылған мәселелерді шешу үшін әртүрлі әдістерді пайдаланумен сипатталады. Мысалы, жазуды танып айыру сараптамасы физиологияның, лингвистиканың, педагогиканың, математиканың әдістері мен құралдарын пайдалану негізінде құрылады.

Қазіргі кезде барлық сараптамалар дерлік әртүрлі әдістер мен әдістемелер кешеніне негізделіп жүргізіледі. Бұл ретте, бұл әдістер мен әдістемелер сараптаманың бір түрі немесе тобы аясында әзірленеді.

Кешенді сараптама, біздің ойымызша, жекеше әрі комиссиялық бола алады. Біздің пікірімізше, адам өлімінің себептерін анықтау бойынша сараптама үнемі кешенді болып табылады, себебі сараптаманы жүргізуге мамандар қатысады: сот медиктері, биологтар, гистологтар, физик-техниктер, сот-медициналық сараптамасы бюросының криминалистік бөлімдерінің криминалист-сарапшылары. Адам сүйегінің белгілі бір адамға тиесілігін анықтау бойынша сараптама кешенді болып табылады. Сараптаманы жүргізуге қатысатын мамандардың санына қарай зерттеу жекеше және комиссиялық бөліп бөлінеді, арнайы білімнің тартылатын салаларына қарай бір сараптама және кешенді сараптама болып бөлінеді.

Сараптамалық және заң әдебиеттерінде сараптаманы жүргізушінің процесуалдық жағдайын және сараптамалық мекеме басшысының кешенді сараптама жүргізу туралы шешімді өз бетінше қабылдау құқығын анықтау қажеттілігіне қатысты пікірлер айтылуда.

Мысалы, «сараптамалық мекеменің басшысы ұсынылған материалдар бойынша кешенді сараптама жүргізу туралы шешімді өз бетінше қабылдап, оны жүргізуді ұйымдастыруға құқылы» деген пікір айтылуда. Бұл пікір дұрыс емес, себебі бұл жағдайда сараптамалық мекеменің басшысына сараптаманың нысанын анықтау құқығы беріледі, яғни ол дәлелдемелерді жинайтын субъектіге айналады, алайда бұған жол берілмейді. Алайда тергеуші мен судья арнайы білімнің әрбір саласындағы сарапшылар құзыретінің шектерін дұрыс біле қоймайтынын атап өту қажет. Сондықтан оларға қандай да бір мәселе бойынша қандай сараптама – бір немесе кешенді сараптама қажет екендігі туралы мәселені шешу қиынға соғады. Бұл мәселені шешу кезінде сараптамалық мекеменің басшысына арнайы білімнің әртүрлі саласындағы бірнеше маманды тартумен кешенді сараптамалық зерттеуді талап ететін мәселелер қалыптасатын бір сараптаманы жүргізу туралы қаулы келіп түскен жағдайда сараптамалық мекеменің басшысы бұл туралы сараптаманы тағайындаған органға хабарлауы тиіс. Анықтау органы, тергеуші, прокурор немесе сот (судья) қана кез келген, оның ішінде кешенді сараптаманы да тағайындау туралы шешім қабылдай алады.

Сараптама жекеше немесе комиссиялық жүргізілуі мүмкін.

Комиссиялық сараптама күрделі жағдайда, атап айтсақ сараптаманың көмегімен анықталатын ерекше мәніне, жасалған әрекеттің ауырлығына, қылмыстық істің өзінің ерекше қоғамдық мәнімен байланысты жағдайда тағайындалады. Қайталама сараптамалар да комиссиялық түрде жүргізіледі.

Комиссиялық сараптама – бұл арнайы білімнің бір саласының бірнеше сарапшылары жүргізетін зерттеу (сараптаманың ір тобы немесе түрі аясындағы).

Сарапшылар зерттеуді бірігіп жүргізіп, өз араларында ақылдасып, бір ортақ ойға келіп, қорытынды жасап, қол қояды. Сарапшылар арасында келіспеушілік болған жағдайда олардың әрқайсысы басқа сарапшылардың пікірлерімен келіспеу себептерін міндетті түрде көрсете отырып, өзінің қорытындысын жасап қол қояды.

Анықтаушының, тергеушінің, прокурордың немесе соттың (судьяның) талабы сараптамалық мекеменің басшысы үшін міндетті. Егер сараптамалық мекеменің басшысына осы органдардан жекеше сараптама тағайындау туралы қаулы (ұйғарым) келіп түссе, жағдайдың күрделілігіне қарай сараптаманы комиссиялық өткізу керек деген қорытынды жасаса, ол сараптаманы тағайындаған адамның келісімімен комиссиялық сараптама жүргізуді ұйымдастыруға құқылы.

Сараптамалық зерттеулерді толық немесе сарапшылар комиссиясының құрамына қосылмаған адамдардың жеке жүргізуіне жол берілмейді.

Сараптаманы сараптамалық немесе сараптамалық мекемеден тыс тағайындау процестік тәртіп бойынша ажыратылады.

Сараптаманы амбулаторлық және стационарлық деп бөлу зерттеу объектісі адам болып табылатын сараптаманың түрлеріне жатады: тірі адамның сот-психологиялық, сот-психиатриялық және сот-медициналық сараптамасы.

Стационарлық сот-психиатриялық, сот-психологиялық және сот-медицина сараптамасы өзінің құқықтық мәні бойынша маңызды болып табылатын істің мән-жайларын анықтау құралы болып қана қоймай, ең алдымен, тергеуші мен сот алдында осы адамның есі дұрыстығы туралы мәселе болғандықтан, белгіленген тәртіпте әлі кінәлі болып танылмаған, танылмауы мүмкін адамды бас бостандығынан айыруға мәжбүрлеу шарасы ретінде сипатталады.

Сарапшы ғана сотқа қандай сараптама – амбулаторлық немесе стационарлық сараптама арқылы сотты қызықтыратын мән-жайды белгілеуге болатынын көрсете алатыны күмән тудырмайды.

Алайда стационарлық сараптаманы тағайындау туралы шешімді процестің барлық кезеңдерінде және барлық қатысушыларға қатысты сот қана қабылдайды. Егер сот-психиатриялық, психологиялық немесе сот-медициналық сараптаманы куәға және жәбірленушіге қатысты тағайындалса, оны осы адамдардың рұқсатымен ғана жүргізуге болады.

1.3 Сот сараптамасын жүргізуді әдіснамалық қамтамасыз ету

Сот сараптамасының әдіснамалық негізі оның негізін қалаушы принциптер болып табылады.

Қылмыстық процестің принциптері олардың процестік табиғатын анықтауға мүмкіндік беретін жеке құқықтық нормалар үшін маңызды интеграциялық директивтер қалыптастырады, ал күмәнді жағдайларда оларды түсіндіру бағытын көрсетеді. Әртүрлі субъектілер жасайтын жеке, әртүрлі әрекеттерінің көпшілігінен құралатын қылмыстық процесс ерекшелігін ескере отырып, олардың жалпы принциптер жүйесіне бағынуы қылмыстық материалдық құқықтағы бар мәнге қарағанда аса маңызды мәнге ие. Қылмыстық құқықта біз азды көпті бірдей дәрежеде қылмыстардың барлық топтары мен түрлеріне жататын жалпы бөлім нормаларының белгілі бір санымен, жалпы әрбір бөлігі өз бетімен автономдық тұтастықты құрайтын қылмыстардың белгілі бір тобын қамтитын ерекше бөліммен жұмыс істейміз. Қылмыстық процестік құқықта жалпы бөлімнің нормалары көп жоспарлы, ал олардың ерекше нормалармен байланысы әртүрлі жүзеге асады. Сонымен қатар процестік әрекеттерді жасау тәсілі қатаң қамтамасыз етілген.

Басқаша айтқанда, жалпы процестік принциптер жеке қылмыстық-процестік институттарға, оның ішінде қылмыстық процестегі сот сараптамасының институтына ықпал етеді.

С.С. Алексеев салалық (институционалдық) режимді қалыптастыратын барлық құқықтық құралдар бірыңғай реттеуші бастамамен бірігеді деп көрсетуі әділетті²³. Мұндай реттеуші бастамалар қылмыстық-процестік құқық институты ретінде сот сараптамасының принциптері болып табылады. Дәл солай, құқықтың жалпы принциптері ретінде қылмыстық-процестік құқықта ерекше сараптаманы тағайындау және жүргізу процесінде қылмыстық-процестік құқық жұмыс істейді.

Сараптама институтының принциптері ретінде келесілерді атап өтуге болады:

1. Сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде жеке адамның құқықтарын қамтамасыз ету. Осы принциптің мазмұнын ашу кезінде біз Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарының тізімі толық емес деген позицияны ұстанамыз. Әрқайсысына аталған тізімге енгізілмеген негізгі құқыққа жүгінуге мүмкіндік, ал сот үшін – осы құқықтың сақталуын тексеру мүмкіндігі қамтамасыз етілуі тиіс.

Қылмыстық процесте сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде азаматтардың келесідей құқықтары мен бостандықтарының бұзылу қаупі болады: жеке адамның ар-намысына құқығы; жеке адамның бостандығы мен дербес құқықтылығы; жеке өмірі мен жеке ар-намысына қол сұғылмаушылық құқығы; ақпаратты беру құпиялығына құқығы; жеке өмірі туралы ақпаратты күзету құқығы; жеке меншік құқығы; денсаулығын сақтау құқығы. Сондай-ақ құқықтың бұзылу қаупі қылмыстық-процестік заңнамамен белгіленген айыпталушыны қорғалуға құқығы, жәбірленушінің сот төрелігіне қол жетімділігі мен келтірілген зиянның өтелуіне құқығы сияқты құқық тартылуы мүмкін. Әрине, адам мен азаматтың барлық осы құқықтары мен бостандықтарын, сонымен бірге олардан шығатын құқық пен бостандықтарды жүзеге асыру кепілдігі сараптама жүргізу кезінде қылмыстық-процестік заңнаманың нормаларымен қамтамасыз етілуі тиіс.

Қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттеріне қол жеткізу үшін қажетті істің нақты мән-жайларын анықтау мақсатында осы құқықты кеміту немесе шектеу заңмен ескертіліп, белгіленуі тиіс. Қазіргі жағдайда қылмыстық-процестік заңнамада және өзге де заңнамада осы құқықтардың кепілдігі ішінара ғана іске асырылғаны туралы айтуға болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы жеке адамның абыройына құқықты, оны кемітуге тыйым салуды және азаптауға, күш көрсетуге, басқа да қатыгездік қарым-қатынас пен жазалауға тыйым салуды қарастырады. Өз еркімен келісім бермейінше ешкім медициналық, ғылыми немесе басқа да тәжірибелерге тартыла алмайды. Кез келген адам оның адамгершілігін қорғау құқығына ие. Кез келген жеке адамның өзін құрметтеуге талап ету құқығы қорғалуға жатады. Бұл құқық адамды мемлекеттің ықпалындағы объектіге айналдыруға және оның жеке басының қасиеттеріне күмән тудыратындай қарым-қатынасқа тартуға тыйым салады. Адамның адамгершілігі – бұл белгілі бір адам өзінің нақты жеке қасиеттерінің негізінде көрсете алатын адамгершілік емес, бұл жеке адамға оның жетістіктерін, мәртебесін және ерекшеліктерін ескерусіз көрінетін қасиет. Тіпті өздерінің дене және психикалық жағдайына байланысты әлеуметтік саналы мінез-құлыққа қабілеті жоқ адамдар да әлеуметтік құрмет білдіруді талап ету құқығына ие.

Бұл құқық олардың «лайықсыз мінез-құлқының» нәтижесінде тоқтатылмайды 1. Сондай-ақ абырой – бұл нысаны бойынша объективті, ал мазмұны бойынша субъективті санат, себебі адам абыройына қандай да бір әрекеттермен шектеу қойылғанын сезген кезде ғана абыройын қорғау үшін жүгінеді. Басқаша айтқанда, егер жеке адам зерттеу объектісі адам болатын сот-психиатриялық, сот-психологиялық, сот-медициналық сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде оны жүргізуге келісім берсе, бұл жағдайда оның абыройына қол сұғушылық болған жоқ деп ұйғарылады.

Зерттеу объектісі адамның денесі немесе психикасы болып табылатын сараптамалардың осындай түрлерін жүргізу үшін адамның процестік жағдайына байланысты жеке адамның құқықтарын қамтамасыз етудің әртүрлі кепілдіктерін қарастыру қажет. Егер күдікті немесе айыпталушы сараптамалық зерттеуге тартылудан бас тартса, бұл зерттеудің қажеттілігі туралы шешімді сот билігінің органы ретінде сот қабылдауы тиіс. Күдікті немесе айыпталушы: оның абыройын сотта кеміту ретінде сараптаманы жүргізу процесінде сарапшының әрекетіне шағымдануға; оның пікірі бойынша, оның абыройы мен ар-намысын кемітетін айыпталушыға, жәбірленушіге қатысты сараптама жүргізу туралы соттың шешіміне жоғарғы сотқа шағымдануға құқылы.

Куәға және жәбірленушіге қатысты сараптамалық зерттеу жүргізу кезінде оның міндетті шарты куә мен жәбірленушінің келісімі болуы тиіс.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабы қарастырады: «Әрбір адам жеке басына қол сұқпаушылыққа, жеке және отбасылық құпияға, өзінің ар-намысы мен абыройын қорғауға құқылы». Адамның дербес құқықтылығына қол сұғу жеке адамның абыройына қол сұғумен жиі байланысты болады. Сонықтан

біз сараптаманы тағайындау және жүргізу процесінде жеке адамның абыройын кемсітумен байланысты емес қол сұғушылықтарды қарастырамыз. Адамның дербес құқықтылығына қол сұғушылық адам денесінің кез келген бөлігіне кез келген әсер ету, тіпті оларға әсер ету адамның жалпы денсаулығына әсер етпесе де, деп есептеу қажет.

Сонымен қатар денеге қол сұғылмаушылық жанама ықпал ету де болып табылады, мысалы денені сәулелендіру немесе рентген сәулесіне түсіру. Конституцияның 18-бабына сәйкес жеке адамның бостандығына құқық жылжу бостандығына құқығын білдіреді. Бұл құқықты кеміту екі жағдайда орын алады: бостандықты шектеу жағайында және бас бостандығынан айыру жағдайында. Бостандықты шектеу адамның қандай да бір жерде, мысалы жауап алу, қарау кезінде мәжбүрлеп ұстау немесе міндетті түрде уақытша болуын талап ету дегенді білдіреді. Бостандықтың шектелуіне адамның белгілі бір органға (белгілі бір уақытта жауап алуға шақырту) келу міндеті жатады. Жеке адамның бостандығын шектеу егер ол заңға негізделсе немесе заңды қоғамдық мүддеге сәйкес болса, ақталады. Бас бостандығынан айыру адамды оның еркіне қарсы белгілі бір жерде ұзақ уақыт бойы ұстауды ұйғарады. Адам құқықтары жөніндегі еуропалық конвенцияда заңды бас бостандығынан айырудың белгілі бір алғышарттары қарастырылған, олар мыналардан тұрады: 1) сот үкімімен салынған санкцияның орындалуы; 2) процестік міндетті орындаудан бас тартқан адамды қамауға алу; 3) алдын ала қамауға алу; 4) кәмелетке толмағандарды күзетпен ұстап алу; 5) қоғамға қауіп төндіретін адамдарды қамауға алу; 6) жер аудару немесе ұстап беру мақсатында бас бостандығынан айыру. Сот сараптамасы институтына қатысты егер адам стационарлық сот-медициналық немесе сот-психиатриялық сараптамаға тартылатын жағдайда заңда сот шешімін алу міндеттемесін қарастыру қажет. Бұл ретте сот шешімінің нысанына дәл стационарлық сараптаманы өткізу кіруі тиіс.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 18-бабының 1-бөліміне сәйкес «Әркімнің жеке өміріне қол сұғылмауына, өзінің және отбасының құпиясы болуына, ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар». Сараптаманы жүргізу барысында саапшыға азаматтардың жеке өмірінің құпиясынан, жеке басының және отбасының құпиясынан тұратын мәліметтер белгілі болуына байланысты сарапшыға жариялауға болатын мәліметтердің шегін қарастыру қажет. Осы мәселенің күрделілігі кеңес одағы кезінде жеке өмір, жеке басының және отбасының құпиясы деген ұғымдар болмауында. Сондықтан тіпті азаматтық құқық теориясында да жеке адамның жеке өмірінің шектеулері анықталмаған. Қорғауға әрекеттердің белгілі бір түрлері емес, жеке өмірден тұратын және өзге де адамдардың мүдделерін қозғамайтын кез келген мән-жайлар мен әрекеттер жататыны сөзсіз.

Әдебиеттерде жеке өмірдің шектерін анықтау кезінде жеке өмір – бұл адамның тыныштықта қалу құқығы екендігіне сүйену қажет деген пікірлер айтылуда. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласында азаматтардың жеке өмірінің құпиясын жариялаудан қорғаудың бірқатар шектері қарастырылған. Азамат-

тардың жеке, отбасылық, жеке өмірінің құпиясынан тұратын мәліметтер қылмыстық сот ісін жүргізу саласында пайдалануы мүмкін, себебі заң шығарушы көпшілікке (мемлекеттік және қоғамдық мүддеге) сүйенеді. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес егер бұл үшін конституциялық негіз болса және оларға қол жеткізудің мақсаты мен құралдарының сай келуінің принципі бұзылмаса, қылмыстарды ашу мақсатында азаматтардың жеке өміріне қол сұғушылыққа жол беріледі. Азаматтардың жеке өмірінің құпиясына жеке және отбасылық құпия кіреді, ал бұл ұғымдардың біреуі де заңнамада ғана емес, заң әдебиеттерінде де анықталмаған, оларды айқындауда айтарлықтай қайшылықтар бар.

Жеке, отбасылық, жеке бас құпиясының ұғымы Қазақстан Республикасының ҚПК қарастырылмаған. Алайда сот отырысының жабық болуының негіздерін анықтау кезінде Қазақстан Республикасының ҚПК іске қатысатын адамдардың жеке өмірінің жақтары туралы айтылады.

Азааттардың жеке, отбасылық, жеке өмірі туралы мәліметтердің барлығы қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін орындау, қоғамдық мүддені қанағаттандыру үшін қажет пе деген мәселе туындайды. Себебі жеке өмір басқа адамдардың, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін қозғамайтын жеке болып табылады.

Жеке, жеке басының, отбасылық құпияға қол сұғушылық құқығын шектеу ол қылмыстарды ашуға және кінәлі адамдарды қылмыстық жауаптылыққа тартуға бағытталған кезде ғана орын ала алады. Жеке, отбасылық немесе жеке бас сипатына ие мәліметтер қылмыстық іс бойынша міндетті түрде дәлелдеуге жататын мән-жайларды растау немесе жоққа шығару үшін дәлелдеме ретінде пайдаланылуы мүмкін. Сондай-ақ олар басты фактілердің мәнжайларының қатарына (қылмыс құрамының конструктивті белгілері) кіре алады, дәлелдеу (аралық) фактілері ретінде немесе тергеудің бағытын, ақпарат көзін анықтайтын бағыт беретін ақпарат бола алады.

Тергеудің бастапқы кезеңінде дәлелдеу ақпаратының тапшылығына байланысты іс бойынша қандай да бір ақпарат қандай мәнге ие болатыны әр уақытта анық бола бермейді. Қылмыстарды ашу мақсатында жеке, отбасылық, жеке бас сипатындағы ақпаратты жинауға іс бойынша оның мәні анықталмаған кезде қаншалықты жол беріледі? Іс бойынша жиналған ақпарат іске қатысы болмағандықтан, дәлелдеу ақпараты ретінде дәлелдеу процесінде әрқашан пайдаланбайтыны құпия емес. Сараптама жүргізу процесінде жеке, отбасылық, жеке бас сипатындағы мәліметтер алдын ала тергеу құпиясының құрамдас бөлігіне айналуы тиіс. Егер сараптама сотта қарау кезеңінде жүргізілсе, онда сарапшының азаматтардың жеке өміріне қол сұғылмаушылығына құқығын қозғауы мүмкін мәліметтерді хабарлауы жабық сот отырысы үшін негіз бола алады²⁴.

Сараптаманы жүргізуге адамның келісімін алу қажеттілігінің адамның денесі немесе психикасы объектісі болатын қосымша дәлелі ретінде Қазақстан Республикасы Конституциясының денсаулықты күзету құқығын қарастыратын 29-бабы болып табылады. Осы баптан адамның денесі мен психикасына қол

сұғылмаушылық талабы шығады, аталған талапқа сәйкес бірде бір дәрігер науқастың еркіне қайшы адамның ағзасына қол сұға алмайды. Біздің ойымызша, айыпталушының, жәбірленушінің ағзасына қол сұғушылық қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін орындау қажеттілігімен ақтала алатыны сөзсіз. Алайда осы қол сұғушылықтың айыпталушыға, жәбірленушіге қатысты сараптама жүргізу қажеттілігі туралы сот шешімінің міндетті болуы түріндегі заңдылықтың белгілі бір кепілдіктерін қарастыру қажет, мұнда оның денесі мен психикасы зерттеу объектісі болып табылады.

Қылмыстық-процестік заңнамада норманы қарастыру қажет, аталған нормаға сәйкес куә мен жәбірленушіге қатысты олардың қылмыстық-процестік іс-әрекетке қабілеттілігін анықтау үшін сараптама олардың келісімімен ғана тағайындалады.

Айыпталушының (жәбірленушінің) денесі мен психикасы зерттеу объектісі болатын сараптама айыпталушының (жәбірленушінің) келісімімен немесе соттың шешімімен ғана тағайындала алады. Сот сараптаманы тағайындау және жүргізу қажеттілігі туралы мәселені шешу кезінде іс үшін айтарлықтай мәнге ие мән-жайларды анықтау үшін қандай сараптама – стационарлық немесе амбулаторлық сараптама тағайындала алатынын анықтауы тиіс.

Сот сараптамасының жариялылығы. Қылмыстық процестің принципі ретінде жариялылық қоғамды және азаматтарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау құқық қорғау орандарының атынан мемлекеттің міндеті екендігін білдіреді. Сот сараптамасына қатысты қылмыстық процесте жариялылық, біздің ойымызша, қылмыстық істер бойынша сараптаманы мемлекеттік сараптама мекемелері ғана немесе қызметі лицензияланған сарапшылар ғана жүргізе алуымен көрінеді. Сондай-ақ жариялылық сараптаманы тағайындау мен жүргізуде айқындайтын рөл дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалау құқығы берілген органдарға ғана жататынын білдіреді. Басқаша айтқанда, тергеуші, прокурор, анықтау органы, сот (судья) сараптаманы тағайынау кезінде оны жүргізу үшін тиісті жағдайлар қамтамасыз етуге міндетті: процестік ағдайлар (сараптама тағайындау туралы қаулы шығару, сарапшыны (сараптама мекемесін) таңдауды жүзеге асыру); гносеологиялық жағдайлар (сараптама нысанын, зерттеу үшін сарапшыға қажетті материалдар көлемін анықтау). Сот сараптамасының жариялылығы дәлелдемелер көзі ретінде сарапшының қорытындысы болып заңда қарастырылған процестік нысандағы арнайы білім негізінде жүргізілген зерттеудің нәтижесі баяндалатын жазбаша құжат танылуын білдіреді.

Сарапшы қорытындысының қол жетімділігі. Бұл принцип соттың іс бойынша қаулыны дәлелдемелермен негіздеу міндетімен алдын ала анықталды. Соттың бұл міндеті сарапшының қорытындысына да қатысты. Сарапшының ғылыми негізделген қорытындысын бағалау тудыратын қиындықтарға қарамастан, сот, тергеуші сарапшының қорытындысын қатыстылығына, қол жетімділігіне, жеткілікті болуына және шынайылығына қарай бағалауға міндетті. Сарапшы қорытындысының қол жетімділігі дәлелдемелерді зерттеудегі тараптардың тең болуы, жариялылығы, қоғамның қылмыстық сот ісін жүргізу қатысуы

сияқты принциптерімен алдын ала анықталады. Бұл принцип қорытынды тергеуші мен сотқа ғана емес, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың барлығына, сот отырысына қатысушылардың барлығына айқын болуын білдіреді. Бұл принцип дәлелдеу адресаты туралы мәселемен байланысты. А.А.Эйсман «Іс бойынша жиналған дәлелдеме тергеуші мен сотқа ғана қатысты емес, олар процеске қатысушылардың барлығына, сот отырысына қатысушылардың барлығына, қоғамға түсінікті және қол жетімді болуы тиіс» деп атап өтуі орынды.

Сарапшының зерттеу жүрізу кезіндегі тәуелсіздігі мен дербестігі.

Осы принципті талдауға көшпес бұрын осы мәселенің кейбір бастапқы жағдайларын анықтап алу қажет. Ең алдымен, сараптаманы тергеуші және сот (судья) анықтайтынын атап өткіміз келеді. Қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын адам ғана сараптаманың нысанын анықтайды. Бұл адамдар сараптаманың нысанын анықтауды жаңа дәлелдемелерді қалыптастыру немесе қолда бар дәлелдемелерді растау үшін сараптамалық зерттеуге нақты деректер қажеттілігі негізінде жүзеге асырады. Осы принциптің мазмұнына сараптамалық зерттеу процесіндегі сарапшының тәуелсіздігі кіруі тиіс, бұл ретте тәуелсіздік сарапшының сараптаманың оы тобы мен түрінде қабылданғандардың қатарынан зерттеу әдісін еркін таңдауын, сондай-ақ қорытынды қалыптасатын алынған нәтижені бағалау еркіндігін білдіреді. Сарапшыға қандай да бір адамдардың, оның ішінде тергеушінің, сараптама мекемесі басшысының, айыпталушы мен жәбірленушінің зерттеу процесіне қол сұғуынан еркіндікке кепілдік берілуі тиіс.

Сонымен қатар осы принциптің мазмұнына, біздің ойымызша, сарапшыға жалған сенімсіздіктен және әділетсіздіктен еркіндікке кепілдік беретін нормалар, сондай-ақ сарапшыға оның қарауына тергеуші және сот берген сараптама объектілерін және басқа да материалдарды қабылдаудың жаңалығын қамтамасыз ететін нормалар кіруі тиіс.

Сараптаманың «Жарыспалылығы». Қылмыстық процестегі жарыспалылық соттың бақылауымен тағылған айыпқа қатысты процеске қатысушылардың дауды білдіреді. Осы принципті жүзеге асыру шарттары айыптау, қорғау және істі мәні бойынша шешу бөлімі, сондай-ақ сот қарауына қатысатын адамдардың құқықтарының теңдігі принципі болып табылады. Заң әдебиеттерінде осы принциптің процестің әртүрлі кезеңдеріндегі әрекеттеріне қатысты әртүрлі пікірлер айтылуда. Жеткілікті дәлелденген позиция бар, аталған позицияға сәйкес жарыспалылық принципі сот кезеңдерінде ғана орын алады, себебі сотқа дейінгі кезеңдерде дау нысаны – айыптау қалыптаспаған. Ал айыпталушыда айыптаудан қорғалу үшін алдын ала тергеу кезеңінде нақты құралдары жоқ, себебі айыптау тарапында оның кінәлі екендігі туралы қандай дәлелдемелер бар екендігі туралы ақпарат жоқ. Қарама-қарсы позицияның жақтаушылары жарыспалылық принципі қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде орын алады, бірақ құқық нормалары оны әрқашан тиісті дәрежеде қамтамасыз етпейді деп сендіреді.

Үшінші келісілген позиция бар, оның авторлары жарыспалылық принципі сот кезеңінде ғана орын алады дейді, алайда қылмыстық қудалау функциясының

бөлігі ретіндегі айыптау функциясы қозғалған қылмыстық іс кезеңінде-ақ қалыптасады.

Қылмыстық сот ісін жүргізу – бұл, әрине, жариялылық қызмет. Сондықтан қылмыстық сот ісін жүргізудегі жарыспалылық кейбір ерекшеліктерге ие, жүзеге асырудың белгілі бір шектері бар деп айтуға болады. Жарыспалылық – бұл қылмыстық-процестік құқықтың түрі емес принципі ғана, сондықтан ағылшын-сакс жарыспалы қылмыстық процесінің кейбір ережесін континенттік негізге ауыстыруға болмайды.

Яғни қылмыстық-процестік институты ретінде сот сараптамасы жарыспалылығы сот тергеуі барысында сарапшы қорытындысын зерттеуге тараптардың қатысу мүмкіндігі ретінде ғана және алдын ала тергеуде сараптаманы тағайындауға байланысты айыпталушының, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің құқықтарын іске асыру ретінде ғана танылуы тиіс.

6. Сараптаманы тағайындау негіздемесі және уақыттылығы.

Процестік мағынада кез келген процестік шешімді қабылдау үшін негіздеме қандай да бір шешімді қабылдау үшін қажетті және жеткілікті болатын жеткілікті деректер (процестік және процестік емес ақпарат) болып табылады.

Тергеушінің, соттың растайтын (адамды жәбірленуші деп тану, айыпталушы ретінде тарту) немесе танымдық (қарау, тінту жүргізу, тану үшін ұсыну) сипаттағы қандай да бір әрекетті жүргізу туралы процестік шешім қабылдауды қажет ететін ақпаратты алуы нақты негіз болып табылады. Қазақстан Республикасы ҚПК 83-бабына сәйкес арнайы танымдар процестік, сондай-ақ процестік емес сипатта да бола алатын белгілі бір ақпаратты алу негізінде қажеттілік ретінде керек. Қылмыстық-процестік әдебиеттерде барлық ғалымдар дерлік сараптаманы жүргізу негізі қылмыстық іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтау үшін арнайы танымдардың қажет болуы деп түсінеді. Т.В. Сахнованың сараптаманы тағайындау және жүргізу негіздерін анықтау қажеттілігі туралы пікірін әрі қарай өрбіту керек. Сонымен қатар сараптаманы тағайындау мен жүргізудің материалдық және процестік, гносеологиялық және құқықтық негіздері туралы айтуға болады²⁵.

Қылмыстық істі тергеу мен шешуде сараптама нысанында арнайы білімді пайдалану қажеттілігі екі жағдаймен алдын ала анықталады:

1) сараптамалық зерттеуді талап ететін дәлелдеу ақпаратын алу (авторын анықтау қажет атты тінту кезінде табу, алып қою);

2) арнайы білімді қолдана отырып, қылмыс құрамының конструктивті белгілерін анықтау қажеттілігіне материалдық құқықтың нормаларын көрсету (лауазымды тұлғаның әрекеттерінің арнайы ережелерге сәйкестігі; қарудың ату немесе суық қару тобына тиісті болуы; заттардың есірткі, улы немесе күшті әсер ететін заттарға және т.б. тиісті болуы).

Бірінші жағдай көбінесе дәлелдеу фактілерін анықтауды болжайды. Екінші жағдай материалдық құқықтың нормасына қылмыс құрамының белгісі ретінде енгізілген басты фактіні анықтауды болжайды. Бірінші жағдай – сараптаманы тағайындауға қажеттілік туындайтын, сараптаманы жүргізудің процестік негізі

болып табылатын ақпаратты алу. Екінші жағдай – материалдық құқықтың нормаларын арнайы білімді қолдану қажеттілігіне бағыттауды біз сараптаманы жүргізу үшін материалдық негіз деп атаймыз.

Біздің ойымызша, сараптаманы тағайындаудың гносеологиялық негізі сарапшының алдына қойылған мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін ғылыми білімді және сараптамалық әдістемелерді дамыту деңгейі болып табылады. Тергеушінің және соттың сараптаманы тағайындауға және оны жүргізудің тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған әрекеттерінің жиынтығы құқықтық (заңды) негіз болып табылады.

Келесілер осындай әрекеттер болып табылады:

1) сараптаманы тағайындау туралы қаулы шығару;

2) сараптаманы тағайындау мен жүргізуге байланысты процеске қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз ету және іске асыру бойынша процестік заңның талаптарын орындау;

3) сарапшыны сараптамалық зерттеуді жүзеге асыру үшін қажетті және жеткілікті бастапқы ақпаратпен қамтамасыз ету.

Тергеушінің және соттың істің мән-жайларын анықтау үшін сараптама нысанында арнайы білімді қолданудың объективті қажеттілігін ұғынуын сараптаманы тағайындау негізі деп түсіну қажет. Тергеушінің және соттың арнайы білімді қолданудың объективті қажеттілігі сараптаманы жүргізу негізі болып табылады.

Қылмыстық іс бойынша бірдей мән-жай бірнеше тергеу әрекеттері, оның ішінде сараптама тағайындау арқылы анықталуы мүмкін екендігін атап өту қажет. Ең алдымен, бұл қылмыстық іс бойынша дәлелдеу жүйесінің сенімділігін қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты. Сондықтан Ю.К. Орловпен келісу қажет, ол сараптаманы негізсіз тағайындау оны тағайындау үшін негіздер болған кезде тағайындауға қарағанда, аса қауіпті болып табылады деп есептейді. Сонымен қатар сараптаманы негізсіз тағайындау қылмыстық істі тергеу және шешу мерзімдерінің созылып кетуіне, сондай-ақ сараптама мекемелерінің жүктемесі шамадан тыс болуына әкеп соқтыратынын ескеру қажет. Бұзақылық туралы іс бойынша заттардың осы балтамен бұзылған бұзылмағаны туралы мәселені шешу үшін трасологиялық сараптама тағайындаудың қажеттілігі жоқ, егер ол көптеген куәлардың айғақтарымен анықталған болса. Сараптаманы тағайындау туралы мәселені шешу кезінде сараптаманы белгілі бір жағдайларға байланысты тағайындау қажеттілігінің туындау мүмкіндігін, мысалы, айыпталушы айғақтарын өзгерткен кезде немесе куәлар біраз уақыт өткеннен кейін зақым дәл осы затпен келтірілгенін нақты айта алмаған жағдайда, ескеру керек²⁶.

Сараптаманы тағайындау негізімен уақыттылығы тығыз байланысты.

Процестік шешімдерді қабылдау уақыттылығы алдын ала тергеудің қажетті жалпы шарттары ретінде қылмысты ашу жылдамдығын талап етеді. Сараптаманы тағайындаудағы уақыттылығы әрқашан оны тағайындау жылдамдығына байланысты бола бермейді. Мысалы, тез бұзылатын объектілерді зерттеумен байланысты сараптаманы тағайындау кезінде сараптаманы тағайын-

дауды баяулату теріс салдарға: сараптамалық зерттеу объектілерінің жойылуына немесе бұрмалануына әкеп соғуы мүмкін, осының салдарынан сараптама мүлдем мүмкін болмайды. Басқа жағынан, сараптаманың кейбір түрлері мұқият дайындықты талап етеді, мысалы, психологиялық-психиатриялық немесе сот-бухгалтерлік сараптама кезінде. Алайда бұл кезде сараптаманы жүргізу мерзімі мен алдын ала тергеу мерзімінің өзара байланысын ескеру қажет. Сараптаманы тағайындау кезіндегі уақыттылығы: 1) арнайы білім қажет болғанда; 2) сараптаманы жүргізу үшін қажетті және жеткілікті материал жинақталғанда оны жүргізу мақсатқа сай және тиімді деп есептейтін авторлармен келісу қажет:

Қылмыстық-процестік құқық институты ретіндегі сараптаманың принциптерімен қатар процестік әрекет ретінде сараптаманы тағайындау мен жүргізудің жалпы жағдайларын бөліп көрсету қажет. Қылмыстық процесс теориясындағы жалпы жағдайлар ұғымы қылмыстық процестің кезеңдеріне: алдын ала тергеу кезеңіне және сотта қарау кезеңіне қатысты қарастырылады. Қылмыстық процестің жалпы жағдайлары қылмыстық-процестік заңмен белгіленген қылмыстық процестің принциптеріне негізделген және қылмыстық-процестік құқық кезеңінің немесе институтының аса маңызды және ерекше белгілерін білдіретін процестік тәртіпті анықтайтын құқықтық талаптары білдіреді. Заң әдебиеттерінде жалпы жағдайлар мен принциптер тең ұғым емес екендігі атап өтіледі. Принциптер мен жалпы жағдайлардың байланысы мынада: «алдын ала тергеудің жалпы жағдайлары социалистік сот төрелігінің принциптерінде бекітілген негізін қалаушы ережелер мен идеяларды дамытады және нақтылайды». Бірақ бұл ұғымдар қылмыстық процесте жеткілікті дәрежеде нақты ажыратылмайды, мысалы Н.В. Жогин, Ф.Н. Фаткуллин «Қылмыстық-процестік заңнама мен заманауи талаптар аясында қылмыстылыққа қарсы күресу үшін қылмыстық процесте алдын ала тергеудің принциптері мен жалпы жағдайлары ретінде қарастырыла алатын негізгі ережелерді бөліп көрсету қажет» деп көрсетеді²⁷.

Бізге сот сараптамасы институтының принциптерінің және сараптаманы тағайындау мен жүргізудің жалпы жағдайларының ұғымын ажырату қажет. Осыдан қылмыстық процесс принциптерінің келесідей анықтамасы пайда болады.

Қылмыстық процестің принциптері – бұл қылмыстық істерді тергеу және шешу бойынша қызметтің әлеуметтік мәні мен қылмыстық-саяси бағытын анықтайтын қылмыстық-процестік құқықтың негізгі идеялары. Қылмыстық процестегі сот сараптамасының принциптері – бұл сараптаманы тағайындау мен жүргізу және дәлелдеменің көзі ретінде сарапшының қорытындысын бағалау бойынша әрекеттердің мәнін көрсететін қылмыстық-процестік нормаларда бекітілген идеялар. Сараптаманы тағайындау мен жүргізудің жалпы жағдайлары жалпы сипаттамасы бар және қылмыстық-процестік құқық нормаларында бекітілген сараптаманы тағайындау мен жүргізу ережесі болып табылады.

Басқаша айтқанда, принциптер мен жалпы жағдайлар белгілі бір білім және осы білімді кейбір нормалар мен ережелер арқылы іске асыру әдісі ретінде өзара байланысады.

Сараптаманы тағайындау мен жүргізудің жалпы жағдайлары (ережелері) ретінде келесідей ережелерді бөлуге болады:

- Сараптаманы тағайындаған адамның сараптаманы тағайынау мен жүргізудегі анықталған рөлі.

- Сараптаманы жүргізу кезінде сарапшының дербестігі және тәуелсіздігі.

Бұл жалпы жағдайға сараптама бастамасының шегін және сарапшының қылмыстық істің материалдарымен танысу шегін анықтайтын ережелер жатады. Сараптаманы сараптама мекемесінде және сараптама мекемесінен тыс тағайындау және жүргізу тәртібі.

Бұл жалпы жағдайды анықтайтын ереже сараптаманы тағайындау мен жүргізуге қатысушылардың барлығының: тергеушінің, судьяның, сондай-ақ сарапшының, айыпталушыны (жәбірленушінің), қорғаушының, жәбірленушінің, азаматтық талапкердің, азаматтық жауапкердің және олардың өкілдерінің әрекеттерінің реттілігін білдіреді. Сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде айыпталушының (күдіктінің) және оның қорғаушысының, жәбірленушінің қатысуы.

Сараптаманы тағайындау және жүргізу кезінде бұл жалпы жағдай сараптаманы тағайындау мен жүргізу кезінде мүдделері қозғалатын қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын іске асыру туралы құқық нормалары талаптарының сақталуы міндетті екендігін білдіреді. Сараптаманы тағайындау мен жүргізуге негіз болған кезде СДТБТ-ге тіркелгендер бойынша ғана сараптама тағайындау және жүргізу.

Бұл жалпы негіз сараптаманы тағайындау кезінде қылмыстық-процестік заңмен белгіленген барлық ережелер сақталуы тиіс екендігін білдіреді. Тергеушінің және соттың сарапшының қорытындысын бағалауының жалпы және ерекше ережелері.

Тергеушінің және соттың сарапшының қорытындысын бағалауының жалпы ережесі ретінде Қазақстан Республикасы ҚПК 25-бабында белгіленген норма болып табылады, оған сәйкес «Судья, прокурор, тергеуші, анықтаушы дәлелдемелерді қаралған дәлелдемелердің жиынтығына негізделген өзінің ішкі сенімі бойынша бағалайды, бұл ретте ол заң мен ар-ожданды басшылыққа алады».

Зерттеудің жоғарыда баяндалған нәтижесінің негізінде біз бір уақытта үш талап міндетті түрде сақталған кезде ғана сот сараптамасы тағайындалады деген қорытындыға келдік:

1) сараптаманы жүргізу мақсаты егер негізді басқа көздерден анықталуға мүмкіндік болмаған жағдайда қылмыстық істер үшін негіздемені анықтау болып табылады. Процестің алғашқы кезеңінен бастап дәлелдеу қызметін анықтайтын қылмыстық іс бойынша дәлелдеу нысанына көше отырып, сөз қылмыс оқиғасы туралы болуы тиіс деп болжаймыз;

2) сот сараптамасын тағайындау мен жүргізуге байланысты мәжбүрлеу сипатындағы қандай да бір шараларды қолдану жоққа шығарылады.

Яғни әрбір нақты жағдайда сот сараптамасын тағайындау туралы мәселе жағдай бір уақытта жоғарыда көрсетілген барлық талаптарға сәйкес болған кезде

ғана оң шешімін табады. Сонымен қатар бұл жағдайда сот сараптамасының нәтижесіне мүдделі процеске қатысушылар – қылмыстық құқық бұзушылық жасаудан зардап шеккен адам екендігін ескеру қажет.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу, біздің ойымызша, жүргізілген жұмыстың өзектілігін, алдыға қойылған мақсат пен міндеттің іске асырылу дәрежесін, сот сараптамасын тағайындаудың проблемалық мәселелерін шешу үшін алынған нәтиженің теориялық және практикалық құндылығын бағалауға мүмкіндік беретін келесідей қорытынды мен ұсыныстар қалыптастыруға мүмкіндік береді:

1. Қылмыстық сот ісін жүргізуде адамның кінәлілігіне, олардың әрекетін жіктеуге, істе бар дәлелдеменің қатыстылығына, іске асырылуына және жеткілікті болуына қатысты, қылмыстық жауаптылықты немесе жазалауды жоққа шығаратын қылмыстық-процестік норманы қолдануға қатысты мәселелерді ғана, яғни кәсіби дайындықтың нәтижесінде процесті жүргізетін органның лауазымды тұлғасы алған білімді қоспағанда, сарапшы мен маманның көмегін қылмыстық-процестік заң талаптарының шегінен шықпау құқығына қатысты мәселелерді зерттеу үшін қолдану.

2. Қылмыстық істі өз өндіріске алынған кезде үшін негіздемені тексеру кезінде арнайы білімді қолданудың аса білікті нысаны – сот сараптамасы үлкен рөл атқарады, себебі сарапшының қорытындысыз кейде қылмыс белгілерінің бар-жоғы (жоқ болуы) туралы мәселені шешу мүмкін емес. Бұрынғы қолданыстағы қылмыстық-процестік заңмен сот сараптамасын тағайындауға жол берілген жоқ.

Алайда сот сараптамасын тағайындау практикасы қолда бар редакциядағы тиісті норманы енгізумен тиісті проблема толық көлемде шешілмегенін аса анық куәландырады. Бұл жағдай сотқа дейінгі тергеу барысында сот сараптамасын тағайындау мүмкіндігі туралы мәселе жөніндегі процессуалдық доктринаны тереңірек талдауға, сондай-ақ тиісті сот-тергеу және сараптамалық практикаға қайтып келу қажеттілігін өзектендіреді.

3. Отандық қылмыстық-процестік заң сотқа дейінгі тергеу барысында сот сараптамасын тағайындауды да жүргізуді де белгілі бір дәрежеде толық анықтамайды, бұл нақты қылмыстық істер бойынша осы мүмкіндікті іске асыру сапасына ықпал етеді.

Қылмыстық іс өндірісіне кезеңінде сот сараптамасы мәселелері бойынша құқық қолдану қызметінің жағдайына талдау жүргізу нәтижесі айтарлықтай кемшіліктердің бар екендігін куәландырады, бұл сот ісін жүргізудің көрсетілген кезеңі үшін ерекше болып табылады, олар екі топқа бөлінуі мүмкін: 1) қолда бар процессуалдық нормалардың (ҚПК өтінішхатты сараптаманы жүргізусіз тіркеу мүмкіндігі жоқ екендігі туралы мәселені шешу кезінде ғана сот сараптамасы тағайындалуы мүмкін; сараптамалық зерттеу үшін материалды көзделмеген тәсілдер арқылы жинау жөніндегі 272-бабының 2-бөлігінің талаптарын бұзу) бұзылуымен байланысты кемшіліктер; 2) сот сараптамасының мәселелерін жеткіліксіз реттеумен байланысты кемшіліктер (қылмыстық процесте адам мен

азаматтың құқықтарын және бостандықтарын сақтау кепілдігімен байланысты процессуалдық принциптерді іске асырудағы кемшілік). Көрсетілген топтар шартты түрде бөлінген, себебі бірінші топтың кемшіліктері белгілі бір дәрежеде заңды сипаттағы кемшіліктермен байланысты.

4. Теориялық дерек көздерге, Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық-процестік заңына және құқық қолдану практикасына жүргізілген талдау сот сараптамасын тағайындау мен жүргізуді нормативтік қамтамасыз етуді және құқық қолдану практикасын жетілдіруге бағытталған бірқатар құқықтық, ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік сипатын ұсынуға мүмкіндік береді.

Ең алдымен, процестік сипаттағы кемшіліктерді жою туралы сөз қозғалуы тиіс. Бұл ретте, заңда келесідей ережелерді көрсету қажет:

1) сот сараптамасын тағайындау және жүргізу қай кезде мүмкін болатын жағдайын нақтылау;

2) нәтижесінде сот сараптамасын жүргізу үшін материал алынуы мүмкін болатын сотқа дейінгі тергеу кезінде жүргізілетін процестік әрекеттің тізімдемесін нақты белгілеу;

3) сот сараптамасының нәтижесіне мүдделі процеске қатысушылардың – қылмыстық іс өндіріске алу туралы мәселе шешіліп жатқан қылмыс жасаудан зардап шеккен адамның, сонымен қатар олардың өкілдерінің құқықтарын бекіту;

4) сот сараптамасын жүргізуге байланысты мәжбүрлеу сипатындағы қандай да бір шараларды жокқа шығару.

5. Сараптаманы тағайындау мен жүргізудің ұйымдастырушылық-әдістемелік мәселелерін шешудің кейбір жалпы ережелерін қалыптастыру мүмкін және мақсатқа сай болып табылады. Себебі олар белгілі бір дәрежеде сараптаманың тобына, тегіне және түріне қатысты белгілермен анықталады, біз оларды Қазақстан Республикасының сот сараптамасы органдары жүргізетін сараптаманың тобына, тегіне және түріне қатысты қарастырамыз.

Сот медициналық және психиатриялық сараптама тағайындау проблемасы міндетті түрде сараптама тағайындау мәселесімен тығыз байланысты, себебі, біріншіден, заңда көрсетілген нормалармен қарастырылған жағдайда қылмыстық істің белгілі бір мән-жайларын белгілеу кезінде дәлелдеудің белгілі бір құралдарын қолдануға шектеу белгіленген, екіншіден, сараптаманы міндетті түрде тағайындау туралы талап оны келешекте тағайындау, тіпті тиісті мән-жайлар басқа процессуалдық әрекеттің нәтижесінде белгіленуі мүмкін болғанда, оның ішінде арнайы білімді қолдануға негізделгенде тағайындау қажеттігімен байланысты. Сараптаманы міндетті түрде тағайындау жағдайына қатысты сотқа дейінгі тергеу кезеңінде оларды тағайындау мүмкіндігі туралы мәселенің оң шешілуі, біздің ойымызша, ҚПК 271-бабының 1-тармағында көзделген мән-жайларды – қайтыс болу себебін, денсаулыққа келтірілген зиян ауырлығының сипатын және дәрежесін белгілеу үшін ғана орын алады.

¹ Конституция Республики Казахстан 1995 г.

-
- ² **Притузова В.А.** Заключение эксперта как доказательство в уголовном процессе. — М., 1959. С. 16;
- ³ **Орлов Ю.К.** Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. — М., 1985. С.44;
- ⁴ **Винберг А.И.** Вещественные доказательства // В кн. Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973. С. 648- 649;
- ⁵ **Шляхов А.Р.** Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы. — М., 1972. С.5.
- ⁶ **Селиванов Н.А.** Вещественные доказательств. — М.: Юрид. лит., 1971.
- ⁷ **Орлов Ю., Шишков С., Гришина Е.** Оценка судом достоверности заключения эксперта // Российская юстиция. — 1995. — №11. — С.45-46.
- ⁸ **Арсеньев В. Д.** Соотношение понятий объекта и предмета судебной экспертизы // Проблемы теории судебной экспертизы. — М., 1980. С.9-10.
- ⁹ **Нагаев В.В., НагаевВ.В.** Основы судебно-психологической экспертизы: Учеб. пос. для вузов. — М., 2000. — 333 с.
- ¹⁰ **СахноваТ.В.** Судебная экспертиза. — М.: Городец, 1999. — 368 с.
- ¹¹ **АверьяноваТ.В.** Содержание и характеристика методов экспертного исследования. — Алма-Ата, 1991.
- ¹² **Исмагулова Е.Р.** Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность. — Алма-Ата, 2000. — 272 с.
- ¹³ **АрсеньевВ.Д.** Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы // Вопросы теории судебной экспертизы. Сборник научных трудов. Вып. 31. — М.: ВНИИСЭ, 1977. С. 3-21.
- ¹⁴ **РогачевскийЛ.И.** О судебно-психологической экспертизе // Вопросы криминалистики. Вып 10. — М.: Юрид. лит., 1964. С.36-42.
- ¹⁵ **ПалиашвилиА.Я.** Экспертиза в суде по уголовным делам. — М.: Юрид. лит., 1973. — 144с.
- ¹⁶ **ЛобачС.В.** Принципы осуществления судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан: Дис. ... канд. юрид. наук. — Алматы, 2006. — 128 с.
- ¹⁷ **БалакишинВ.** Заключение эксперта как средство доказывания по уголовным делам // Законность. — 1999. — № 1. — С. 37-40.
- ¹⁸ **БычковаЕ.С.** Институт специальных знаний в гражданском судопроизводстве Республики Казахстан: Дис. ... канд. юрид. наук. — Алматы, 2004. — 166 с.
- ¹⁹ **Белкин Р.С., МирскийД.Я.** Процессуальные аспекты назначения экспертизы // Процессуальные аспекты судебной экспертизы. — М., 1986. — С. 27-38.
- ²⁰ **ГинзбургА.Я.** Проведение экспертизы при расследовании преступлений органами внутренних дел КазахскойССР. Учеб. пособие. — Караганда: Карагандинская ВШ МВД СССР, 1987. 106 с.
- ²¹ **ЗининА.М., МайлисН.П.** Судебная экспертиза. — М., 2002. — 320 с.
- ²² **ГордонЭ.С.** Судебно-медицинская экспертиза: Проблемы и решения. — Ижевск: 1990. — 180 с.
- ²³ **АлексеевС.С.** Право: азбука теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: «Статут», 1999. — 712 с.
- ²⁴ **АубакировА.Ф., Бычкова С.Ф.** Проблемы организации научных исследований в судебнойэкспертизе// Теоретические и практические вопросы судебной экспертизы. Вып. 1. — Алма-Ата:КазНИИСЭ, 1992. С.3-7.
- ²⁵ **ИсаевА.А.** Теоретические и правовые проблемы применения специальных познаний для квалификации преступлений. — Алматы, 1999. — 240 с.
- ²⁶ **ШакировК.Н.** Судебная экспертиза: проблемы теории и практики, — Алматы, 2002. — 288 с.
- ²⁷ **ЖогинН.В., Фаткуллин Ф.Н.** Предварительное следствие. — М., 1965, — 368 с.

СОДЕРЖАНИЕ— МАЗМҰНЫ — CONTENT

Дуйсембаева Д.А.

Понятие религиозной безопасности и ее современное состояние в РК

Діни қауіпсіздік түсінігі және оның ҚР қазіргі жағдайы

The concept of religious security and its current state in the Republic of Kazakhstan.....3

Ерланұлы Қ.

Год молодежи — возможности и перспективы

Жастар жылы — мүмкіндіктер мен жоспарлар

Year of youth — opportunities and prospects.....7

L.A. Zhubandykova

Development of criminal law policy of Kazakhstan in the fight against crimes religious extremist directions

Діни экстремистік бағыттағы қылмыстарға қарсы күрес мәселелерінде Қазақстанның қылмыстық-құқықтық саясатын дамыту

Развитие уголовно-правовой политики Казахстана в вопросах борьбы с преступлениями религиозной экстремистской направленности.....11

Занина Т.М.

Взаимодействие органов и учреждений системы профилактики и правонарушений несовершеннолетних по выявлению фактов семейного неблагополучия

Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау жүйесі органдары мен мекемелерінің отбасылық қолайсыздық фактілерін анықтау бойынша өзара іс-қимылы

The interaction of bodies and institutions of the system of prevention and juvenile delinquency to identify facts of family distress.....18

Звягинцев Ю.Д.

Некоторые проблемы оснований возникновения права на реабилитацию в уголовном процессе России

Ресейдің қылмыстық үрдісінде оңалту құқығының пайда болу негіздерінің кейбір мәселелері

Some problems of the grounds for the right to rehabilitation in the criminal process of Russia 23

Ж.Қ. Қаирбаев

Құжаттарды тексеру кезіндегі ішкі істер органдары қызметкерлерінің қауіпсіздігі

Безопасность сотрудников органов внутренних дел при проверке документов

Security of employees of internal affairs bodies when checking documents.....28

С.А. Мендыбаева

Қазақ тілін оқыту үрдісінде компьютерлік жүйені қолданудың тиімділігі

Эффективность использования компьютерной системы в процессе обучения казахскому языку

The effectiveness of the computer system in the process of teaching the kazakh language 32

Сагынтаева А.А.

Медиация как примирительная процедура

Медиация татуласу рәсімі ретінде

Mediation as a conciliation procedure 37

Тоқатов Р.А., Сабырбек Ш.М.

Мемлекеттік сатып алу сату және тендерлік қатынастарды ұйымдастырудың жаңа тәсілдері

Государственные закупки и новые подходы к организации продаж и тендерных отношений

Public procurement and new approaches to the organization of sales and tender relations.....41

Сергеева А.А.

Особенности организации физической подготовки в образовательных учреждениях МВД России

Ресей ІІМ білім беру мекемелерінде дене дайындығын ұйымдастырудың ерекшеліктері

Peculiarities of organization of physical training in educational institutions of the MIA of Russia.....45

Ш.Ө. Смагулова

Білім беру жүйесіндегі жаңаша әдіс-тәсілдердің тиімділігі

Эффективность новейших методов и методик в системе образования

Effectiveness of the latest methods and techniques in the education system.....49

Токтабеков С. Ж.

Совершенствование методики преподавания огневой подготовки

Атыс даярлығын оқыту әдістемесін жетілдіру

Improvement of teaching methods of fire training.....53

Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарының тыңдаушылары мен курсанттарының арасындағы «Үздік ғылыми жұмыс» байқауына даярланған ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы АЗИ курсанттарының үздік ғылыми-зерттеу жұмыстары

Лучшие Научно-исследовательские работы курсантов АЮИ МВД РК имени М.Букенбаева по конкурсу «На лучшую научную работу» среди слушателей и курсантов учебных заведений МВД Республики Казахстан

The best scientific research work of cadets of Aktobe law Institute of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbaev for participation in the

contest «For the best scientific work» among students and cadets of educational institutions of the MIA of the Republic of Kazakhstan 58

С. М. Тоғайбекова, С. М. Минайдаров

Сот сараптамасы: негіздері, тәртібі және оны тағайындау ерекшеліктері

Судебная экспертиза: основания порядок и особенности назначения

Forensic examination: grounds procedure and features of appointment

КІРІСПЕ 58

1. СОТ САРАПТАМАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....62

1.1 Сот сараптамасы нысанының ұғымы және міндеттері 62

1.2 Сот объектісінің ұғымы және олардың жіктелуі 71

1.3 Сот сараптамасын жүргізуді әдіснамалық қамтамасыз ету..... 82

ҚОРЫТЫНДЫ 93

Требования к материалам:

Текст статьи должен быть набран в редакторе WORD, шрифтом «Times New Roman», размер шрифта – 14, интервал – 1,5. Отступы: верхний, нижний, правый и левый – 20 мм.

Материал размещается в следующем порядке: на первой строке – полная информация об авторах (фамилия, имя, отчество, научная степень, звание, должность, учреждение, город, адрес, телефон, факс, E-mail), через строчку – название статьи (заглавными буквами), на следующей – сам текст. Литература в конце основного текста с отступом в одну строку и оформляется в виде концевых сносок.

Сноски оформляются в соответствии с Межгосударственным стандартом ГОСТ 7.5 -98 и ГОСТ Р ИСО 12615-2013.

Статья, написанная на государственном (казахском), русском, английском или на других языках, должна содержать название, аннотацию, ключевые слова на государственном, русском и английском языках. Для зарубежных авторов название, ключевые слова и аннотация предоставляются на двух языках (русском и английском).

Объем материала не менее 5 страниц и не более 10 страниц (включая рисунки, таблицы, диаграммы и т.д.). Право включения статей в журнал и редактирование редакционная коллегия оставляет за собой. Материалы, оформленные не по требованиям, не публикуются и не возвращаются авторам. За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақала мәтіні WORD редакторында терілуі тиіс, «Times New Roman» қарпінде, өлшемі – 14, жол аралығы – 1,5. Жиік сызықтары жоғарғы, төменгі, оң және сол жақтары – 20 мм.

Материалдар келесі тәртіппен орналастырылады: бірінші жолда — автор туралы толық ақпарат (тегі, аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, лауазымы, қай оқу орны, қаласы, мекенжайы, телефон, факс, e-mail), екінші жолдың орта тұсында мақала атауы (бас әріптермен), бір жолдан кейін мәтіннің өзі көрсетіледі. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі негізгі мәтіннің соңында бір жоларалық шегіністен кейін сілтемелермен ресімделеді.

Сілтемелер мемлекетаралық стандартқа сәйкес ГОСТ 7.5 -98 и ГОСТ РБК 12615-2013 ресімделеді.

Мемлекеттік (қазақ), орыс, ағылшын тілдерінде жазылған мақалада мақаланың атауы, аннотациясы, түйінді сөздері мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде қамтылуы тиіс. Шетел авторлары үшін мақала атауы мен түйінді сөздер екі тілде (орысша және ағылшынша) ұсынылады.

Материалдар (суреттерді, кестелерді, диаграммаларды және т.б алып қосқанда) кем дегенде 5-10 бет көлемінде болуы тиіс. Мақаланы журналға шығару және оны өңдеу құқығы редакциялық алқаға ұсынылады. Ресімделген материалдар талаптарға сәйкес келмеген жағдайда басылымға жіберілмейді және авторларға

қайтарылмайды. Жариялымға шыққан материалдардың фактілері үшін редакция жауап бермейді.

Requirements for materials:

The text of the article should be typed in the editor WORD, the font “Times New Roman”, the font size – 14, the interval – 1.5. Indents: upper, lower, right and left -20 mm.

The material is placed in the following order: on the first line – full information about the authors (last name, first name, patronymic, scientific degree, rank, post, institution, city, address, telephone, fax, E-mail), through the line – title of the article (In capital letters), on the next – the text itself. The literature at the end of the main text is indented in one line and is formatted as endnotes.

Footnotes are drawn up in accordance with the Interstate Standard GOST 7.5 -98 and GOST R ISO 12615-2013.

An article written in the state (Kazakh), Russian, English or other languages should contain the title, abstract, key words in the state, Russian and English languages. For foreign authors, the title, keywords and annotation are provided in two languages (Russian and English).

The volume of the material is not less than 5 pages and not more than 10 pages (including figures, tables, diagrams, etc.). The editorial board reserves the right to include articles in the journal and edit it. Materials that are not made according to the requirements are not published and returned to the authors. For the reliability of published materials, the editorial team does not bear responsibility.

Отпечатано в типографии Актюбинского юридического института МВД
Республики Казахстан имени М. Букенбаева
Курсантское шоссе 1